

Információs Társadalom

Digitális szegénység

Csótó Mihály

Aki (információ)szegény, az a legszegényebb?
Az információs szegénység megjelenési formái

Molnár Szilárd

A megrekedt magyar modernizáció kiútkeresése
a sokrétű digitális megosztottság útvesztőjéből

Csepeli György

A szegénység a digitális korban

Információs Társadalom

TÁRSADALOMTUDOMÁNYI FOLYÓIRAT
Alapítva 2001-ben

Megbízott főszerkesztő: Csótó Mihály

Lapterv: Szépkilátás Stúdió
Kiadványszerkesztés: VEGA²⁰⁰⁰ Bt.

Kiadja
Az INFONIA (Információs Társadalomért, Információs
Kultúráért) Alapítvány és a Gondolat Kiadó

Szerkesztőbizottság: Nyíri Kristóf – elnök
Adam Tolnay
Alföldi István
Berényi Gábor
Demeter Tamás
Horatiu Dragomirescu
Lajtha György
Molnár Szilárd
Patrizia Bertini
Pintér Róbert
Prazsák Gergő
Rab Árpád
Székely Iván
Z. Karvalics László

Olvasószerkesztő: Tamaskó Dávid

A folyóirat kiadásában közreműködik
az Óbudai Egyetem Digitális Kultúra
és Humán Technológia Tudásközpontja

Szerkesztőség: 1032 Budapest, Kiscelli utca 78. 214-es szoba
e-mail: titkarsag@infonia.hu
Gondolat Kiadó: tel: 486-1527, www.gondolatkiado.hu

Készült a Rolling Site Nyomdában
ISSN 1587-8694

A folyóirat 2008/1. számától kezdve megtalálható a Thomson Reuters indexeiben
(Social Sciences Citation Index®, Social Scisearch®, Journal Citation
Reports/Social/Sciences Edirion)

TANULMÁNYOK

Csótó Mihály

Aki (információ)szegény, az a legszegényebb? Az információs szegénység megjelenési formái

8

A tanulmány áttekinti az információs szegénység fogalmának kialakulását, valamint jelentéstartalmának fejlődéstörténetét, az információs szegénység értelmezési keretének és hatókörének folyamatos bővülését az 1970-es évektől elindulva. A különböző megközelítések és elemzések alapján elmondható, hogy az információs szegénység egy olyan állapot, amelyet jelentősen meghatározhat ugyan a gazdasági értelemben vett szegénység, vagy a különböző információs technológiák hatékony használata, de legfőbb jellemzőjeként a cselekvésképtelenség, az egyén által a mindennapi élet kihívásaira adott válaszok elmaradása azonosítható.

Kulcsszavak: információs szegénység, szegénység, információs írástudás, tudásszakadék, információs viselkedés, cselekvésképtelenség

Molnár Szilárd

A megrekedt magyar modernizáció kiütkeresése a sokrétű digitális megosztottság útvesztőjéből

30

A modernizációs folyamat az utóbbi 40 évben megrekedt a magyar társadalomban. Ennek egyik fő oka a foglalkoztatás szerkezeti struktúrájának változatlansága. Ahhoz, hogy itt változásokat érijünk el, a digitális megosztottság felszámolásában kell az új és helyes hangsúlyokat megtalálnunk. Ennek elősegítése érdekében finomítjuk a digitális megosztottság értelmezési keretét, majd erre támaszkodva megállapítjuk, hogy egyelőre rosszak a magyar információs társadalom felzárkóztatási programjainak beavatkozási irányai. A hozzáférési és használati szakadék csökkentését elsősorban nem az árak miatti problémák megoldásával kell kezelni. Sokkal fontosabbnak látszik a digitális kompetenciák, készségek szintjének növelése a már internetezők körében, a digitális eszközöknek oktatásban betöltött szerepének növelése, valamint a digitális javakhoz, közszolgáltatásokhoz való hozzáférés esélyegyenlőségének drasztikus növelése.

Kulcsszavak: digitális megosztottság, intergenerációs mobilitás, digitális készségek, oktatás, társadalmi felzárkóztatás

Csepeli György

A szegénység a digitális korban

48

A szegénység fogalma a hazai szociológiában többször újra- és átértelmezett fogalom, mára már a megismerést korlátozó jelentésekkel, úgy, hogy a szegénység az elmúlt két évtizedben rohamosan terjed Magyarországon. A KSH adatai szerint ma Magyarországon a 7 év alatti gyermekek 42,2 százaléka él szegénységben. A cikk áttekinti a szegénység fogalmának változásait, és kiemeli azokat a hátrányokat és lehetőségeket, melyeket a digitális technológiák jelentenek a fiataloknak.

Kulcsszavak: Szegénység, szociológia, Magyarország, IKT, fiatalok

Székely Levente

Győztes vesztesek – az információs társadalom ifjúsága

53

Az elmúlt negyedszázadban Magyarországon három, egymással egybefüggő rendszerszintű változás ment végbe. A rendszerváltás, a globalizáció és az információs társadalmi átmenet egyaránt kihatott a gazdasági, társadalmi és a kulturális alrendszer egészére. Az írás ezen rendszerszintű változások mentén mutatja be a 15-29 évesekre vonatkozó nagymintás ifjúságkutatások eredményeit. Az ifjúság átfogó megismerését célzó nagymintás ifjúságkutatás arra is alkalmas lehet, hogy megvizsgálhassuk a digitális megosztottságot és az ehhez kapcsolódó hátrányos helyzetet ebben a speciális, sokszor az információs társadalmi átmenet nyerteseiként azonosított csoportban.

Kulcsszavak: fiatalok, információs társadalom, penetráció, hátrányos helyzetűek, digitális megosztottság

MŰHELY

Rab Árpád – Z. Karvalics László

Harmadik generációs információs írástudás-fejlesztés a gyermeki életesélyek javításáért

69

A cikk a digitális szegénység problémakörének kutathatóságát állítja fókuszba. Nem kérdéses, hogy a versenyképesség fő tényezője nem a technológia, hanem az emberi tényező. Hogyan segíthetnek az infokommunikációs technológiák a szegénység és az információs szegénység felszámolásában? Hogyan csökkenthető a digitális megosztottság, és mi a szerepe ebben a folyamatban a különböző információs írástudásoknak? A súlyos kérdéseket konkrét kutatási terv és nemzetközi kitekintés egészíti ki.

Kulcsszavak: szegénység, digitális, digitális megosztottság, információs írástudás

KUTATÁSI JELENTÉS

Sólyom Barbara

Digitális esélyegyenlőség – Az eMultiCoop Szociális Szövetkezet

78

Jelen esettanulmány a digitális esélyegyenlőtlenség mérséklésére irányuló kezdeményezések munkájába kíván betekintést engedni a Nógrád megyei Szécsény térségében működő eMultiCoop Szociális Szövetkezet tevékenységén keresztül. Tanulmányunkban bemutatjuk a Szövetkezet létrejöttét és működését, főbb jellemzőit és jövőbeli terveit. Empirikus kutatásunk során meglévő szervezeti dokumentumok, mélyinterjúk és egy fókuszcsoport segítségével igyekeztünk választ találni kérdéseinkre.

Kulcsszavak: digitális kultúra, digitális esélyegyenlőség, szociális szövetkezet, kvalitatív kutatás

English summaries of the papers

91

Újragondolt szegénység

A szegénység és kirekesztettség olyan társadalmi jelenségek, amelyeket sokan vizsgáltak már, és amelyek csökkentéséért sokan, sokféleképpen tettek és tesznek, mégis újratermelődnek. A szociológia és a rokon tudományok feladata minden korban, hogy feltárják e jelenségek társadalmi viszonyait, okait, bemutassák a szegénységben és kirekesztettségben élők életét, és szembesítsék ezzel a társadalmat és a döntéshozókat. A szegénység léte azonban kínos minden politikai rendszer számára: az volt a Kádár-rendszerben, és az most is, amikor a kormányzati kommunikációban még a szó használata sem megengedett. Maga a szegénységkutatás és a szegénység kutatói sem tartoznak a politika magától értetődő támogatóitjai közé, mint ahogy megosztó reakciókat vált ki a szociológia inherens készítése arra, hogy a nem látható vagy nem kívánatos jelenségeket feltárja, és nemritkán társadalomkritikai érrel hozza nyilvánosságra. A jelenségek azonban ma is léteznek, s talán aktuálisabbak is a néhány évtizeddel ezelőtti helyzethez képest.

„Újragondolt szegénység” – ezzel a címmel a Blinken OSA Archívum 2016. szeptemberében kétnapos konferenciát rendezett abból az alkalomból, hogy Kemény István irathagyatéka az OSA-ba került, ahol a konferenciával egy időben nyilvánosan kutathatóvá vált. A konferencia társszervezője az A 20. század hangja Archívum és Kutatóműhely (MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont, Szociológiai Intézet) volt. Kemény István (1925–2008), a magyar szociológia kiemelkedő alakja, a szegénykutatás meghatározó személyisége nevére nevezte a társadalmi jelenségeket: munkás- és cigánykutatásai mindmáig viszonyítási pontként szolgálnak a fiatalabb generációk számára. Munkásságával iskolát teremtett, emberi kiállásával mintát adott munkatársainak, tanítványainak, Schiffer Pállal való együttműködése pedig olyan időtálló alkotásokat eredményezett, mint a Cséplő Gyuri című film. Kemény tevékenységét nem tűrte a Magyar Népköztársaság, emigrálnia kellett. A magyarországi fejleményeket többek között a Szabad Európa Rádió külső munkatársaként követte és kommentálta Párizsból. A rendszerváltás után térhetett csak haza, hogy ismét részt vehessen a tudományos és közéletben.

A 2016. szeptemberi konferencia azonban nemcsak a szociológus irathagyatékát és a rokon forrásokat kívánta bemutatni, hanem rangos kutatók, szakértők, művészek, aktivisták részvételével megkísérelte a szegénység és kirekesztettség témakörének újragondolását, mai jelentőségének megítélését, a jövőbeli kilátások és a kitörési pontok felvázolását. Ehhez filmvetítéseket és elemző beszélgetéseket is társított, és kamarakiállítás is bemutatott Kemény István és Schiffer Pál alkotói együttműködésének irat- és fotódokumentumaiból. A rendezvényesorozat leggyakorlatiasabb elemei azok a műhelyfoglalkozások voltak, amelyeket hajléktalan aktivisták vezettek középiskolák csoportoknak abból a célból, hogy érzékenyítsék a résztvevőket a hajléktalanság és kirekesztettség problémái és a köztünk élő hajléktalanok iránt.

Az Információs Társadalom „Digitális szegénység” tematikus számának létrejöttét a fenti konferencia inspirálta.¹ Ugyan a digitális szegénység magyarországi természetrajzáról a konferencián csak egyetlen előadás – Rab Árpád előadása – hangzott el, nyilvánvaló, hogy ma már a szegénység vizsgálata sem lehet teljes, ha csupán a hagyományos életviszonyokra irányul. A digitális eszközök és szolgáltatások a szegény és kirekesztett rétegek életére is hatással vannak – kérdés, hogy e hatások csökkentik-e a távolságot a társadalom perifériáján élők és más rétegek tagjai között.

Szerzőink nem egyetlen megközelítésből – és hangsúlyozottan nem kizárólag a digitális eszközök és hálózati hozzáférések elterjedtsége szempontjából – vizsgálják a problémakört. A tanulmányok címei is jelzik, hogy a jelenséget vagy jelenségcsoportot több, egymást részben átfedő fogalommal próbálják megragadni és vizsgálni, illetve vizsgálhatóságát elemezni.

Csótó Mihály számára a közös fogalom az *információs szegénység*, amely fogalom kialakulását, jelentéstartalmának fejlődéstörténetét, az információs szegénység értelmezési keretének és hatókörének folyamatos bővülését az 1970-es évektől kiindulva vizsgálja tanulmányában. Az információs szegénység legfőbb jellemzőjeként a cselekvésképtelenséget, az egyén által a mindennapi élet kihívásaira adott válaszok elmaradását tekinti. Molnár Szilárd tanulmányának központi fogalma a *digitális megosztottság*. Megállapítja, hogy a magyar információs társadalom felzárkóztatási programjainak beavatkozási irányai nem megfelelőek; a digitális megosztottság csökkentésének eszközéül a digitális kompetenciák, készségek szintjének növelését, illetve a digitális javakhoz, közszolgáltatásokhoz való hozzáférés esélyegyenlőségének drasztikus növelését javasolja.

Csepeli György magáról *a szegénységről*, annak a digitális korban meglévő és újratermelődő jellemzőiről ír tanulmányában. Írásában áttekinti a szegénység fogalmának változásait, és kiemeli azokat a hátrányokat és lehetőségeket, amelyeket a digitális technológiák jelentenek a fiataloknak. Székely Levente az információs társadalom ifjúságáról ír, akiket „*győztes veszteseknek*” nevez, és a rendszerváltás, a globalizáció és az információs társadalmi átmenet rendszerszintű változásai mentén mutatja be a 15–29 évesekre vonatkozó nagymintás ifjúságkutatások eredményeit. E kutatások alkalmasak lehetnek a digitális megosztottság és az ehhez kapcsolódó hátrányos helyzet vizsgálatára ebben a speciális, sokszor az információs társadalmi átmenet nyerteseiként azonosított csoportban. Rab Árpád és Z. Karvalics László írása a *digitális szegénység* problémakörének kutathatóságát állítja fókuszba. Megállapítják, hogy a versenyképesség fő tényezője nem a technológia, hanem az emberi tényező. Ahhoz, hogy az infokommunikációs technológiák hozzájáruljanak a szegénység és az információs szegénység felszámolásához, a gyermeki életésélyek javításához, a harmadik generációs információs írástudás fejlesztésére van szükség. A tanulmányt konkrét kutatási terv és nemzetközi kitekintés egészíti ki. Kutatási Jelentés rovatunkban Sólyom Barbara nem elégszik meg a digitális szegénység diagnózisainak megerősítésével: esettanulmányában a *digitális esélyegyenlőség* mérséklésére irányuló kezdeményezéseket mutat be a Nógrád megyei Szécsény térségében működő eMultiCoop Szociális Szövetkezet tevékenységén keresztül.

Rendszeres olvasóink számára már nem újdonság a Replika és az Információs Társadalom folyóiratok szakmai együttműködése: a kölcsönös recenziókon túl a két periodika 2017. nyári számai összehangoltan, egy közös témakört – a biztonság és magánélet viszo-

nyát – kibontva, időben is szinkronizálva jelentek meg.² Ezúttal is hasonló vállalkozást indított a két szerkesztőség: az Információs Társadalom tematikus számának párjaként a Replika „Szegénység” tematikus blokkot jelentet meg a lapszámunkkal egy időben megjelenő 104. számában.³

Reméljük, hogy a két tematikus összeállítás újabb ösztönzést ad a magyarországi szegénységkutatás művelőinek, a kutatások megrendelőit pedig meggyőzi az ilyen kutatások elkerülhetetlenségéről, az eredmények hasznosításának szükségességéről. Ezt az a tény is alátámasztja, hogy a két lapszám közös bemutatója és nyilvános vitája a Magyar Szociológiai Társaság ez évi vándorgyűlésén, a Falu- és Vidékszociológia és az Információs Társadalom szakosztályok közös rendezvényén történik.

A Szerkesztők

² Az OSÁ-ban 2017. július 12-én tartott közös lapszám-bemutató felvezető előadásai és vitája felvételről megtekinthetők az OSA YouTube csatornáján (<https://www.youtube.com/user/OSAArchi-vum>).

³ A korábbi gyakorlatnak megfelelően mindkét folyóirat számai elektronikus formában ingyenesen elérhetők a www.replika.hu, illetve a www.informaciostarsadalom.hu weboldalakon.

Aki (információ)szegény, az a legszegényebb? Az információs szegénység megjelenési formái

Bevezetés

Az információs szegénység (*information poverty*) nem felkapott, de fontos jelensége mind az információs társadalommal, mind pedig a szegénységgel kapcsolatos gondolkodásnak. Z. Karvalics László Informatoriuma¹ az alábbi módon definiálja: „*Információs szegénység ~ az információs egyenlőtlenségek növekedése miatt kialakuló új szegénység-ismérv, amelynek megléte a szegénységhez vezető vagy azt fenntartó folyamatokat súlyosbítva termeli újra.*” Már ebből a rövid megfogalmazásból is látszik, hogy az információs szegénység és az információs szegényekkel (*information poor*) kapcsolatos diskurzus mennyire szerteágazó, és az információs szegénység helyett az elemzésekben leginkább annak valamilyen (korunkban leginkább az információs technológiákkal kapcsolatos) összetevőjére vagy kiváltó okára (információs egyenlőtlenségek, digitális megosztottság információs írástudás) vonatkozó elemzésekkel találkozunk. Jelen írás célja a (digitális) szegénység témakörébe illeszkedve áttekinteni a fogalom történetét, különböző értelmezési kereteit és dimenzióit, valamint felhasználási lehetőségeit.

Információs szegénység: miről is beszélünk?

Az információs szegénység lényegét az elmúlt évtizedben több összefoglaló munka is próbálta megragadni (Thomson 2006, Britz 2007, McKeown 2016), jelen történeti áttekintés részben ezeknek a műveknek a feldolgozásán alapul, az imént idézett írások felhasználásával elsősorban a fogalom fejlődéstörténetét és esetleges jelentésváltozásait tekintjük át. Előjáróban érdemes megállapítani, hogy az 1970-es évek első felében lefektetett alapok, elemzési keretek és megállapítások jelentős része igen időtállóan bizonyult: az információs viselkedéssel kapcsolatos alapvető vizsgálati szempontok a technológia fejlődésével sem változtak számottevően, bár az szintén elmondható, hogy számos aspektussal bővültek az idők folyamán.

Az információs szegénység mibenlétével foglalkozó irodalmi áttekintések a témával kapcsolatos írások hármasságára hívják fel a figyelmet:

- infrastrukturális fókusz (az információ célba jutását szolgáló eszköz- vagy intézményrendszer hozzáférhetősége),
- tartalmi fókusz (az információ, a „kontent” rendelkezésre állása),
- humán fókusz (mely talán a legtöbb és legsokrétűbb elemzési lehetőséget hordozza magában az információs írástudástól kezdve a különböző kulturális megközelítéseken át a közösségek, kisvilágok és hálózatok dinamikájáig).

¹ <http://www.bgalapitvany.hu/2016/05/informacios-szegenyseg-info-poor-information-poverty/>

Az információs társadalom kérdései iránt érdeklődők számára egyáltalán nem hathat ismeretlenként ez a felosztás², ám az ördög, mint oly sokszor, ez esetben is a részletekben rejlik, hiszen e dimenziók hatóköre is jelentősen eltérő, a vizsgálat pontos tárgyát illetően. Ez a diverzitás azonban egy olyan furcsaságot is okozhat, miszerint az információs szegénységgel foglalkozó írások egyrészt nem definiálják pontosan, mi is az az információs szegénység (Britz 2004), vagy annak csak valamilyen szegmensét tekintik annak.

Érdekes megközelítést nyújt ebből a szempontból Jutta Haider és David Bawden (2007), akik a könyvtár és információtudomány (Library and information science, LIS) területén 1995 és 2005 között megjelent, angol nyelvű szakirodalom foucaultinás alapokon nyugvó diskurzuselemzés alapján igyekeztek meghatározni az információs szegénység mibenlétét. Mint azt a szerzők Yura hivatkozva (2006) megállapítják (és amint azt a következő fejezetben látni fogjuk), az információs szegénység-konceptió történetét egész az 1960-as évekig vissza lehet vezetni. A kérdést számos aspektusból (etikai, kognitív, politikai-gazdasági, társadalmi konstruktivista) lehet vizsgálni és interpretálni, és ezek alapján sok terület el is készítette a saját közpolitikai javaslatait is. Eközben a fogalmat számos társadalmi csoporttal hozták összefüggésbe, amelyekben a közös az, hogy valamilyen – leginkább anyagi-gazdasági – szempontból *depriváltak*. Ez a normatív szemlélet, mely egyéneknek, szervezeteknek vagy akár egész országoknak az érzékelt információhiányán alapul, alapvetően feltételezi az információ egy „megfelelő” mennyiségét és minőségét.

Az információs szegénység a szegénységhez, és a lemaradó társadalmi csoportokhoz kapcsolása – mint azt Thomson (2006) bemutatja – szegénységgel kapcsolatos diskurzus felerősödésének is köszönhető volt a múlt század hatvanas éveinek elején. Michael Harrington 1962-ben napvilágot látott, két évvel később hazánkban is megjelent könyve ('A másik Amerika') arra hívta fel a figyelmet, hogy a háború utáni prosperitás időszakában az amerikai társadalom jelentős része, mintegy negyede-ötöde szegénynek tekinthető. Ez az erős, és kellően alátámasztott állítás ráirányította a figyelmet a szegénység problémájára, és a mű azért is figyelemre méltó, mert valódi politikai válaszok követték a döntéshozók szintjéről a hatvanas évek közepén.³ Thomson bemutatja azt az ebből az időszakból származó, alapvetően dichotóm gondolkodást is, amely a szegénység okainak magyarázatát egyrészt strukturális/gazdasági okokra (melyekre a kormányzatnak a lehetőségek kiterjesztésére kell válaszolni), másrészt a marginalizált csoportok kulturális és viselkedésmintáira vezeti vissza (a „szegénység kultúrája” Oscar Lewisonál jelent meg (1959) először, és a megközelítést számos kritika érte később a hátrányos helyzetű csoportokat a saját helyzetükért felelőssé tevő megközelítése miatt). Mindezek mellett azt sem szabad elfelejtenünk, hogy a 60-as évek Amerikájában, az információs társadalom megszületésekor történik mindez – de erről a következő fejezetben bővebben, egyelőre térjünk vissza a definíciós kérdésekre.

Haider és Bawden (2007) szerint kijelenthető, hogy az információ megléte, természete, elérhetősége a privilegizált pozíciókban lévőktől függ, különböző intézményrend-

² Ha hazánk hatályos, Nemzeti Infokommunikációs Stratégiájának (NFM 2014) pilléreit vesszük szemügyre, akkor is efféle logikára bukkanunk, de jelen sorok szerzője is hasonló megállapításokra jutott zöldfülű, junior kutatóként egyik első írásának elkészítése közben az agrárinformatika terjedésének lehetőségeiről elmélkedve.

³ Johnson elnök „Harc a szegénység ellen” (War on poverty) néven meghirdetett programja részben a könyv nyomán kialakult diskurzusból bontakozott ki.

szereken keresztül, így ez is szerepet játszik a jelenség értelmezésében. Az „információ” szegénységgel párosítása feltételezi az előbbi szűkösségét, ami az információ „elidegeníthető jószágként” történő felfogásához vezet, miközben a gazdasági és anyagi oldal hangsúlyozása óhatatlanul a társadalmi és a kommunikatív aspektusok figyelmen kívül hagyásához. Pawley (2003) nyomán Haider és Bawden (2007) azt is megjegyzik, hogy az információs szegénység az információs írástudáshoz hasonlóan egy olyan szókapcsolat, amely két erős, beágyazott koncepciót/kifejezést kapcsol össze. Ennek az eredménye szinte törvényszerűen felemás lesz, mivel *mindkettő eredeti jelentése módosul*, miközben az eredeti kontextusból olyan beszédmódok eredeztethetők, amely bizonyos csoportok számára előnyös. Haider és Bawden idéznek két, az eredeti vizsgálati időszakon kívül eső írást is ennek szemléletesére: az első az American Society for Information Science 1975-ös gyűlésén készült jelentésből, ahol a résztvevők konkrét információs politika kialakítását, illetve az egyenlőtlenségek felszámolása érdekében az erőforrások (és ezek közé sorolva az információ) egyenletes elosztását szorgalmazták. Az információs szegények és gazdagok közötti határ pedig az egyén, illetve a cég/állam/gazdagok között húzódott, és a hatalmi viszonyok alapján ez a megközelítés a könyvtárakat is az információs szegények közé sorolta (Savage 1975). Tíz évvel később ugyanezen szervezet gyűlésén az egyik előadás (Diener 1986) már a szinte végtelenül elérhető információra és ezzel szemben az egyén korlátozott tudására fókuszál, az ismert metaforával az információs szegénységet gyakorlatilag egy betegségként azonosítja. A kilencvenes években pedig az internet elterjedése alakította át jelentősen az információs szegénységgel kapcsolatos diskurzust, újra előhozva a hozzáférés (lehetőség) alapú megközelítést az internethasználók és nem használók között (illetve ez a dimenzió kibővült egy országok közötti megosztottság témájával is: a digitális megosztottsághoz köthetően megjelentek az információ szegény és információ gazdag országok (például Norris 2001, Wilson 2003)). Később az internethasználók arányának növekedésével a használat minőségének kérdése ismét előtérbe helyezte a tudásszakadékkal kapcsolatos megközelítéseket.

Haider és Bawden (2007) szerint az információs szegénység főbb összetevőinek megállapításához éppen azért volt a legalkalmasabb az 1995–2005 közötti időszak, mert az internet ismét ráirányította a figyelmet az információs szegénységre (ez a megközelítés véleményünk szerint ugyanakkor borítékolta a technológiai determinizmus, mint összetevő azonosítását is). A szövegelemzés (illetve a szerzők némileg szubjektív kiemelései) alapján négy fő diskurzusképző sorolható fel mint az információs szegénység alkotóeleme:

- *Gazdasági determinizmus*: az információs szegénység definiálásakor általában számos erős dichotómia kerül elő (városi-vidéki, írástudó-tudatlan, fejlett-fejlődő), melyek közül a legerősebb a gazdasági értelmében vett szegény-gazdag megosztottság. Az elemzett időszak irodalmában a pénz nagyon sokszor megfeleltetésre kerül az internettel, ami egyben az információ szinte kizárólagos forrásaként tűnik fel. Ez utóbbi átvezet minket a fogalom második meghatározó összetevőjéhez is.
- *Technológiai determinizmus és „információs társadalom”*: azaz a depriváció okozója, vagy a hátrányok leküzdésének legfőbb akadálya a digitális technológiához és az internethez történő hozzáférés hiánya (ezért is kapcsolódik össze gyakran a gazdasági szegénységgel). Ez a megközelítés az információt leginkább egyfajta semleges anyagként, könnyen kvantifikálható és továbbítható tények összességéként kezeli, és sok eset-

ben az írástudást, az információszerzést is egyenlővé teszi a számítógép használatával, gyakorlatilag kizárva minden mást (például a személyes interakciókat) az információs tevékenységek közül. (Ha megengedők szeretnénk lenni ezzel a megközelítéssel kapcsolatban, akkor feltehetjük, hogy ha valaki információszegény, akkor csak a környezetében bekövetkező változás, illetve új lehetőség (csatorna) mozdíthatja ki ebből az állapotból, de még ekkor is feltételezzük minden más tényező változatlanlenségét. Ha a más tényezők nem hozzáféréssel kapcsolatosak, akkor egy új csatorna nem garancia az információszegény állapot felszámolására). Ennek a gondolatnak (és a hozzáféréseken túli kérdések leegyszerűsítésének vagy negligálásának) gyakorlatilag egyenes következménye azoknak a véleményeknek a felbukkanása, melyek szerint ha a(z információ)szegények hozzáféréshez jutnak, akkor az információ-túltengéshez (*information overload*) vezet (Goulding 2001).

- *Az információszegénység historizálása:* ez az összetevő a könyvtár szerepének újradefiniálását jelenti az új technológiai környezet kontextusában, történeti alapokon. Ez Haider és Bawden szerint könyvtár és a hozzá kapcsolódó szerepek digitális technológiák kapcsán érzékelt megingásával hozhatók összefüggésbe, amely az intézmény legitimitásának és stabilitásának újateremtésével is szoros összefüggésben van, így kerül kiemelt helyre az információs szegénységről szóló párbeszédben.
- *A könyvtáros szakma morális kötelezettsége és felelőssége:* az előző ponthoz kapcsolódóan nem csak az intézmény került újrapozicionálásra, hanem a hozzá kapcsolódó szakterületé is, melynek középpontjában áll a felelősség és a morális elköteleződés az információs szegénység felszámolása iránt. Ez a normatív megközelítés megteremt *egy bizonyos* információs szegénység képét, és az így definiált információs szegénység mérsékléséhez természetesen a könyvtáros szakma által nyújtható válaszok a legmegfelelőbbek.

A felsorolt négy jellemvonás egyrészt jól mutatja az információs szegénységgel kapcsolatos gondolkodás alapvető irányait, másrészt azonban (mint azt a szerzők meg is jegyzik) nem csak ezek a tényezők alkotják az információs szegénység összes fontosabb dimenzióját, mindössze ezek bizonyultak számukra kellően markánsnak és illeszkedtek leginkább a diskurzuselemzés elméleti háttéréhez és kiindulópontjaihoz.

A felsoroltakon túl a különböző megközelítésekben, definíciós kísérletekben az információs szegénységet sokszor összekapcsolják különböző írástudások (az alapvető olvasás/írástól kezdve az információs, később a digitális írástudásig) hiányával, de eredményezheti azt bizonyos, egy adott közösségen belüli normák vagy információs viselkedési sajátosságok. Összetett tehát a jelenség, melyet éppen ezért mindig érdemes kontextusában vizsgálni, és elvonatkoztatni pusztán a gazdasági dimenziótól (Britz 2007). Ehhez kapcsolódóan nem mehetünk el mellett sem, hogy az *információs viselkedés célja valamilyen változás, cselekvés előidézése, alkalmazkodás a környezethez*. Ahogy azt McKeown (2016: 3) megjegyzi, az embereknek ahhoz, hogy életkörülményeiket, életminőségüket meg tudják változtatni (szociális, kulturális vagy gazdasági aspektusból), információra van szükségük. Ez a megközelítés tükröződik Britz (2004) és McKeown (2016) információs szegénység definícióiban is. Britz (2004: 199) megfogalmazása szerint az információs szegénység...

„...az a helyzet, amelyben az egyének vagy közösségek egy adott kontextusban nem rendelkeznek a szükséges készségekkel, képességekkel vagy anyagi eszközökkel ahhoz, hogy hozzáférjenek a kellő mennyiségű információhoz, azt interpretálják és megfelelően használják. További jellemzője az alapvető információk hiánya és a nem kellőképpen fejlett információs infrastruktúra. Az emberi szükségletek kielégítéséhez szükséges információk legtöbbször így nem elérhetők, mivel a hozzáférés az ezekről az erőforrásokról szóló információhoz szintén nem teljes körű.”

McKeown (2016) az alábbi, meglehetősen terjedelmes definícióban (amely egyébként szinte összefoglalja a Haider és Bawden által leírtakat) igyekezett megragadni az információs szegénység mibenlétét, egyben szintetizálni az információs szegénység mintegy negyven éves irodalmának valamennyi szegmensét:

„Az információs szegénység a szegénység problémakörének egyik összetevője, mely számos, egymással is kölcsönhatásban lévő szocio-ökonómiai, oktatási és infrastrukturális tényező eredménye. Az információs szegénységet makro (társadalom), mezo (közösség) és mikro (egyén) is vizsgálhatjuk. Makroszinten az információs szegénység egy etikai kérdés, melynek (azaz a digitális, oktatási és anyagi/társadalmi egyenlőtlenségek) felszámolására a kormányzatnak és az oktatási szakembereknek törekedniük kell. Mezoszinten az információs szegénység leginkább azokat a korlátozó attitűdöket és viselkedésformákat jelenti az információval kapcsolatban, amelyek adott, lokális közegben megakadályozzák az információhoz történő hozzáférést. Mikroszinten az információs szegénység az írástudás (literacy), az információs írástudás és az IKT-val kapcsolatos készségek hiányát jelenti, amelyek a társadalmi kirekesztődést súlyosbítják, illetve akadályozzák a hatékony részvételt a modern társadalomban.”

Mindkét szerző megemlíti, hogy az információs szegénységgel szemben az információ(s) gazdagság (*information richness*) áll. McKeown szerint egy információban gazdag társadalmat vagy közösséget ideáltipikus esetben az alábbiak jellemeznek:

- hozzáférés az információhoz,
- kiépült információs infrastruktúra (a közkönyvtárakon belül),
- információs és digitális írástudás magas szintje.

Britz (2007) alapján pedig az információ gazdag társadalomhoz az alábbiakból áll össze⁴:

- megfelelő makrokörnyezet (nyelvileg és kulturálisan egységes társadalom, stabil, konszenzusos politikai környezet és széles körben elfogadott IKT),
- tudás (intelligencia, információs írástudás, kiemelten információs írástudás és digitális írástudás),
- információ (kielégítő tartalom, a létfenntartáshoz nem kötődő témákban is),
- megfelelő infrastruktúra.

⁴ Érdekes, hogy miközben mindkét szerző szegénység definíciója hangsúlyozza a cselekvést az információs folyamatok végén, addig az információ gazdag állapot esetében nem érezték fontosnak azt megemlíteni, vagyis az ideális információs állapotokban az egyének ezek szerint optimálisan cselekszenek.

A közös az ismertett két definícióban, hogy normatívak, az egyén szintjén cselekvésközpontúak, míg magasabb szinten a lehetőségek megteremtésére koncentrálnak, valamint összetettségük miatt elmondható az is, hogy az információszegény állapot okainak megállapítása, illetve az állapot enyhítése, felszámolása olyan komplex rendszerbe történő beavatkozást jelent, amely kiemelten megnehezíti az egyes, különálló beavatkozások hatásainak kimutatását. A következőkben egy történeti áttekintés alapján igyekszünk feltárni, hogyan juthatunk el ezekhez az összetett definíciókhoz, milyen kutatások és elméletek alakították az információs szegénységgel kapcsolatos gondolkodást – és milyen üzenete van ezeknek napjainkban. Erre azért is van szükség, mert a definíciókból az is kiviláglik: *aki információszegény* (azaz nem fér hozzá, vagy nem tudja felhasználni a számára releváns információt), *az a legszegényebb*, mert nem lesz képes arra, hogy a különböző élethelyzetekre adekvát, számára előnyös válaszokat adjon.

Fősodorban az információ – és az azzal kapcsolatos deficittek

Az információ mint erőforrás megléte vagy hiánya gyakorlatilag az emberiség egész történetét végigkíséri, ám az információs korszak kezdetével vált igazán hangsúlyossá. Ha elfogadjuk, hogy az USA az 1960-es években vált információs társadalommá, ahol a gazdasági-társadalmi folyamatok fő mozgatórugójává az információ vált, akkor nem meglepő, hogy az „információs társadalom” első angol, 1970-es említésével (Z. Karvalics 2007) egy időben bukkan fel az információs szegénység kifejezés is (Thomson 2006). Thomson bemutatja, hogy a szóösszetételt Edwin B. Parker használta először „*Információs szolgáltatások és tömegkommunikáció*” című előadása során (1970), ami később konferenciaközleményként nyomtatásban is megjelent. Parker alapvetően az információs szakadék növekedésének lehetőségére hívta fel a figyelmet az újabb információs szolgáltatások és technológiák használói és nem használói között.

Szintén alapvetően technikai distinkción alapul Coleman (1972) megközelítése, amely jól megvilágítja a fogalom sokszínűségéből fakadó definíciós nehézségeket: nála ugyanis információs szegénységnek a száz évvel korábbi társadalmi állapotok számítottak, szemben a hetvenes évek elejének „információ-gazdag”, az elektronikus tömegműdiumok által uralt korszakával (az információgazdagságnak is léteznek természetesen más megközelítései, mint azt már korábban is láttuk), és egyúttal szorgalmazta a közoktatás felkészítését az információ gazdag környezetben történő működéssre. Ennek a gondolatnak a kibontása megtalálható Katzmánál is (1974), aki az információs szakadékra (*information gap*) vezeti vissza az információs szegénység kialakulását. Gondolatmenete szerint az új kommunikációs technológiák növelik a továbbított és az egyének által fogyasztott információ nagyságát. Ennek következtében a technológiák adaptációja után mindenki több információt kap. Mivel az embereknek behatárolt az információfeldolgozási és tárolási kapacitása, miközben a gépeknek ezzel szemben gyakorlatilag végtelen, így azok, akik ezekhez hozzáférnek és megfelelően használják előnybe kerülnek, így az új kommunikációs eszközök és technikák új megosztottságokat generálnak, mielőtt a korábbiak felszámolhatóak lennének. Noha ez a megközelítés számol a használó egyéni képességeivel is, alapvetően a technológiák megjelenését és elfogadását/használatát tekinti a különbségek okozójának.

A tudáskülönbségek megjelenése az infrastrukturális tényezők mellett egy másik megközelítésre, a máig jelentős hatással bíró tudásszakadék (*knowledge gap*) hipotézisére

hívja fel a figyelmet, melyet Tichenor, Donohue és Oilen publikált – szintén 1970-ben. A hipotézis szerint a(z) elektronikus) tömegmédia által a társadalom számára közvetített információból az iskolázottabbak, a magasabb szocio-ökonómiai státuszúak *sokkal gyorsabban és hatékonyabban építik tovább tudásbázisukat, mint a kevésbé iskolázottak*. Ennek következtében a meglévő különbségek tovább növekszenek, ahelyett, hogy csökkennének. A széles körben elérhető információ tehát nem jelent automatikusan jobban informált társadalmat – viszont a tudásszakadék jelensége azt sem állítja, hogy az alsóbb státuszúak ne profitálnának valamiképpen a több információból⁵, ez azonban relatív helyzetükön érdemben nem változtat. A tudásszakadék kialakulását a hipotézist megalkotók szerint több tényező okozza, leginkább az iskolázottságból fakadó *jobb kommunikációs készségek, a szélesebb és differenciáltabb információs bázis és már meglévő tudás, szélesebb és sokrétűbb társadalmi kapcsolatok, de a használt média jellemzői is* – az iskolázottabbak például (az 1960-70-es évek fordulóján) a nyomtatott sajtót részesítették előnyben a televízióval szemben, a lapoknak pedig más a működési logikájuk, más jellegű híreket, információkat tálnak, így a tudás bővítésére is máshogy hatnak.⁶

A tudásszakadék korai irodalmának (egész pontosan 58 szakirodalmi forrásnak) értékelésekor Gaziano (1983) megállapította, hogy a tudásszakadék-hipotézis alapvetően helytálló, ugyanakkor számos egyéb tényező van (például az egyének motivációi, vagy az adott információ hasznosságának megítélése a hétköznapi szempontjából), ami azt befolyásolja, noha az oktatás valóban igen erős hatással van az egyének tudáskészletére, illetve annak bővítésének mechanizmusára. Bonfadelli (2002) ezzel kapcsolatban megjegyzi, hogy Tichenor és munkatársai megállapításai nem általános tudásra, hanem egy adott témára (*domain*) vonatkoztak, de ezen kívül az információ típusa is befolyásolhatja a tudásszakadék állapotát. Ha például valamilyen témában a tudás nem mélyíthető (például tudomást szerezni valamilyen eseményről, választásokról, kiárúításról stb.), akkor abban a tekintetben előbb-utóbb csökken a szakadék az emberek között, de hasonló eredménnyel járhat, ha egy adott témáról az elérhető információk minősége nem, csak mennyisége növekszik. A tudásszakadék felépülésének mechanizmusáról, az oktatás szerepéről, illetve a különbségek kialakulásának *kisgyermek korban történő megelőzésének kiemelt fontosságáról* részletesen ír Neuman (2006). Neuman többek között bemutatja azt is, hogy az 1965-ben indult, hazánkban is ismert és népszerű *Szezám utca* – melyet éppen a gyermekek közötti tudáskülönbségek csökkentésének reményében készítettek – valójában *növelte* a műsort néző gyermekek közötti különbségeket: akik egyébként is felkészültebbek (és jellemzően magasabb státuszúak) voltak, többet profitáltak az adásokból. A tudásszakadék igen termékeny megközelítésnek bizonyult, és számos aspektusa került és kerül elemzésre a mai napig (ezeknek legfrissebb összefoglalásáért lásd Gaziano 2017), a későbbiekben mi is vissza fogunk térni még rá.

⁵ A nyolcvanas években Zukin és Snyder (1984) városi és vidéki térségek összehasonlításában arra jutott, hogy a médiagazdag környezet, azaz egyfajta médiakitettség mindenképpen emeli az egyének információs szintjét.

⁶ Itt érdemes kitérni arra, hogy a szegények (tömeg)médiahasználata ebben az időszakban szintén kutatott területté vált, az egyik első, és talán legtöbbet hivatkozott ilyen vizsgálatokat Greenberg és Dervin végezték (1970), megállapítva, hogy a városi szegények az „átlagos” jövedelműektől eltérően sokkal inkább preferálják a televíziót a nyomtatott sajtóval szemben, a médiummal töltött idejük jóval magasabb és eltérő programpreferenciával is rendelkeznek.

Említettük, hogy az infrastrukturális (hozzáférési) és a humán szempontok mellett az elérhető információk köre is jellemzően a gondolkodás része. Thomson (2006) áttekintéséből kiderül az is, hogy a hetvenes évek közepén több kutatást is készítettett az amerikai Oktatási Hivatal az információs viselkedés témakörében abból a célból, hogy megállapítsák azoknak az információknak a körét, amelyek szükségesek a társadalomban történő boldoguláshoz. Az egyik (Childers és Post 1975) leginkább a hátrányos helyzetű, marginalizált csoportok kapcsán a hiányokat igyekezett feltérképezni, míg a másik (Gotsick et al. 1976) a „tipikus”, hétköznapiakban szükséges információk teljes körét próbálta meghatározni, és azokat a csatornákat, ahol azt el lehet érni. Ezek a kutatások (és a többi hasonló, lásd például Dervin 1976) tehát leginkább normatív szemszögből közelítettek, az infrastrukturális/információtechnológiával kapcsolatos megközelítéshez hasonlóan, de a tartalom felől.

Childers és Post (1975) kiemelt hangsúlyt fektetett a hátrányos helyzetű csoportokra, és illeszkedve a gazdasági szegénységet valamilyen deprivációval összekapcsoló gondolat-hoz, őket információszegekények is tekintették (jelentésük címe is ez volt: *'Az információszegekények Amerikában'*). Kutatásuk célcsoportjául végül olyan csoportokat választottak, amelyeket megítélésük szerint az akkori társadalmi viszonyaik között leginkább hátrányos helyzetűnek tartottak, vagyis valamilyen szempontból (társadalmi, gazdasági, kulturális, etnikai, fizikai, iskolázottsági) a társadalom többi részéhez viszonyítva depriváltak (szegények, idősek, etnikailag elnyomottak (indianok, spanyol ajkúak, bevándorlók, eszkimók, feketék), elítéltek, látás- és hallási fogyatékkal élők, alacsony iskolázottságúak, munkanélküliek). Áttekintésük során megállapították, hogy *noha az embereknek általában a túléléshez alapvetően ugyanazok az információkra van szükségük, mivel a hátrányos helyzetűek más kezdőállapotból indulnak, ezért az igényeik is mások* (vagyis sokszor már a rajtvonalhoz történő felálláshoz is erőfeszítést kell tenniük).

Childers és Post a hátrányos helyzetűek információs viselkedését a korai irodalom alapján úgy foglalta össze, miszerint sokszor nincsenek tudatában, milyen formális csatornákat használnak egy adott probléma megoldására, ugyanakkor bizonyos problémák tekintetében erősen támaszkodnak ezekre, ha az informális csatornáik nem bizonyulnak hatékonyak. A tömegmédiá szempontjából kiemelt estükben a televízió szerepe, valamint a problémáikat nem információs problémaként érzékelik, nem aktív információkeresők és jellemzően egy olyan informális információs hálózat „rabjai”, amely sokkal alacsonyabb információs szintet képvisel, mint ami egyébként a társadalom többi része számára elérhető (ezek közül néhány jellemző részletes elemzése jelentősen hozzájárult Chatman (1996) információs szegénység elméletéhez, amit a későbbiekben bemutatunk). A szerzők összesen 11 területet azonosítottak a hátrányos helyzetű csoportokkal kapcsolatos dokumentumok elemzése alapján, mint olyat, ahol információs deficit tapasztalható (1. Egészség 2. Otthon és család 3. Vásárlás, fogyasztói ügyek 4. Lakhatás 5. Foglalkoztatás 6. Jóléti programok 7. Jog 8. Politikai folyamatok 9. Közlekedés, utazás 10. Oktatás 11. Rekreáció, szórakozás).⁷

⁷ Hasonló eredményekre jutott a már említett, Gotsick et al. (1976) által végzett kutatás is, ahol az azonosított témakörök a következők voltak: 1. Öregség/öregedés 2. Gyermekek 3. Közösség 4. Oktatás 5. Család 6. Szabadidő 7. Szegénység 8. Otthon 9. Munka 10. Törvények és államigazgatás 11. Pénzügyek, 12. Az egyén és mások 13. Közlekedés

A korai irodalom áttekintésének zárásaként – és mivel az imént már említésre került az információkereső tevékenység, illetve az étellel kapcsolatos problémák információs problémákként történő észlelése – mindenképpen meg kell említenünk azt is, hogy *az információs írástudás kifejezés megszületése is erre az időszakra datálható*, és a Zurkowski (1974) által megteremtett elképzelés (információs írástudó az, aki a megfelelő eszközöket és forrásokat képes használni a hétköznapiakban történő problémamegoldás során) jó szintézisét nyújtotta és (a téma szerteágazó és mindig megújuló jellegéből kifolyólag) nyújtja a mai napig (a szegénységgel kapcsolatos legfrissebb áttekintésért lásd Rab és Z. Karvalics 2017).

Thomson (2006) irodalomelmzése azt is megmutatta, hogy az információs szegénység kifejezés a hetvenes évek második felében és a nyolcvanas évek elején szinte teljesen eltűnt a szakirodalomból, és csak a nyolcvanas évek közepén, egy újabb technikai hullám, a személyi számítógépek térnyerésekor bukkant elő, majd a kilencvenes évek elejétől, az internet megjelenésével addig soha nem tapasztalt megugrás következett, melyben az is szerepet játszott, hogy a Clinton/Gore adminisztráció kiemelt figyelmet szentelt a témakörnek.

Érdeemes ugyanakkor megjegyeznünk, hogy a 80-as, 90-es évek fordulóján és a kilencvenes évek elején született néhány igen fontos elmélet és koncepció az információs szegénységgel kapcsolatban, melyek nem kapcsolódnak szigorúan a technológiai fejlődéshez. Mielőtt rátérnénk az internet és információs szegénység viszonyára, ezekből mutatjuk be a véleményünk szerint legfontosabbakat.

A második hullám: közösségi dimenzió és kapcsolódó elméletek

A kilencvenes évek fordulója igen termékeny volt a különböző társadalomtudományi elméletek megformálása szempontjából, melyek közül számos implicit módon kapcsolható az információs szegénység témaköréhez, de Alfreda Chatman munkássága konkrétan az információs szegénység meghatározásához tett hozzá egy addig kevésbé hangsúlyos dimenziót. Etnográfiai kutatássorozatára építve a szintén a könyvtár- és információtudomány területéről érkező Chatman elsősorban az információ terjedését, használatát vizsgálta azoknak az embereknek a kisvilágában (*small world*), akiket ő információs szegényként azonosított (illetve ők maguk is úgy tekintenek magukra, mint akiknek nincsenek olyan információforrásaik, amelyek segíthetnék őket a mindennapi életükkel kapcsolatban (Chatman 1996)). Ez a megközelítés tehát nem az információhoz való hozzáférésre (vagy akár annak feldolgozásának képességére) vonatkozik, hanem egy olyan, az egyén által érvényesnek érzett normarendszerre, ahol nem az információ hiánya az elsődleges limitáló tényező, hanem az egyén percepciója, mely szerint a meglévő források használata nem segít számára az életnek jobbá fordításában, vagy a környezethez való adaptációban, a hatékony, értelmes cselekvésben. A jelenség összefoglalásaként Chatman „elszegényedett életvilágról” (*impoverished life-world*) ír, melyet nem csak gazdasági értelemben vett szegénység körében tapasztalt, rávilágítva a kontextus, a szűkebb közösség és annak jellemzőinek, normáinak kiemelt hatására az egyén információgazdálkodására, melyek bizonyos csoportok esetében már a tagság létével jelentős mértékben hozzájárulnak az információs szegénység kialakulásához, illetve fennmaradásához.

Chatman arra a következtetésre jutott, hogy *az információs szegénység nem minden esetben jár együtt a szegénységgel, az anyagi erőforrások hiányával*. Mint azt kutatásainak összefoglalá-

saként, az információs szegénység egy új elméletének megalkotására törekvő tanulmányában megjegyezte (Chatman 1996), először ő maga is evidenciaként tekintett arra, hogy a két tényező minden esetben összefügg⁸, de az antropológiai jellegű terepmunkái során (például egy egyetem gondnokai, vagy egy női idősothton lakói közösségében) azt találta, ez a kapcsolat nem minden esetben szükségszerű vagy determinisztikus. Az elidegenedés és az időpreferencia inkább befolyásolhatják az információs szegénységet, mint a gazdasági tényezők – vagyis *az egyén közvetlen kapcsolati hálója, illetve bizonyos csoportokhoz történő tartozása bizonyos esetekben jelentősen hozzájárul az információs szegénység állapotához*. Chatman gyakorlati példák alapján mutatta be, hogy az elidegenedett környezetben élők, akik úgy érzik, hogy a számukra rendelkezésre álló információforrások nem alkalmasak az életük hatékony alakítására, azok gyanakodva tekintenek a másoktól (kívülállóktól) érkező információkkal szemben, és olyan megtévesztő magatartási mintázatokat alkalmazhatnak, melyek megítélésük szerint fenntarthatják a mindennapjaik fölötti kontroll érzését (Lingel és Boyd 2013). *Az izolációból, a bizalom hiányából és a sebezhetőségből fakadóan tehát olyan védekezési mechanizmusok aktiválódnak, amelyek kívülálló számára érthetetlenek: a látszólag rendelkezésre álló információt éppen azok nem használják fel, akiknek az a legfontosabb lenne*.

Chatman szerint a kívülállók (*outsiders*) és a bennfentesek (*insiders*) közötti dinamika megértése különösen fontos a témakör elemzése során. Ha az utóbbiakat információgazdagokként azonosítjuk, akkor a két világ létezése már önmagában akadály lehet az információkeresésnek és –megosztásnak. A bennfentesek a státuszuknál fogva erősítik az információs szegénységet, mivel nem vesznek tudomást azokról a forrásokról, amelyeket nem ők maguk készítenek, miközben számukra nem világos, az általuk ideális források miért nem azok mások számára is. A kívülállók (esetünkben információszegekények, illetve azok csoportjai, közösségei) pedig elutasítják a számukra haszontalanként azonosított információkat és forrásokat, és a kisviláguk információira hagyatkoznak, ahol ráadásul a normák és szokások szabják meg, mi fontos és mi nem az. Chatman egy másik cikkében (Chatman és Pendleton 1995) a már bemutatott tudásszakadék jelensége kapcsán arról is ír, hogy *a tudásszakadék a szegények esetében legtöbbször a tudáshiányról való tudás hiánya* (vagyis az információs írástudás legelső lépésére utal vissza: az információhiány felismerésére). Mivel a problémahelyzetek leginkább a nem megélt, nem tapasztalt dolgokkal kapcsolatos tudásra vonatkoznak, így bizonyos információk az adott körülményekre történő hasznosíthatósága nehezen megítélhető a szegények számára, és nem is ellenőrizhető (hiszen sokszor a környezet sem nyújt kellő visszaigazolást), ezért alakulhat ki az az állapot, ahol a helyzet jobbítására szolgáló, elméletileg rendelkezésre álló információk is kiaknázatlanul maradnak.⁹

Milyen összetevőkből áll ez a védekezési stratégia és mi indokolja az egyes összetevőket? Chatman a korábbi kutatásaira alapozva végül négy tényezőt azonosított, mint az elszegényedett életrvillág jellemzőjét:

⁸ Az általa feldolgozott szakirodalomból nem is igazán juthatott más hipotézishez, hiszen, mint korábban láttuk, a két témakör a hetvenes években szorosan összefonódott.

⁹ Az adott körülmények között releváns, megbízható, őszinte kommunikáció és tudás az, ami áthidalhatja ezt a szakadékot. Chatman a közösségi informatikára való utalás nélkül gyakorlatilag annak alapjairól ír (az információs közösségek felismerése, helyi szolgáltatók bevonása stb.), amelynek alapjai szintén a kilencvenes években szilárdultak meg.

- titoktartás (*secrecy*)
- kockázatvállalás (*risk-taking*)
- megtévesztés (*deception*)
- és helyzet-relevancia (kontextus-függőség)

A *titoktartás* a bennfentes/kívülálló megosztottságból következő egyik fontos alaphelyzet, melynek lényege, hogy az egyén saját állapotáról szóló információ titok. A titkolózás célja önmagunk megvédése az esetleges nem kívánt behatásoktól – érkezzen az bármilyen körből. Az információ visszatartása egy szeparációs mechanizmus is, ahogy egy egyén vagy egy csoport bennfentessé teszi saját magát, ugyanakkor ironikus helyzeteket is eredményezhet, mivel bizonyos szituációkban minél közelebb vagyunk valakihez, annál nagyobb lehet az igény bizonyos információk megőrzésére, mivel azok szélesebb körbe történő kikerülése veszélyekkel járhat. Ez magyarázhatja például betegség vagy pénzügyi problémák titkolását akár még családtagok előtt is, és a helyzet eredménye egy olyan állapot, amelyben kívülről úgy tűnik, az egyén nem veszi igénybe az egyébként rendelkezésre álló segítséget. A titok ereje abban rejlik, hogy a külvilág nem tudja felmérni, pontosan milyen az adott élethelyzetünk és viszonyaink. Sokszor előfordul, hogy segítségkérés esetén is kontrolált és szűkített mennyiségű információ kerül megosztásra a külvilággal, remélve azt, hogy az elegendő a probléma megoldására. A *megtévesztés* ennél egy fokkal tovább lép: olyan információkat közöl az egyénről, amelyek nem valósak, vagyis olyan tevékenységekben való részvétel, ami a személyes realitást eltorzítja, gyakorlatilag színészkedésnek tekinthető, célja a személy valós helyzetének elfedése, de nem titkolózás, hanem valótlan információk megosztása révén. Ennek természetesen egyenes következménye, hogy az egyén színlelt állapothoz illeszkedő információk érkeznek annak környezetéből – amelyek irrelevánsak az elfedett, valós problémákra adandó válaszok tekintetében. Az egyén tehát ebben az esetben *akár olyan információt sem használ fel, amely nem csak publikus, hanem számára hozzáférhető is*, de nem akarja a csoport elé tárni igazi állapotát.

Mind a titkolózás mind pedig a megtévesztés célja, hogy megvédje az egyént, aki úgy érzi, bizonyos információk megosztása veszélyforrást jelentene a számára, *kockázatot* kellene vállalnia. Az érzékelt veszélyforrás megítélése, egyáltalán detektálása (különösen közösségi normák viszonylatában) kívülállóként szinte lehetetlen, és ez külső szemlélő számára egyáltalán nem racionális viselkedést eredményez. Ez a felfedezés vezette Chatman arra, hogy elvesse előzetes feltevéseit a vizsgált, speciális csoportokba tartozó egyének életvilágáról. Chatman azt is feltételezte, hogy ezeknek *a csoportoknak a tagjai egymással bennfentesként viselkednek, ez azonban nem bizonyult helytállónak*, és ez az, ami felhívta a figyelmet az önvédelem és a kockázatok szerepére az információs szegénységgel kapcsolatban.

Ezekből a kiindulópontokból és a terepmunka során tapasztalt példák alapján Chatman hat állítással írta le az elszegényedett életvilágot:

1. Az információszegény emberek önmagukra úgy tekintenek, mint akik el vannak zárva azoktól az információktól, amelyek segítséget nyújtanának számukra a mindennapokban.
2. Az információs szegénység legalább részben kapcsolatban van az osztálykülönbségekkel. Az információszegénység állapotát befolyásolják a kívülállók, akik bizonyos információkhoz való hozzáférést visszatartanak.

3. Az információs szegénységet meghatározzák az önvédelmi viselkedésmódoak, melyek a társadalmi, közösségi normákra adott válaszok is egyben.
4. Mind a titoktartás, mind pedig a megrévesztés önvédelmi mechanizmusok, melyek a bizalom hiányából fakadnak, mivel az egyén megítélése szerint mások nem érdekeltek vagy nem képesek hasznos információ átadásában.
5. A valódi problémák sok esetben rejtve maradnak, mert az egyén úgy érzi, a gyengeségeinek megosztásával járó negatív konzekvenciák nagyobbak, mint az esetleges hasznok.
6. Az új információ szelektíven kerül be a szegények információs világába, melyet leginkább az befolyásol, hogy mennyire releváns a mindennapokkal kapcsolatos problémák és félelmek megoldásával kapcsolatban, kiemelt tehát a kontextus szerepe.

Felmerül ugyanakkor, hogy a Chatman által vizsgált célcsoportok zárt és egyben elzárt közösségek, vagyis a köreikben tapasztaltak nem, vagy csak részben általánosíthatóak. Az üzenete azonban ezt figyelembe véve is egyértelmű: az információs szegénység megértése (és esetleges kezelése) nem egydimenziós kérdés, az nem egyszerűsíthető le egy, vagy néhány (csoport)jellemzőre, mert az egyének a társadalomban számos, eltérő csoport tagjai lehetnek (akár az „aktív munkakeresők” csoportjától egy falusi népdalkör tagjaiig), ahol mindegyik csoport hatással lehet az információval kapcsolatos viselkedésre.

Részben Chatman munkássága (illetve a hetvenes évek kapcsán már bemutatott taxatív kutatások) ihlették a mindennapokban történő problémamegoldás, a „dolgok” rendjének fenntartásával foglalkozó, az ezzel kapcsolatos elemzések középpontjába az információt állító elméletet, az ELIS-t (Everyday Life Information Seeking), melyet Savolainen (1995) dolgozott ki az 1990-es évek elején.¹⁰ A megközelítés alapja, hogy az emberek életében van a dolgoknak egy elképzelt és elvárt menete („*order of things*”), melyet alapvetően az egyén időháztartása (leginkább a munka és a szabadidő viszonya), a tágan értelmezett fogyasztási modelljei és a hobbijai, szabadidős tevékenységei határoznak meg. Mivel a dolgok rendje nem önmagától történik (azt folyamatosan befolyásolják különböző tényezők), az embereknek a környezet ingereire válaszokat kell adniuk, annak érdekében, hogy visszatérítsék ezt a menetet az elvárt irányba. Ezt hívja Savolainen az élet uralásának (de más szakterületekből kölcsönözve használhatjuk az élet-menedzsment vagy a megbirkózás (*coping*) szavakat is). Noha az élet uralása a szerző szerint is egy meglehetősen grandiózus szóösszetétel, mégis jól utal arra, hogy ez a folyamat ember egész életének koherenciájára döntő hatással van. Az élet menedzsmentje lehet aktív vagy passzív, attól függően, hogy van-e szükség valamilyen változtatásra, vagy nincs. Savolainen megfogalmazása szerint az egyén egy adott kultúrába születik egy adott osztályon belül, amely alapvető modelleket nyújt számára az élet alakítására, melyekben generációs hatás is érvényesül, az otthoni normák és az oktatás nyújtotta keretek mellett.

A hétköznapiakban, ha valamilyen zavaró tényező lép fel a dolgok menetére vonatkozóan, akkor az egyén közvetlen visszajelzést kap a különböző problémamegoldó lehetőségek és képességei hatékonyságáról, valamint tapasztalatokat szerez a különböző

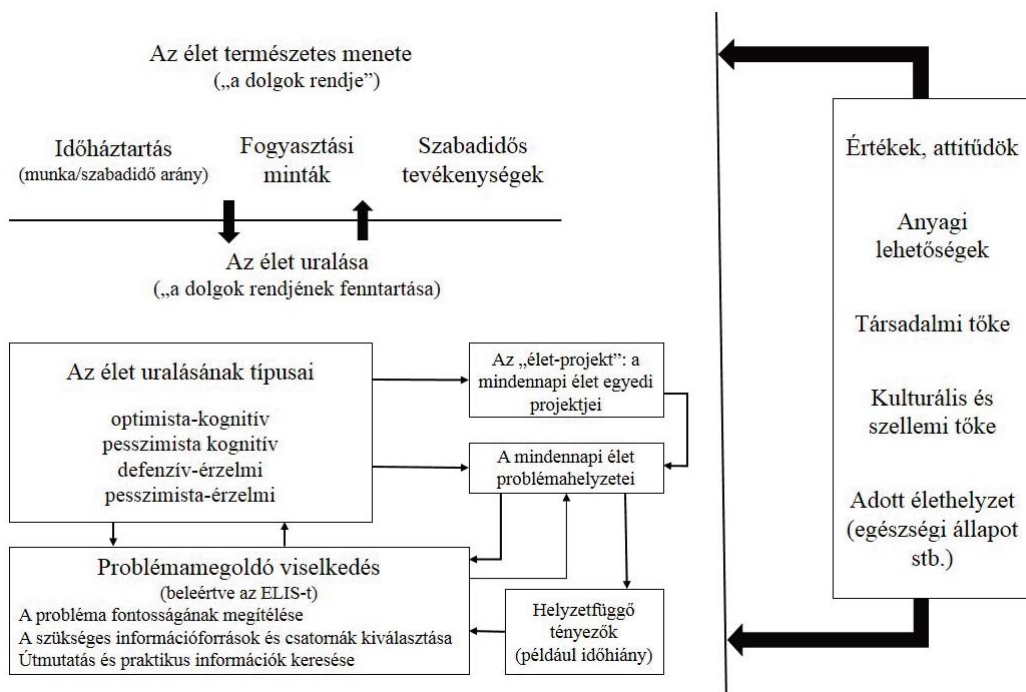
¹⁰ A koncepció gyakorlatilag az élet minden, a munkával nem összefüggő területére kiterjed, Savolainen kiindulópontja is az, hogy míg a munkával kapcsolatos információs viselkedést számos kutatás célozta, az azon kívüli, komplementer világot jóval kevesebb.

információs csatornák és források hasznosságáról, mely visszacsatolásoknak köszönhetően idővel kialakul egy berögződött információ-keresési gyakorlat, a különböző információcsatornák és források relevanciája azok megszokottságán és hatékonyságán alapul a különböző, egyén által megélt szükséghelyzetekben, eltérő helyzetekre eltérő csatornák és szokások rögzülhetnek. Ezek a szokások később sok esetben nem is tudatos reakciók, nem reflektált cselekvések eredményei. Fontos elemzési szempont, hogy az egyének hogyan orientálják magukat problémahelyzetekben, milyen alaphelyzetből kezdenek neki a korrekciónak. Ebből a szempontból Savolainen két tengely (racionalitás és elvárások) mentén egy négyes tipológia felállítását javasolja, ahol a racionalitás alapján kognitív (analitikus és rendszer-szintű) és érzelmi, az elvárások szerint pedig optimista és pesszimista válaszok adhatók.

Ezek kombinációjából négy alaptípus alkotható, amelyekben közül az *optimista-kognitív* életvezetés követője tudatában van és hiszi, hogy a legtöbb probléma megoldható, ha a részletekre fókuszálunk, valamint a leghatékonyabb eszközöket kiválasztjuk egy adott probléma megoldására, azaz a problémamegoldás leginkább egy szisztematikus információkereséssel írható le, különböző forrásokból és csatornákból. A *pesszimista-kognitív* életvezetés az előzőtől abban különbözik, hogy elfogadja azt, a problémák esetleg nem oldhatók meg optimálisan, bár ennek ellenére a problémamegoldás és az ezt szolgáló információkeresés lehet az előzőhöz hasonlóan szisztematikus. A *defenzív-érzelmi* hozzáállás szintén a probléma megoldását feltételezi, ugyanakkor a problémamegoldásban és az információkeresésben az érzelmi szempontok dominálnak, ami megjelenhet abban, hogy az egyén kerüli azokat a szituációkat, amelyekben a bukás kockázata nagyobb, és a valós helyzetfelmérés helyett a vágyak uralkodhatnak. Ez azért is problematikus, mert az érzelmi skála mindkét állapota előfordulhat: helyzettől függően az indokolatlan optimizmus és pesszimizmus is, bár az esetleges kudarcok ellenére alapvetően a pozitív szemlélet az erősebb. A *pesszimista-érzelmi* stílust leginkább a „tanult tehetetlenség” szóösszetétel jellemzi, vagyis az egyén nem bíz a saját képességeiben a mindennapi problémák megoldásában, így inkább egy azokat elkerülő stratégiát választ helyzetének javítása érdekében. A napról-napra élés, a gyors örömeik keresése jellemző erre a típusra, míg a szisztematikus információkeresés helyett az érzelmi orientáció és a rövidtávú preferenciák jellemzik a problémamegoldó magatartást.

Az életstílus, az azt fenntartani hivatott alapvető stratégia, valamint az abba illeszkedő adott feladatok és felbukkanó problémák vezetnek el a problémamegoldáshoz, aminek legjelentősebb összetevője az információ gyűjtése, feldolgozása és alkalmazása, azaz a szűkebb értelemben vett információs írástudás és annak ismert lépései, amelyeket különböző, az adott helyzettől függő tényezők is befolyásolhatnak (például nincs idő a megszokott válaszreakciókra). A folyamatot az *1. ábra* mutatja be részletesen. Az ábrán az is jól látszik, hogy az egész folyamatra hatással vannak olyan tényezők, amelyeket horizontálisnak tekinthetünk, és a korábbiakban néhányat már érintettünk: ezek az értékek és attitűdök, a gazdasági tőke (a szegénységgel kapcsolatos kiinduló dimenzió), a társadalmi tőke, a kulturális és kognitív tőke (ezt leginkább a tudásszakadék jelenségével hozhatjuk összefüggésbe) és az adott élethelyzet (ilyen lehet az egészségi állapot (például tartós egészségkárosodás)).

Amiért az információs szegénység szempontjából fontos az ELIS-koncepció, az az, hogy *megmutatja az egyéni kontextus fontosságát a már említett infrastrukturális, kulturális és közösségi tényezők mellett*, a szegénységből történő kitörés, esetlegesen a dolgok egy megváltoztatott rendjében az információ és az információs viselkedés kiemelt szerepét.

1. ábra: A személyes információs tér működése a hétköznapokban az ELIS modell alapján (Savolainen 1995)

Érdemes itt kitérnünk néhány mondat erejéig Amartya Sen (2003) elméletére, amelyet Boda Zsolt alapján (2007) a *képességeken alapuló életminőség eszméjének* nevezhetünk, és több ponton rokonítható a fejezetben bemutatott elméletekkel, illetve bizonyos mértékben ki is egészíti azokat. Az elmélet a magyarra nehezen lefordítható képességek (*capabilities*) köré épül, amelyeket összekapcsol a működési és létmódokkal (*functionings*), elsősorban az egyén által megtehető és megélhető dolgokkal. Sen megközelítésében az élet minőségét nem csupán ez utóbbiak, hanem az értékes működési és létmódokat lehetővé tevő képességek is meghatározzák, melynek eredményeként a különböző életek élésének szabadsága az egyén képességeinek halmazában tükröződik (Boda 2007). A képességszemlélet alapkérdése, hogy *mi az, amit az emberek ténylegesen meg tudnak tenni*, így megközelítésében a szegénység nem pusztán az anyagi javak hiányát jelenti, hanem a ténylegesen megvalósítható cselekedetek és létállapotok szűkösségét (Juhász et al. 2015). Juhász és munkatársainak összefoglalójából az is kiderül, hogy az értékes, valódi cselekvés lehetősége általában két dologtól függ: *az egyén rendelkezésére álló eszközöktől és az átváltási tényezőktől*. Ez utóbbiak sokféleképpen lehetnek (egyéni, társadalmi, környezeti), és jelentősen befolyásolják, az egyén hogyan tudja a rendelkezésre álló eszközöket valódi cselekvésre váltani. A szegénység így nem egyenlő a jövedelmi szegénységgel, sokkal inkább jelenti a tényleges lehetőségek hiányát, ahol az egyénnek nincs lehetősége számára értékes cselekvések vagy létállapotok elérésére. Juhász és munkatársai (2015) azt is kiemelik Sen

megközelítéséből, hogy a szegénységgel kapcsolatos vizsgálatok általában az alapvető képességekre koncentrálnak (köztük például az írás-olvasás képességére), de a szegénységnek kulturálisan meghatározott képességei is vannak, melyek lehetővé teszik, hogy az egyén a közösség életében részt vegyen, vagy például szegény nélkül jelenjen meg a közösség előtt (Juhász et al. idézik Sen 2003). Talán nem túl merész párhuzamot vonnunk a hatékony cselekvés alapjául szolgáló információs viselkedés, valamint a kisvilág-elmélet és a képességszemlélet között, különösen a kontextus kiemelt szerepe miatt sem, hiszen Sen az átváltási tényezők sokféleségét is hangsúlyozza, egyéntől, közösségtől és sok más tényezőtől függ az eszközök használata.

Az itt bemutatott és néhány más elmélet ellenére azonban a kilencvenes évek információs szegénység szempontjából kétségtelenül egy új technológia megjelenéséről és térnyeréséről szóltak.

A digitális szegénység, digitális megosztottság, digitális egyenlőtlenségek – az információs szegénység újabb szegmensei

Az asztali számítógépek és különösen az internet térnyerése a kilencvenes évek első felében ismét ráirányított a figyelmet az információ elérésével kapcsolatos infrastrukturális kérdésekre: az új technológiával kapcsolatos elsősorú kérdés a *hozzáférés* lehetősége volt, ez dominálta a témakörrel történő, alapvetően dichotóm gondolkodást: akik nem férnek hozzá az új információs és kommunikációs technológiákhoz digitális szegénységben (*digital poverty*) élnek. Ez a megközelítés és szóhasználat manapság is elterjedt (mint arra korábban is kitértünk, különösen széles körben használatban van a fejlődő és fejlett országok viszonylatában), és igen hamar kiegészültek az ezeknek az eszközöknek a használatához szükséges készségekkel is, vagyis a digitális szegénység elsősorban a technológiához kapcsolható hozzáférés és működtetés területét írja le¹¹ (lásd például Barrentes 2007, World Economic Forum 2015), kevésbé szól az információs műveletekről, vagy a mindennapi problémamegoldásról. Igen erős volt a technológiai determinizmus, amit Haider és Bawden (2007) korábban bemutatott kutatása is jól példáz.

Hamar nyilvánvalóvá vált, hogy a meglévő egyéni és társadalmi különbségeket egyetlen új technológiához történő egyszerű hozzáférés nem fogja felszámolni, különösen mert az IKT terjedése kapcsán a használat idejében, sokféleségében, intenzitásában és céljában is leképeződtek a korábbi, felhasználók közötti egyenlőtlenségek, nem csak az azokhoz történő hozzáférésben. A kétezres évek fordulóján számos kutatás foglalkozott ezeknek a különbségeknek a feltárásával (például DiMaggio és Hargittai 2001, Mossberger et al. 2003), igyekeztek azokat a technológiai dimenzió túlélve demográfiai, készség és tudásbéli, társadalmi/közösségi és az anyagi különbségek és egyenlőtlenségek irányából magyarázni (a téma magyar recepciója sem váratott sokat magára, lásd például Bognár és Rét 2005, Galács és Ságvári 2008). Nem megosztottságról és szegénységről volt szó ezek után,

¹¹A leginkább ezekre a készségekre használt kifejezés a digitális írástudás, mely az egyre jobban terebélyesedő információs írástudás egyik összetevője (Rab és Z. Karvalics 2017), bár sokszor zavaró módon szinonimaként kerülnek használatba.

hanem digitális egyenlőtlenségekről (*digital inequalities*¹²), melyeket már az idézett művek is jól adatoltan mutatnak be, és számos más empirikus kutatás támasztotta alá azóta.

Ezekben a gondolatokban a korábban ismertetett tudásszakadék-hipotézis köszön vissza, melynek az internethez való viszonyáról Bonfadelli (2002) írt részletesen, szintén a kétezres évek elején. Az alaphelyzet nem változott: az újabb információs technológiák *közvetlen vagy közvetett módon az egész társadalom minden tagjára pozitív hatással lehetnek, de a magasabb státuszúak ebben az esetben is sokkal gyorsabban és hatékonyabban használják* azokat. Bonfadelli kitér arra, hogy miközben ebben az időszakban inkább a pozitív hangulat uralkodott az internettel kapcsolatban, az erről szóló diskurzusból bántóan hiányoztak a kemény, a hangulatot alátámasztó empirikus adatok, amelyek az internet, mint új információs csatorna más csatornákkal szembeni előnyét bizonyították volna a lemaradó csoportok számára, vagy azt, hogy az egyetemes hozzáférés esetén az elérhető információ valóban mindenki számára releváns és könnyen felhasználható lesz. Történt ez annak ellenére, hogy a hagyományos és kutatásokkal már alátámasztott tudásszakadék-hipotézis ennek éppen az ellenkezőjét vetítette volna előre (az analógia ugyanakkor természetesen nem tökéletes, mivel a hagyományos tömegmédiák és az internet nyújtotta információforrások és szolgáltatások között akadnak különbségek). Bonfadelli szerint a tudásszakadék jelensége az internet korszakában is teljes relevanciával bír, az információáramlás nem egyenletes a társadalmon belül, ennek okaként pedig öt tényezőt azonosít (melyek mindegyik igen szoros összefüggésben van az iskolázottságbeli különbségekkel). Ezek a kommunikációs készségek, az előzetes tudás (korábbi kognitív keretek megléte), releváns társadalmi kapcsolatok, az információ szelektív és aktív keresése valamint elraktározása („normatív” információkeresés), a személyes médiapreferencia és források struktúrája (az információgazdagabb formákat általában az iskolázottabbak használják). Bonfadelli saját adatai azt mutatták, hogy az iskolázottság volt a legerősebb meghatározója a hozzáférésben és használatban tetten érhető különbségeknek, és az azóta elmúlt évtizedben ezek a mintázatok az újabb technológiák (táblagépek, okostelefonok) terjedésében és használatában is megmutatkoztak. Csepeli és Prazsák (2007) rámutatott a digitális egyenlőtlenségek mögött meghúzódó kulturális tényezőkre, míg jelen tanulmány szerzője kisgazdaságok, mezőgazdasági termelők körében végzett felmérése nyomán mutatta ki, hogy a gazdálkodók különböző csoportjai eltérő mértékben birtokolják és használják az internetet, a számítógépet és a mobiltelefonokat, és az iskolázottság hatása (a szakirányú képzésen keresztül) jól nyomon követhető volt az általános használati mintázatokon túl a mezőgazdasági célú használatban is (Csótó 2017).

Ezek a tényezők általánosak, vagy másképpen fogalmazva, nem szituáció-specifikusak, ugyanakkor továbbra sem hanyagolható el a személyes környezet, az egyén preferenciái és kapcsolatai, főleg annak fényében, hogy a digitális egyenlőtlenségek irodalma leginkább az egyén felől közelít a problémákhoz (Hargittai és Hsieh 2013). Nem csak a digitális médiakörnyezetből szerezhető az információk, az egyének személyes információs tere (Z. Karvalics 2012) az általa összeválogatott és preferált forrásokból tevődik össze, amelyek a személyes, személyközi információktól kezdve a legújabb digitális megoldásokig igen sokfélék lehetnek.

¹² A digitális egyenlőtlenségekkel kapcsolatos irodalom összefoglalásához lásd Hargittai és Hsieh (2013), az abból fakadó inklúziós politikákról, valamint azok korlátairól és a magyar viszonyokról az Információs Társadalom jelen lapszámában ír bővebben Molnár Szilárd (2017).

Érdeemes még megemlítenünk, hogy az információs szegénység korábban bemutatott cselekvésközpontúsága (vagyis egy adott helyzetben a változtatás képessége az információ felhasználásával) szintén megjelenik ebben az időszakban. Michael Gursteinnek (2003), a közösségi informatika egyik központi figurájának az évezredfordulóról származó megállapítása szerint nem a használat, hanem a hatékony használat a fontos, ami az IKT sikeres *integrálását* jelenti az önálló vagy közösen meghatározott célok megvalósításába. Ezek a gondolatok szép lassan egyre inkább teret nyernek a különböző kompetencia-mérésekben is, elegendő, ha az OECD felnőttek kompetenciáit vizsgáló PIAAC-felmérésére¹³ gondolunk, melynek nem régebben vált részévé a „problémamegoldás technológia-gazdag környezetben” (Problem Solving in Technology-Rich Environments, PSTRE) nevű modul. A modul célja, hogy egy szimulált környezetben az alapvető digitális írástudással már rendelkezők (tehát ezt nem vizsgálja a felmérés, hanem feltételezi meglétét) körében felmérje a hétköznapi problémák (például hogyan küldjünk visszajelzést, ha az interneten rendelt lámpánk nem a kívánt színben érkezik) megoldásának menetét.

A digitális megosztottság egydimenziós voltára figyelmeztetett Potter (2006) is, aki a „csendes zónák” (zones of silence) kifejezés bevezetését szorgalmazza. A csend zónái három fő szempontra hívják fel a figyelmet: 1. A digitális megosztottság rossz oldalán lévők mit szeretnének elmondani az életükről? („hang”) 2. Ki és hogyan hallgatja meg őket? („kommunikáció”) 3. A helyek diverzitása, vagyis a kontextus: egy információszegények gondolt közösség is lehet információ gazdag valamilyen helyi közösségi tudás és annak megosztása szempontjából. Ez a megközelítés hasonló a Chatman által leírt kisvilág-megközelítéshez, melynek szintén központi eleme a kontextus¹⁴, az egyén életvilága. Joggal merül fel a kérdés, hogy a Chatman által izolált, zárt közösségekben leírt, gazdasági tényezők által nem feltétlenül meghatározott információs szegénység, illetve elszegényedett életstílus a hálózati társadalom korában is magyarázóerővel bír-e, amikor a virtuális térben elérhető csoportok, illetve az élethelyzetre adandó releváns válaszok keresésének tere, illetve azok elérhetősége jócskán megnövekedett.

Lingel és Boyd (2013) egy speciális szubkultúra, az extrém testmódosítók (*extrem body modification, EBM*) körében végzett kutatása során szintén a Chatman által felépített modellt használata, ám olyan közegben, amelynek tagjai csak bizonyos szempontból számítanak marginalizáltaknak (mint egy, a társadalom által stigmatizált, bizonyos esetekben akár illegális gyakorlat követőit), míg más megközelítésben (osztály, iskolázottság, digitális írástudás) akár privilegizáltak is számítottak. Lingel és Boyd megállapította, hogy míg a korábbi vizsgálatok során a marginalizáció valamilyen átfogó és strukturális ok miatt következett be (szegénység vagy speciális élethelyzet (például idősek otthona, börtön vagy bűncselekmény), és az életvilágok fizikai hatáira koncentráltak, az ő kutatásaikban az információszegénység csak az élet egy területére terjedt ki, miközben figyelembe veszi

¹³ <http://www.oecd.org/skills/piaac/>

¹⁴ A kontextus önmagában is kutatások tárgyává vált, például a krízis (családon belüli erőszak) esetén fellépő információs igényeket vizsgálta Westbrook (2008), aki a kontextus kaleidoszkóp-jellegét emeli ki. Más az áldozat, az igazságszolgáltatás és a segítő szociális rendszer szempontjából az információs közeg, míg ezekben a különböző információs világokban történő navigáció fejlett információs készségeket feltételez, miközben azt is biztosítani kell, hogy az ott áramló információk nem kerülnek az elkövetőhöz.

az egyének teljes információs világát (beleértve az online kommunikációt is). Ennek alapján arra a megállapításra jutnak, *hogy az információs szegénységet nem csak az egyének teljes identitására ható gazdasági vagy társadalmi tényezők határozzák meg, hanem az információs szükségletek egy bizonyos szeletére is kiterjedhet, miközben az egyén életének egyéb területein akár információgazdagság is fennállhat*. Megerősítik ugyanakkor, hogy az információs szegénységet társas helyzetekben nyilvánul meg és konstruálódik, azt *közösségi dinamikák és normarendszerek is alakítják*, valamint arra is felhívják a figyelmet, hogy élet adott szegmensében szükséges információk társadalmi megítélése is fontos elemzési szempont (Lingel és Boyd 2013).

Összegzés – mennyire szegények az információs szegények?

Az előző fejezetből látható, hogy az IKT széles körben történő elterjedése először újra felhívta a figyelmet a hozzáférés kérdéskörére, majd a használati dimenziók és a tudásszakadék megközelítéséből leszármaztatható, az egyenlőtlenségekre koncentráló irányzatok kerültek az érdeklődés középpontjába, sok esetben az információs szegénységet a modern technológiához történő hozzáféréssel, vagy használatának különböző aspektusával (intenzitás, diverzitás) megfelelően. Az előző évtizedekben tapasztaltakhoz hasonlóan ez a logika kibővül a közösségi dimenziókkal¹⁵, melyek egyszerre igyekeznek az egyén környezete, az ott tapasztalt normarendszer és az egyén információs terének szemszögéből megítélni az információ szükséges szintjét, ahol a szükséges szint a hétköznapi kihívásokra adott adekvát választ jelenti: a hatékony információs viselkedés az élet kihívásaira adott válaszokból mérhető le igazán. Az információs szegénység történeti áttekintéséből az alábbi következtetések vonhatók le:

- A hozzáférés bizonyos technológiákhoz önmagában semmilyen garanciát nem jelent az egyenlőtlenségek felszámolása tekintetében (és valamilyen eszköz nem használata sem jelent önmagában információs szegénységet, hiszen az egyének információs tere számos különböző forrásból állhat össze).
- A meglévő egyenlőtlenségeket inkább hangsúlyosabbá teszik a különböző információs technológiák, ennek gyökerei leginkább a tudásszakadék jelenségig nyúlnak vissza. A tudásszakadék jellege miatt annak mérséklésében a megfelelő oktatás kulcsfontosságú, ám ebből is kiemelkedik a kisgyermekkor, amikor olyan hátrányok halmozódhatnak fel, amik később gyakorlatilag behozhatatlanok.
- Az információs szegénység értékelésében kiemelt a kontextus szerepe: az egyének közösségek tagjai, melyek meghatározott normarendszerrel rendelkeznek. Ezek a normák sokszor a kívülállók számára nehezen érthetőek és marginalizált csoportok esetén sokszor látszólag az információs szegénység felszámolása ellenében hatnak, miközben valójában egyfajta status quo fenntartását célozzák.

Az információs szegénység sokszor együtt jár a gazdasági értelemben vett szegénységgel, vagy valamilyen speciális élethelyzettel, de nem köthető kizárólag ezekhez a hely-

¹⁵ Ebből a szempontból kiemelten fontosnak tartjuk a közösségi hozzáféréssel, közösségi informatikával kapcsolatos kezdeményezéseket (Gáspár 2016, Súlyom 2017).

zetekhez és állapotokhoz. Az élet több területén a megfelelő információkhoz hozzáférő és azt használni is képes emberek szintén szembesülhetnek vele a hétköznapijaik valamilyen szegmensében, így lehet egyvalaki ugyanabban az időben információszegény és gazdag az élet különböző területein.

Az információs szegénység bemutatott definícióiban foglaltakra visszatérve, zárásként arra hívjuk fel a figyelmet, hogy az információs szegénység végeredménye *a cselekvésképtelenség*, illetve az a percepció, hogy az egyén az élet kihívásaira nem tud megfelelő választ adni (ezért is értékelődnek fel a harmadik generációs írástudások, Rab és Z. Karvalics 2017), nagy részben azért, mert úgy érzi, a rendelkezésére álló források nem adnak számára ehhez kielégítő információkat. A műhírek és alternatív tények korában az információs szegénység talán elterjedtebb annál, mint elsőre gondolnánk.

Irodalom

- Barrientes, Roxana, “Analysis of ICT Demand: What Is and How to Measure Digital Poverty?”, in Hernan Galperin and Judith Mariscal (eds), *Digital Poverty – Latin American and Caribbean Perspectives*, Practical Action Publishing, 2007, pp. 29-54. <https://doi.org/10.3362/9781780441115.002>
- Boda Zsolt, „A fejlődés etikájáról”, *Korunk*, 18. évf. (2007) 5. szám., 17–28. old. <http://epa.oszk.hu/00400/00458/00125/3172.html>
- Bognár Éva és Rét Zsófia, „A digitális egyenlőtlenségek kulturális vonatkozásai”, in Dessewffy Tibor és Z. Karvalics László (szerk.), *Internet.hu II*, Gondolat-Infonia, Budapest, 2005, 124-152.
- Bonfadelli, Heinz, “The Internet and Knowledge Gaps: A Theoretical and Empirical Investigation”, *European Journal of Communication*, Vol. 17. (2002) Issue 1., pp. 65–84. <https://doi.org/10.1177%2F0267323102017001607>
- Britz, Johannes J., “To know or not to know: a moral reflection on information poverty”, *Journal of Information Science*, Vol. 30. (2004) Issue 1., pp. 192-204. <https://doi.org/10.1177%2F0165551504044666>
- Britz, Johannes J., *A Critical Analysis of Information Poverty From a Social Justice Perspective*, Ph.D. thesis, University of Pretoria, 2007. <https://repository.up.ac.za/bitstream/handle/2263/26468/Complete.pdf?sequence=6>
- Chatman, Elfreda A. and Victoria Pendleton, “Knowledge Gap, Information-Seeking and the Poor”, *The Reference Librarian*, Vol. 23. (1995) Issue 49-50., pp. 135-145. https://doi.org/10.1300/J120v23n49_10
- Chatman, Elfreda A., “The impoverished life-world of outsiders”, *Journal of the Association for Information Science and Technology*, Vol. 47. (1996) Issue 3., pp. 193–206 [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1097-4571\(199603\)47:3<193::AID-ASI3>3.0.CO;2-T](https://doi.org/10.1002/(SICI)1097-4571(199603)47:3<193::AID-ASI3>3.0.CO;2-T)
- Childers, Thomas and Joyce E. Post, *The information-poor in America*, Scarecrow Press, Metuchen, NJ, 1975.
- Coleman, James S., “The children have outgrown the schools”, *Psychology Today*, Vol. 5. (1972) No. 9., pp. 72-75., 82.
- Csepeli György és Prazsák Gergő, „Új szegénység”, in Füstös László, Antalóczy Tímea és Hankiss Elemér (Szerk.), *(Vész)jelzések a kultúráról*, MTA PTI, Budapest, 2009.
- Csótó Mihály, “Analysis of smallholder farmers’ ICT-adoption and use through their personal information space”, *Journal of Agricultural Informatics (JAI)*, Vol. 8. (2017) Issue 1., pp. 1-12. <http://dx.doi.org/10.17700/jai.2017.8.1.345>

- Dervin, Brenda, "The everyday information needs of the average citizen: A taxonomy for analysis", in Manfred Kochen and Joseph C. Donohue (eds.), *Information for the community*, American Library Association, Chicago, 1976, pp. 19-38.
- Diener, Richard, "Information poverty", in Julie M. Hurd and Charles H. Davis (Eds), *Proceedings of the 49th ASIS Annual Meeting*, (ASIS '86), Vol. 23, Learned Information, Medford, NJ, 1986, pp. 69-74.
- DiMaggio, Paul and Hargittai Eszter, *From the 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet Use As Penetration Increases*, Working Paper 15, Center for Arts and Cultural Policy Studies, Princeton, NJ, 2001. <https://www.princeton.edu/~artspol/workpap/WP15%20-%20DiMaggio%2BHargittai.pdf>
- Galács Anna és Ságvári Bence, „Digitális döntések és másodlagos egyenlőtlenségek: a digitális megosztottság új koncepciói szerinti vizsgálat Magyarországon”, *Információs Társadalom*, VIII. évf. (2008) 2. szám, 37-52. old.
- Gáspár Máttyás, „Csipkerózsika, ébredj! – avagy új kihívások előtt a közösségi hozzáférés”, *Információs Társadalom*, XVI. évf. (2016) 3. szám, 113-133 old. <http://dx.doi.org/10.22503/inf-tars.XVI.2016.3.5>
- Gaziano, Cecile, "The Knowledge Gap: An Analytical Review of Media Effects", *Communication Research*, Vol. 10. (1983) Issue 4., pp. 447-486. <https://doi.org/10.1177%2F009365083010004003>
- Gaziano, Cecile, "Knowledge Gap: History and Development", in Patrick Roessler (ed.), *The International Encyclopedia of Media Effects*, Wiley-Blackwell, 2017, pp.1-12. <http://dx.doi.org/10.1002/9781118783764.wbieme0041>
- Gotsick, Priscilla, Sharon Moore, Susan Cotner and Joan Flanery, *Information for everyday survival: What you need and where to get it*, American Library Association, Chicago, IL, 1976.
- Goulding, Anne, "Information Poverty or Overload?", *Journal of Librarianship and Information Science*, Vol. 33. (2001) Issue 3., pp. 109-111. <http://dx.doi.org/10.1177/096100060103300301>
- Greenberg, Bradley S. and Brenda Dervin. "Mass communication among the urban poor", *Public Opinion Quarterly*, Vol. 34. (1970) No. 2., pp. 224-235.
- Gurstein, Michael, "Effective use: A community informatics strategy beyond the Digital Divide", *First Monday*, 2003, Special Issue 8. <http://dx.doi.org/10.5210/fm.v0i0.1798>
- Haider, Jutta and David Bawden, "Conceptions of "information poverty" in LIS: a discourse analysis", *Journal of Documentation*, Vol. 6. (2007) Issue: 4, pp. 534-557. <https://doi.org/10.1108/00220410710759002>
- Hargittai, Eszter and Yuli Patrick Hsieh, "Digital inequality", in William H. Dutton (ed.), *The Oxford Handbook of Internet Studies*, Oxford University Press, 2013, pp. 129-150. <http://dx.doi.org/10.1093/oxfordhb/9780199589074.013.0007>
- Harrington, Michael, *A másik Amerika – Szegénység az Egyesült Államokban*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 1964.
- Juhász Judit, Bajmócy Zoltán, Gébert Judit és Málovics György, „Szegénység, képességek, lehetőségek. Szegénységkezelési szempontok Amartya Sen elméletének tükrében”, *Közgazdasági Szemle*, LXII. évf. (2015) 5. szám, 544–564. old.
- Katzman, Natan, "The impact of communication technology: Some theoretical premises and their implications", *Ekistics*, Vol. 38. (1974) No. 225., pp. 125-130.
- Lewis, Oscar, *Five Families: Mexican Case Studies in the Culture of Poverty*, Basic Books Inc., New York, 1959.
- Lingel, Jessa and boyd, danah, "Keep it secret, keep it safe: Information poverty, information norms, and stigma", *Journal of the American Society for Information Science and Technology*, Vol. 64. (2013) Issue 5, pp. 981–991. <http://dx.doi.org/10.1002/asi.22800>
- McKeown, Anthony, *Overcoming Digital Poverty*, Chandos Publishing, 2016.
- Molnár Szilárd, „A megrekedt magyar modernizáció kiütkeresése a sokrétű digitális megosztottság útvesztőjéből”, *Információs Társadalom*, XVII. évf. (2017) 2. szám, 30-47. old. <http://dx.doi.org/10.22503/inf-tars.XVII.2017.2.2>

- Mossberger, Karen, Caroline J. Tolbert and Mary Stansbury, *Virtual Inequality: Beyond the Digital Divide*, Georgetown University Press, Washington, DC, 2003.
- Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, *Nemzeti Infokommunikációs Stratégia 2014-2020*. <http://2010-2014.kormany.hu/download/b/fd/21000/Nemzeti%20Infokommunik%C3%A1ci%C3%B3s%20Strat%C3%A9gia%202014-2020.pdf>
- Neuman, Susan B., "The Knowledge Gap: Implications for Early Education", in David K. Dickin-son and Susan B. Neuman (Eds.), *Handbook of early literacy research, Volume 2*, Guilford Press, New York, 2006, pp. 29-40.
- Norris, Pippa, *Digital divide: civic engagement, information poverty, and the internet worldwide*, Cambridge University Press, Cambridge, 2001.
- Parker, Edwin B., "Information utilities and mass communicatio", in Harold Sackman and Norman Nie (Eds.), *Information utility and social choice: Papers prepared for a conference sponsored jointly by the University of Chicago*, Encyclopedia Britannica and the American Federation of Information Processing Societies. AFIPS Press, Montvale, NJ, 1970, pp. 51-70.
- Pawley, Christine, "Information literacy: a contradictory coupling", *Library Quarterly*, Vol. 73. (2003) No. 4, pp. 422-52.
- Potter, Amelia Bryne, "Zones of silence: A framework beyond the digital divide", *First Monday*, Vol. 11. (2006) No. 5. <http://dx.doi.org/10.5210/fm.v11i5.1327>
- Rab Árpád és Z. Karvalics László, „Harmadik generációs információs írástudás-fejlesztés a gyermeki életésélyek javításáért” *Információs Társadalom*, XVII.. évf. (2017) 2. szám, 69-77.old. <http://dx.doi.org/10.22503/infstars.XVII.2017.2.5>
- Savage, Noel, "ASIS at Boston: national planning, networking and copyright stir debate", *Library Journal*, Vol. 100 (1975) No. 22, pp. 2303-2305.
- Savolainen, Reijo, "Everyday Life Information Seeking: Approaching Information Seeking in the Context of "Way of Life"", *Library & Information Science Research*, Vol. 17. (1995) Issue 3, pp. 259-294. [https://doi.org/10.1016/0740-8188\(95\)90048-9](https://doi.org/10.1016/0740-8188(95)90048-9)
- Sen, Amartya K., *A fejlődés mint szabadság*. Európa Könyvkiadó, Budapest 2003.
- Thompson, Kim M., *Multidisciplinary Approaches to Information Poverty and Their Implications for Information Access*, Ph.D. thesis, Florida State University, 2006.
- Sólyom Barbara, „Digitális esélyegyenlőség – Az eMultiCoop Szociális Szövetkezet”, *Információs Társadalom*, XVII. évf. (2017) 2. szám, 78-90. old. <http://dx.doi.org/10.22503/infstars.XVII.2017.2.6>
- Tichenor, Phillip, George Donohue and Clarice Oilen, "Mass Media Flow and Differential Growth in Knowledge", *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 34. (1970) No. 2., pp. 159-170. <https://doi.org/10.1086/267786>
- Westbrook, Lynn, "Understanding Crisis Information Needs in Context: The Case of Intimate Partner Violence Survivor", *The Library Quarterly*, Vol. 78. (2008) No. 3., pp. 237-261. <https://doi.org/10.1086/588443>
- Wilson, Merridy, "Understanding the international ICT and development discourse: assumptions and implications", *The South African Journal of Information and Communication*, Vol. 3. (2003) Issue 1. <https://doi.org/10.23962/10539/19833>
- World Economic Forum, *Global Information Technology report 2015*. http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_IT_Report_2015.pdf
- Yu, Liangzhi, "Understanding information inequality: making sense of the literature on information and digital divides", *Journal of Librarianship and Information Science*, Vol. 38. (2006) No. 4., pp. 229-252. <https://doi.org/10.1177%2F0961000606070600>
- Z. Karvalics László, „Információs társadalom – mi az? Egy kifejezés jelentése, története és fogalom-környezete”, in: Pintér Róbert (szerk.), *Az információs társadalom - Az elmélettől a politikai gyakorlatig*, Gondolat-Új Mandátum, Budapest, 2007.

- Z. Karvalics László, „Információs kultúra, információs műveltség – Egy fogalomcsalád értelme, terjedelme, tipológiája és története”, *Információs Társadalom*, XII. évf. (2012) 1. szám, 7-43. old.
- Zukin, Cliff and Robin Snyder, “Passive learning: When the media environment is the message”, *The Public Opinion Quarterly*, Vol. 48. Issue3, pp. 629-638. <https://doi.org/10.1086/268864>
- Zurkowski, Paul G., *The Information Service Environment: Relationships and Priorities. Related Paper 5*. National Commission on Libraries and Information Science, Washington, DC, 1974. <http://eric.ed.gov/?id=ED100391>

Csótó Mihály, Ph.D., 1979-ben született Szolnokon. Szociológus-agrármérnök, tanulmányait a Szent István Egyetemen és az Eötvös Loránd Tudományegyetemen végezte. Jelenleg az Óbudai Egyetem Digitális Kultúra és Humán Technológia Centrumának tudományos munkatársa. Kutatásai az agrárinformatika felhasználói vonatkozásai, az elektronikus közigazgatás és a digitális megosztottság különböző formái, valamint ezek átfedő területei körül összpontosulnak. Tagja a Magyar Agrárinformatikai Szövetségnek (MAGISZ), a Magyar Agrárközgazdasági Egyesületnek (MAKE) és a Neumann János Számítógép-tudományi Társaságnak (NJSZT), az Információs Társadalom szakfolyóirat megbízott főszerkesztője.

A megrekedt magyar modernizáció kiütkeresése a sokrétű digitális megosztottság útvesztőjéből

Bevezetés

A digitális megosztottság fogalma több mint 20 éves, ám napjainkban a gazdasági lassulás és az Ipar 4.0 miatti társadalmi egyenlőtlenségek felerősödése újra reflektorfénybe helyezi. Ugyanis a digitális világban való jártasság oly mértékben feltétele lett a modern gazdaságoknak, a hétköznapi életnek, hogy a fogalom megjelenésének korai szakaszában hangoztatott egyik legfőbb jellemzője – miszerint a digitális megosztottság (Molnár 2002), annyiban új jelenség, hogy leginkább ez erősíti fel a meglévő társadalmi-gazdasági különbségeket – az utóbbi években különösen igaznak tűnik, amikor is az Ipar 4.0 olyan kihívások elé állítja a munkavállalókat, aminek egyre kevesebben tudnak megfelelni.

Éppen ezért ma már nem elsősorban a hozzáférési szakadékkal kell foglalkoznunk, hanem a használati megosztottsággal. A tanulmányban a hangsúlyváltozás szükségességét próbálok néhány érvel alátámasztani.

A technológiai fejlődés mindig magával hozta a kreatív rombolás időszakát. Az új gépek, innovációk rengeteg ember addigi munkáját, tudását tették és teszik ma is feleslegessé, így a rombolás nem csak a gazdaságokat, hanem igen gyakran a társadalom szerkezetét is érinti. Ám az első ipari forradalom óta tudjuk, hogy a pusztítás ezzel együtt kreatív módon *az új* létrejöttét is jelenti. A technológia mind ez ideig növelte a termelékenységet, fokozta a foglalkoztatottságot, mindennek következtében pedig nőttek a bérek, az életszínvonal, hogy az olyan járulékos hasznokról, mint a várható élettartam vagy az iskolázottsági szint növekedése, ne is beszéljünk. Mindez visszatükröződött abban, hogy a modern társadalmakat a mobilitásra és a társadalmi esélyegyenlőségre sokat adó államokként jellemeztük.

A harmadik ipari forradalom elhozta számunka az információtechnológiát, a számítógépeket, az internetet. A digitális világ is átformálta a munkavégzést, a tanulást, a szabadidő eltöltését, a vállalatok, a kormányzatok működését – hatása alól senki nem tudja kivonni magát, hiszen egyre nagyobb mértékben kényszerülünk a hálózati erőforrásokra támaszkodni. Ezzel párhuzamosan egyre élesebben tapasztaljuk azt is, hogy a digitális világ hasznából, kedvező hatásaiból nem tud mindenki részesülni. Természetesen nem egyfajta kommunisztikus, egyenlő részesedésre kell gondolni, hanem az alapvető társadalmi igazságosság, szolidaritás normáira. A digitális eszközök egyenlőtlen társadalmi elterjedése új típusú egyenlőtlenségeket generál, felerősíti a hagyományos rétegződési mechanizmusokat. Amennyiben ezekkel a folyamatokkal nem foglalkozunk, illetve az állami szerepvállalás nem találja meg a megfelelő eszközöket, úgy az egyes társadalmi csoportok végleg kiszorulhatnak a munkaerőpiacról, az oktatásból, az alapvető közművek, szolgáltatások hozzáféréseiből, használatából.

Az eddigi nagy technológiaválások tapasztalataival szemben most egyelőre úgy tűnik, a napjainkban kibontakozó negyedik ipari forradalom mindezt nemhogy kezelni nem tudja, de még inkább felgyorsítja majd a társadalmak polarizációját. Az mindenesetre fi-

gyelemre méltó, hogy a technológiai, gazdasági változások nem feltétlenül pozitív társadalmi hatásaival egyelőre inkább csak a közgazdászok foglalkoznak, szociológusok, szociálpolitikusok kevésbé.

Eddigi kutatásaim alapján azt látom, hogy az innovációk társadalmi elterjedésének különböző szakaszaiban eltérő típusú digitális megosztottságok figyelhetők meg. Ebből az következik, hogy a megosztottságot kiváltó okok eltérőek, így az azok kezelését elősegítő eszközöknek is eltérőeknek kell lenniük az egyes diffúziós szakaszban. Mindez egy komplex társadalompolitikai eszközrendszer tervezését, támogatását teszi szükségessé, amire azonban eddig kevés figyelmet szenteltek.

Sokáig úgy gondoltuk, az információ- és kommunikációtechnológiai eszközök társadalmi diffúziójában megfigyelhető egyenlőtlenségeket a piac és – kisebb mértékű beavatkozások révén – az állam meg fogja szüntetni. Mára azonban világossá vált, hogy a digitális megosztottság egy tartós társadalmi jelenség, amely hatással van a gazdaság teljesítményére és a versenyképességére is.

A digitális megosztottságok szövevénye

Michael Gurstein kanadai szociológus, a közösségi informatika nagy örege, 2015 áprilisban posztolta ki blogjára, miért nem akar többet foglalkozni a digitális megosztottsággal (Gurstein 2015). Szerinte a fogalom használata mára kiüresedett, mert a nagy nemzetközi szervezetek, konferenciák és fejlesztési programok már nem a társadalmi igazságot, méltányosságot, az esélyegyenlőséget keresik a fogalom mögött. A digitális megosztottság leküzdése kapcsán újra és újra csak az IKT eszközök hozzáféréséről, eléréséről van szó, ennek egyetemessé tételéről, az internet-hozzáférés emberi jogok közé emeléséről, a hálózatszemlegességről, a fejletlen, vidéki területek bekapcsolásáról. Ezek mögött szinte kizárólag nagy cégek – és azok infrastrukturális beruházásai – húzódnak meg, amelyeknek csak az a fontos, hogy minél több fogyasztót lehessen elérni, minél több felhasználóhoz lehessen eljuttatni a reklámokat. Ezeknek a beruházásoknak nagyon csekély hatása van a társadalmi integráció elősegítésére, az esélyegyenlőség nagyobb biztosítására.

Engem viszont a bejegyzés megerősített abban, hogy a digitális megosztottsággal továbbra is fontos foglalkozni, hiszen a fogalom még mindig alkalmas arra, hogy segítségével első hallásra érthetetlen fogalmakat megmagyarázzunk. De hogy ezt miként tudjuk megtenni, ahhoz fel kell állítanunk a digitális megosztottság értelmezési keretét.

A fogalom jelentéstartalma jelentős változásokon ment keresztül 1994 óta, de talán a legfontosabb az, hogy a kezdeti kérdést, a „vajon az IKT eszközök gyakorolnak-e valamilyen hatást a társadalomra?” felváltotta a „az IKT eszközök hogyan gyakorolnak hatást a társadalomra?” kérdés. Ma már ennek megértése sokkal fontosabb, hiszen a digitális megosztottságok nem tűnnek el a negyedik ipari forradalomba sem, azok új hangsúlyokkal változatlanul jelen vannak.

A digitális megosztottság az 1994–2002 közötti időszakban az új technológiai eszközök hozzáférési esélyében megmutatkozó társadalmi különbségeket próbálta kifejezni. Ezt mutatta meg adatokkal alátámasztva 1997 márciusában az amerikai Nemzeti Telekomunikációs és Információs Hivatal (NTIA) „Falling Through the Net” tanulmánya (NTIA

1998), amely igaz, hogy 1995 óta készül, de a digitális megosztottság kifejezés ebben az évben jelenik meg először. Ekkor a fogalom még meglehetősen statikus, duális képet festett elénk: ki fér hozzá az információkhoz, az ezeket tároló, küldő-fogadó, modern információ- és kommunikációtechnológiai eszközökhöz, ki használja ezeket, ki rendelkezik velük otthon vagy a munkahelyén, illetve ki nem.

Ebben a kezdeti szakaszban a digitális megosztottság vizsgálata csak arra világított rá, hogy ki miért használja az IKT eszközöket. Viszont az ezredforduló utáni években a fő kérdés az lett, hogy ki miért nem tud, vagy nem akar élni ezekkel a lehetőségekkel? Ez a szemléletmódbeli váltás vezetett el oda, hogy ma már nem csak úgy tekintünk az IKT eszközökre, mint a társadalmi egyenlőtlenségek újabb dimenziójának okozójára, hanem ellenkezőleg: mint a hátrányos helyzetűek esélyteremtésének lehetséges eszközeire, az e-befogadás (e-inclusion) politika megtestesítőire. A társadalmi integráció előtt álló akadályok jobb megértését célzó új koncepció már nem elsősorban az újfajta egyenlőtlenségek – például digitális megosztottság – bemutatására koncentrált, hanem sokkal inkább az okok feltárásával a megosztottság áthidalását elősegítő megoldások megfogalmazására. Persze nem arról van szó, hogy az IKT eszközök megoldják a szegénység, a diszkrimináció problémáját, a társadalmi struktúrából eredő egyenlőtlenségeket. A cél az, hogy az IKT eszközök elérése, tényleges használata, valamint az online tartalmak és szolgáltatások segítsék elő a társadalmi kizárás csökkentését, teremtsék meg az információs társadalomban való részvétel esélyegyenlőségét. Ennek következtében a digitális megosztottság kissé statikus képet festő kifejezésének helyét egyre inkább a társadalmi befogadás, felzárkóztatás fogalma veszi át, amely a társadalmi részvétel fokozására és a jól-léthez, a minőségi élethez való jog hangsúlyozására koncentrált.

Ebben az új megközelítésben a digitális megosztottság fogalma tehát már arra fókuszál, hogy a modern IKT eszközök hogyan segíthetik elő a társadalmi kizárás csökkentését, az esélyegyenlőség növelését, hogyan támogathatják egy társadalom demokratikusabb működését. A digitális megosztottság fogalma már a „hogyanra” reflektál a „miért” helyett. A terminológia az IKT eszközök hozzáférésén túl ma már magába foglalja az azok használatához szükséges készségeket, képességeket is – azaz a digitális írástudást, kompetenciákat –, hiszen ezek is szükségesek ahhoz, hogy részt vegyünk az információs társadalomban, élni tudjunk annak előnyeivel. Ma már képesek vagyunk kifejezni a digitalizáció következtében kialakuló komplexitásban rejlő veszélyeket, problémákat, így a digitális megosztottság mára helyett kapott a társadalmi igazságosság, társadalmi egyenlőség vizsgálatának fontos kérdései között.

A tanulmányban azt próbálom bemutatni, hogy a magyar társadalomban jelenlévő különböző, ám jelentős digitális megosztottságok újratermelik a zárt és merev társadalmi struktúrát, ennek felszámolásában pedig alig-alig támaszkodunk az oktatás, a közszolgáltatások egyenlő elérési esélyét biztosító társadalompolitikai eszközökre.

A digitális megosztottság értelmezési kerete

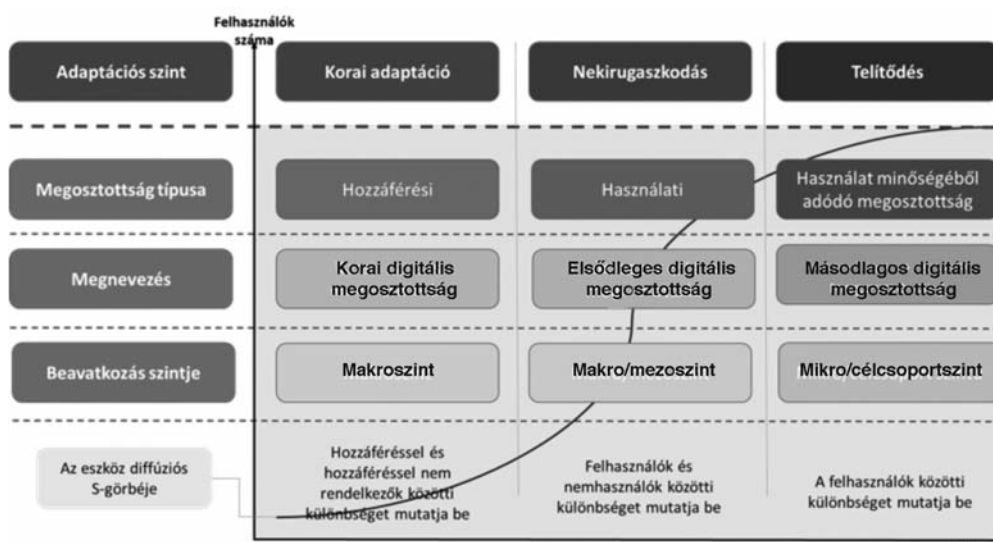
A digitális megosztottság egyik legfontosabb kérdésfeltevése napjainkban az, hogy a modern információs és kommunikációs technológiai eszközök elterjedése hogyan befolyásolja a meglévő társadalmi különbségeket, hogyan segíti elő a társadalmi integrációt, vagy éppen

ellenkezőleg, hogyan szül újabb különbségeket, amelyek kezeléséhez, csökkentéséhez különféle erőfeszítésekre van szükség. A technológiai újítások társadalmi diffúziójának elmélete alapján azt várhatnánk, hogy a telítődés szakaszában el fog tűnni, vagy legalább is minimálisra csökken a digitális megosztottság (Molnár 2002), azonban egyelőre ennek az ellenkezőjét tapasztaljuk. Az IKT eszközök társadalmi elterjedésének előrehaladtával egyre inkább az lesz a fontos kérdés, hogy ki, mire képes használni az internetet. DiMaggio és Hargittai (2001) azt javasolják, hogy a diffúziós folyamat telítődésének szakaszában a „digitális megosztottság” helyett az új kutatási kérdéseknek jobban megfelelni képes „digitális egyenlőtlenség” („digital inequality”) kifejezést használjuk. Itt már a használat minősége, intenzitása és célhoz kötöttsége, az internetkapcsolat és a felszerelés minősége, a felhasználói tudás és a társadalmi kapcsolatok kiterjedtsége válik megkülönböztető tényezővé.

Két évtizedes kutatási, beavatkozási, fejlesztési tapasztalat áll mögöttünk, ennek ellenére a digitális megosztottságról való gondolkodás talán még soha nem volt olyan aktuális és fontos, mint napjainkban.

Az előzőekben már röviden bemutatuk, hogy a fogalom milyen főbb változásokon, hangsúlyeltolódásokon ment keresztül az elmúlt években, éppen ezért érdemes ezt a változást rendszerbe foglalni, melyhez a korábban általam felállított keretrendszert (Molnár 2002) egészítem ki és gondolom tovább

A digitális megosztottság értelmezéséhez egy háromrétegű elemzési megközelítést, keretrendszert javaslok: a modell egyes szintjei, elemei a diffúziós S-görbe egyes szakaszaihoz kapcsolódnak, azaz a korai adaptációhoz, a nekirugaszkodás és a telítődés stádiumaihoz. Ezekben a szakaszokban különböző megosztottsági típusok figyelhetők meg, amelyek jellemzően különböző okok miatt alakulnak ki. Ebből következik, hogy a különböző szinteknél eltérő beavatkozás is szükséges. Ezekhez a beavatkozási szintekhez jellemzően különböző típusú eszközök szükségesek. Ezeket a dimenziókat foglalja egy értelmezési keretbe az 1. ábra.

1. ábra: A digitális megosztottság értelmezési kerete

Az IKT eszközök hozzáféréseinek és használatának jellegzetességei alapján a három adaptációs szakaszhoz három különböző digitális megosztottságot rendelhetünk hozzá:

1. A hozzáférési megosztottságot, ami a hozzáféréssel rendelkezők, és az azzal nem rendelkezők közti különbséget írja le. A korai adaptációban számos szocio-ökonómiai dimenzió mentén láthatunk jelentős mértékű megosztottságot.
2. A használati vagy elsődleges megosztottságot, ami a használók és nem használók közötti megosztottságot írja le a technológia terjedésének felívelő rövid, de igen intenzív szakaszában. Itt már eltűnőben lehetnek olyan szociológiai mutatók, mint például a nemek közötti különbség vagy a településtípus.
3. A használat minőségében jelentkező megosztottságot a telítődés szakaszában azonosíthatjuk, amikor az eltérő használatból fakadó hatások különbségére fókuszálunk.

Az értelmezési keret lehetőséget ad arra, hogy statisztikai adatokkal kifejezzük az egyes megosztottságok nagyságát egy ország, régió, település szintjén. A *1. táblázatban* az egyes megosztottságokat kifejező mutatók láthatóak Magyarországon egészére vonatkozóan 2015-ben.

Hozzáférési szakadék	Nincs PC a háztartásban	29%
	Nincs szélessávú internet a háztartásban	25%
	Nem használt tabletet, notebookot vagy laptopot az internetezéshez (felnőtt népességén belül)	68%
Használati szakadék	Nem használ PC-t (felnőtt népességén belül)	50%
	Nem használ internetet a munkahelyén	74%
	Soha nem használt internetet (felnőtt népességén belül)	24%
Használat minőségéből fakadó megosztottság	Internet használó, de nem használ e-közigazgatási szolgáltatásokat	50%
	Internet használó, de nem használ online bankolást, nem vásárol online	63%
	Nem vesz részt távoktatásban	87%

1. táblázat: Az egyes megosztottságokat kifejező mutatók Magyarországon
(Forrás: Eurostat)

Ezt persze tovább lehet finomítani, súlyozni, és indexet lehet képezni az egyes megosztottsági típusokra. Az indexet be lehet mutatni akár országos, regionális vagy kistérségi, települési szinten is, habár az Eurostat adatok általában csak megyei (NUTS 3) szintig érhetők el.

Most csak az érdekesség kedvéért, a fenti táblázatban jelzett 3-3 mutató segítségével – egyszerű átlagolással – fejezzük ki azt, hogy 2015-ben Magyarországon milyen „nagyrendben” voltak jelen az egyes megosztottsági típusok (2. táblázat):

Hozzáférési szakadék	41%
Használati szakadék	49%
Használat minőségéből fakadó megosztottság	67%

2. táblázat: Az egyes megosztottsági típusok
(Forrás: Eurostat)

Magyarországon mindhárom típusú megosztottság markánsan jelen van. Ez egyben azt is jelenti, hogy például az internet elterjedésének különböző szakaszaiban nem sikerült megoldani, áthidalni az arra a fejlődési szakaszra jellemző megosztottságokat. Persze nem rendelkezünk olyan benchmarkokkal, amelyek alapján azt mondhatjuk, hogy bizonyos százalék alatt sikerült úrrá lenni a digitális megosztottságon, de azért az kijelenthető, hogy a társadalom felét, háromnegyedét érintő megosztottság jelentősnek tekinthető.

Mindennek persze több következménye is van. Egyrészt az újabb fejlesztési ciklusokban olyan, egymásra épülő, komplex programokat kell indítani, amelyek a többszintű megosztottság kezelésére reflektálnak. Másrészt látnunk kell, hogy egy egyszerűnek képzelt eszköz és technika központú beruházás – amivel például a hozzáférési szakadékot szeretnénk csökkenteni – a későbbiekben felerősítheti a meglévő társadalmi, gazdasági különbségeket, holott persze nem ez volt a cél. Az elmúlt évtizedekben a digitális megosztottság csökkentésére hivatott programok kapcsán egyértelművé vált, hogy a „kemény infrastruktúra” kiépítése önmagában nem fog egy igazságosabb, kevésbé töredezett információs társadalmat létrehozni, ha a „puha infrastruktúrára” nem fordítunk elég figyelmet, azaz ha nem koncentrálnak azokra a dimenziókra, amelyek a fizikai infrastruktúrát életteltöltik meg. Hiába fogunk kiépíteni vezeték nélküli internet-lefedettséget mindenhova, ha az okostelefonok, tabletek használatához nincs meg a megfelelő tudás, ha ezeknek az eszközöknek a beszerzéséhez, használatához szükséges magas beruházási, kockázatvállalási küszöbértékeit nem tudjuk közösségi megoldásokkal ellensúlyozni.

A keretrendszer arra is lehetőséget ad, hogy a megosztottsági típusoknak megfelelően a beavatkozási eszközöket, azok általában szükséges szintjét is rendszerbe foglaljuk (3. táblázat).

	A megosztottság típusa	Eszközök, beavatkozások	Projektek, fejlesztések	A beavatkozás szintje
Korai adaptáció	Hozzáférési	Hardver Internet infrastruktúra	Sulinet program Teleházak, eMagyarország pontok	Makro
Nekirugaszkodás	Használati	Oktatás Közösségi informatika	IKER, ECDL képzések IT-mentorok, ügysegédek	Makro/mezo
Telítődés	Használat minőségéből adóó megosztottság	Értékhozzáadott szolgáltatások E-demokrácia Közösségi innováció	E-kártya, ügyfélkapu Közösségi rádió Online szavazás Crowdsourcing	Mikro/ kisközösségi/ célcsoport függő

3. táblázat: Megosztottsági típusok és a nekik megfelelő beavatkozási eszközök

Az elsőgenerációs vagy hozzáférési programok lényege az eszközökhöz és megfelelő infrastruktúrához való hozzájutás biztosítása. A második generációs programoknál a használatra való felkészítés áll a fókuszban, vagyis az, hogy a pusztán fizikai hozzáférés lehetősége mellett a tényleges használatához szükséges feltételek is teljesüljenek. Kiemelt szerepet játszanak itt a lehetséges eszközök körében a társadalmi közvetítők, mint például az IT tanácsadó, mentor, könyvtáros, falugazdász, védőnő vagy az ügysegédek, a postás. Ők hivatottak az innovációkkal, új szolgáltatásokkal szembeni bizalmi viszonyok megerősítésére, a helyi szintű tudatosítás elősegítésére, a nem felhasználóknál a motivációs gátak csökkentésére.

A harmadik generációs programokra a fejlesztési beavatkozások csak nagyon ritkán fókuszálnak, hiszen ennek hatásai a leginkább bizonytalanok, ezek jelentkeznek legkésőbb. Itt kell leginkább ismerni a célközönséget, annak elvárásait, igényeit. Itt nem lehet söréttel lőni, nagy célcsoportokat kijelölni, hanem a mesterlövész pontosságával kell megtalálni a kisebb célpontokat. Bármennyire is itt jelennek meg legmarkánsabban a kisközösségi beavatkozási szintek, az állannak itt is kiemelt szerepe lehet a felhasználók igényeire leginkább reflektáló – például élethelyzet központú – közszolgáltatások digitalizálásával.

A keretrendszer még arra is lehetőséget ad, hogy dinamikájában vizsgáljuk a digitális megosztottságot. Ugyanis messzemenően nem egy statikus jelenségről beszélünk – nem véletlen, hogy az ezredforduló utáni években a digitális szakadék fogalmát felváltottuk a digitális megosztottság kifejezésre –, hanem egy bizonyos mintázatot követő dinamikus folyamatról. Például a hozzáférési megosztottságnál nagyon erős magyarázó változó az életkor, illetve a településnagyság. Viszont az az érdekes, hogy a telítődés szakaszában megfigyelhető használati minőséget kifejező szolgáltatásoknál, így például az elektronikus szavazásnál, online vásárlásnál, az e-közigazgatás használatánál, nem látjuk az első szakaszánál megfigyelhető életkori és települési lejtőt. Például Észtországban a 2015-ös választásokon az e-szavazók egynegyede 55 év feletti, míg a 18–24 év közöttiek aránya csak 7 százalék volt.

Ezért (is) téves az Y-generációra úgy tekinteni, mint akik bennszülöttek, mint akik felnőve mindenhez értenek, ami digitális és online.

2016-ban Magyarországon 10 felnőtt lakosból közel 2 eddig soha életében nem használt még internetet, míg a nyugdíjasok körében 10 közül 6-an.

	Internetet nem használók	
	aránya	abszolút száma
2012 év	26%	1 991 ezer fő
2014 év	22%	1 696 ezer fő
2016 év	19%	1 422 ezer fő

4. táblázat: Internetet nem használók aránya és abszolút száma Magyarországon a 16-74 év közötti lakosokon belül, 2012 és 2016 között
(Forrás: Eurostat)

Az internetet nem használók aránya a 16–44 évesek körében 5 százalék alatt van, míg a 65–74 évesek körében eléri a 60 százalékot. Közel 30 százalékos a nem használók aránya az 55–64 éves munkaképes korú népesség között is.¹ Ezek még mindig óriási generációs különbségek, pedig csak a használat-nem használatról van szó.

A digitális írástudatlanság aránya sajnos még ennél is jelentősebb mértékű Magyarországon, a Nemzeti Infokommunikációs Stratégia (2014) a 15 évesnél idősebb lakosság körében közel 40 százalékra teszi ennek arányát. Ez körülbelül 3,4 millió felnőtt állampolgárt jelent, akik a digitális kompetenciák hiányában egyszerűen nem használják az IKT eszközöket, illetve az elektronikus közigazgatási, online kereskedelmi szolgáltatásokat. A digitális készségekkel nem rendelkező lakosság 84 százaléka 45 évesnél idősebb, 65 százaléka inaktív, 52 százaléka legfeljebb általános iskolai végzettséggel, további 25 százaléka szakiskolai végzettséggel rendelkezik. A digitális készségekkel nem rendelkező lakosság 36 százaléka községekben él, további 36 százalékuk nem megyeszékhely városokban. Különösen magas a digitális készségekkel nem rendelkező lakosság aránya Magyarországon északkeleti részén, ahol az érintettek 27 százaléka, valamint Délkelet-Magyarországon, ahol 20 százalékuk él. A 15–24 év közöttiek körében a digitális készségekkel nem rendelkező lakosság aránya 1 százalék körüli, míg a 25–59 éves aktív korosztályban már 40 százalék feletti.

Ugyanakkor nem csak az ilyen jellegű digitális megosztottság van jelen hazánkban, hanem a harmadlagos megosztottság is: körülbelül 1,5 millió olyan felnőtt van, akik napi szinten használják az internetet, de az elmúlt egy évben egyetlenegyszer sem vettek igénybe e-közigazgatási szolgáltatást.

¹ Nem véletlen, hogy ennek a korosztálynak a fele nem dolgozik, nem kap munkalehetőséget, bármennyire is jók a foglalkoztatási arányok Magyarországon.

A kiütkeresés magyarországi megoldásai

Évente 1,5–2,0 százalékponttal csökken az internetet nem használók tábora, amivel az európai uniós és a magyar átlag közötti olló nem lesz eltüntethető a közeljövőben.

A nem használat okaiban az utóbbi 10 évben egy átrendeződés volt megfigyelhető, melynek lényege, hogy az anyagi okokra való hivatkozás változatlansága mellett egyre többen jelölik meg a kognitív okokat: nincs rá szükségem, nem értek hozzá.

2011	2012	2013	2014	2015	2016
A túl magas az előfizetési költségek miatt:					
42	44	40	40	50	48
A túl magas eszközkiadások miatt (pl. számítógép):					
50	51	50	50	58	55
Nincs rá szükségem:					
54	61	64	65	68	63
Nem értek hozzá:					
37	41	46	50	62	61

5. táblázat: Okok, ami miatt nincs otthon internet (az internetet nem használó válaszadók körében, %, Magyarország, Forrás: Eurostat)

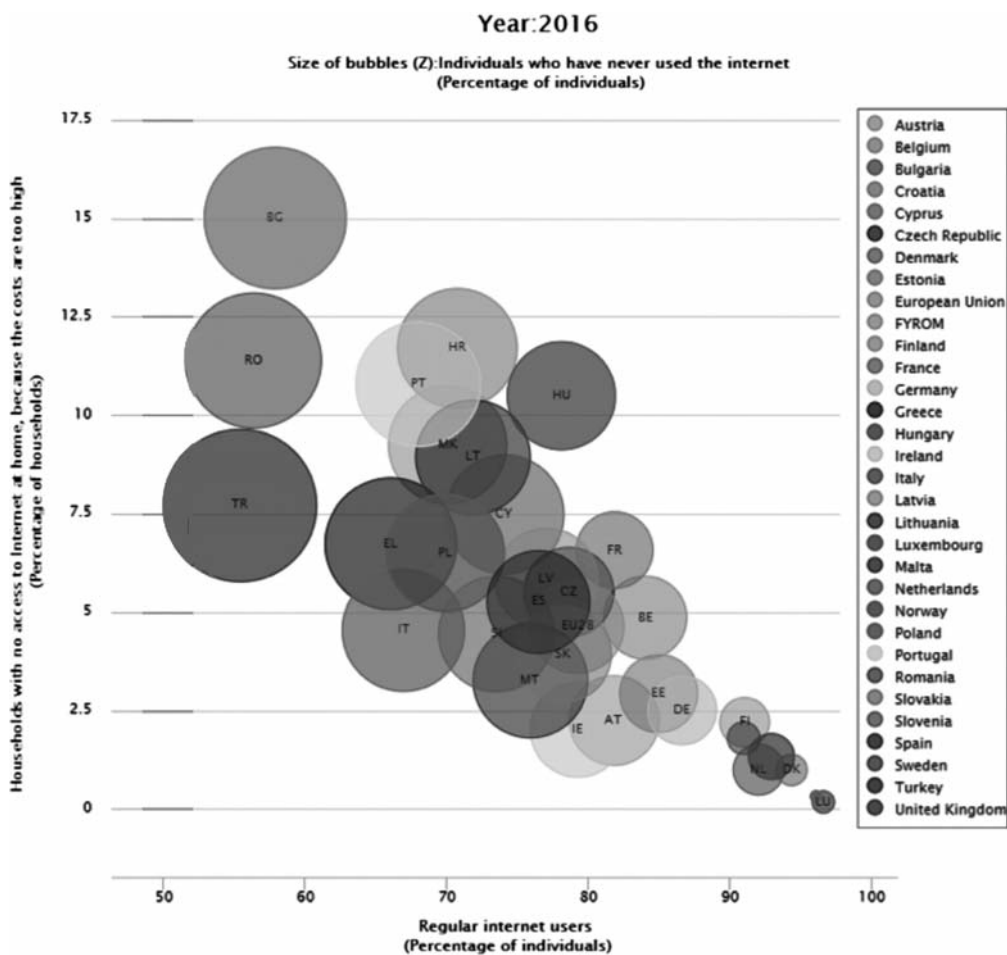
A táblázatban látható, hogy a túl magas internet-előfizetési költségekre hivatkoznak a legkisebb arányban 2016-ban, míg a legfőbb két okként a nincs rá szükségem, nem értek hozzá válaszokat jelölték meg a netet jelenleg nem használók.

Jól mutatják az alábbi ábrák is azt az összefüggést, hogy az előfizetési árak letörése nem feltétlenül jár együtt a nem használók táborának csökkenésével (2. ábra).

A körök nagysága az internetet nem használó 16–74 év közöttiek arányát fejezi ki, míg az X-tengely a legalább egyszer egy héten belül internetezőket mutatja, az Y-tengely pedig azoknak a háztartásoknak az arányát, akik a magas költségek miatt nem fizetnek elő internetre. Látható, hogy számos olyan ország van, ahol a körök nagyságát (nem használók arányát) tekintve hasonló képet mutat, mint Magyarország, ugyanakkor sokkal kevesebb háztartás hivatkozik a túl magas hozzáférési árakra. Azaz, ha kevesebben hivatkoznának a magas árakra, vélhetően, arányában akkor is ugyanennyien lennének a nem használók.

A fenti táblázatból is sejthető, de grafikus ábrázolásban jól kirajzolódik, hogy szorosabb összefüggést mutat nem használat és a rendszeres használat között a digitális készségek szintjének állapota (3. ábra).

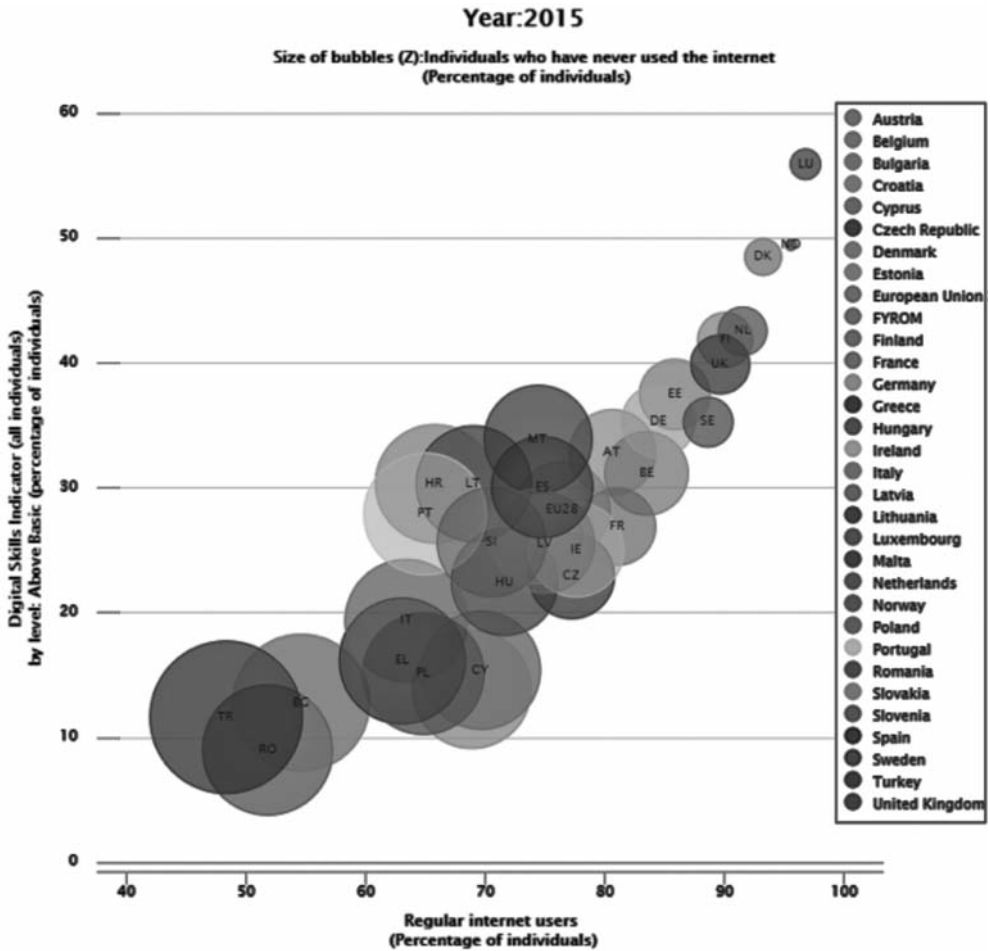
A digitális készségek szintjének növelésével sokkal kevesebben lesznek olyanok, akik nem látják az internetezés előnyeit, hétköznapi hasznát. Azaz nem csak a nem használók digitális készségeit érdemes javítani, hanem célszerű a már használóknál is emelni a digitális készségek szintjét, hiszen így erősebb mintázatok, példák mutathatók fel a nem használók számára, bizonyítékul arra, hogy a digitális világban való jártasság segíthet a

2. ábra: A hozzáférés árának és az internet használatának összefüggései
(Forrás: Eurostat)

munkaerőpiacon való jobb boldogulásban, a banki és egyéb közszolgáltatások igénybevételében vagy a nyilvánosság különböző szintjeinek participációjában.

Egyelőre rosszak a magyar információs társadalom felzárkóztatási (e-befogadás) programjainak hangsúlyai, üzenetei. A hozzáférési és használati szakadék csökkentését elsősorban nem az árak miatti problémák vagy az infrastrukturális hozzáférés megoldásával kell kezelni. Sokkal fontosabbnak látszik a digitális kompetenciák, készségek fokozása, ezek oktatásban betöltött szerepének növelése. Ha már a hozzáférési szakadékot szeretnénk csökkenteni, akkor elsősorban a közszolgáltatásokhoz való hozzáférés esélyeinek növelésén, kiegyenlítésén keresztül kellene azt tennünk. Ezen belül elsősorban az oktatáshoz – és itt nem csak a közoktatást, felsőoktatást kell érteni, hanem a felnőttképzést és az informális tanulást is –, az egészségügyi és a közigazgatási szolgáltatásokhoz való hozzáférés esélyegyenlőségén kell javítani.

3. ábra: A digitális készségek és az internet használatának összefüggései
(Forrás: Eurostat)

Az alábbiakban kísérletet teszünk egy gyors áttekintésre a tekintetben, hogy a mostanában meghirdetett információs társadalmi, vagy ahhoz kapcsolható projektek, fejlesztések hol helyezhetők el a digitális megosztottság értelmezési keretrendszerében, milyen szinten próbálnak hatást elérni.

A hozzáférési megosztottság csökkentésének dimenziójában a meghirdetett vagy hamarosan induló programok várhatóan inkább semleges és negatív hatást fognak elérni. Várakozásunk szerint társadalmi, gazdasági hatásai alig lesznek, viszont igen drága beruházásoknak ígérkeznek.

A használati megosztottság dimenzióban felsorolt projektek, stratégiák egy része még nem indult el, mint például a DOS. Viszont a stratégia tartalma alapján a várható pozitív hatást meg lehet előlegezni a programnak. A jelenlegi NAT sajnos nagyon elavult, az újnak viszont még csak a koncepciója készül, így azt csak a régi alapján tudjuk megítélni.

A megosztottság típusa	Projekt, fejlesztések	Hatás becsült mértéke (+1, 0, -1)
Hozzáférési megosztottság	Iskolai WiFi hálózat	-1
	Digitális Jólét Alapcsomag	0
	eMagyarország (DJP) pontok	+1
	Nemzeti Társadalmi Felzárkózási Stratégia	-1
Használati megosztottság	IKER 1 és 2 képzések	+1
	IT-mentorok, ügysegédek	+1
	Digitális Oktatási Stratégia (DOS)	+1
	Nemzeti Alaptanterv (NAT)	-1

6. táblázat: Információs társadalmi fejlesztési projektek értékelése a digitális megosztottság értelmezési keretrendszerében

A társadalmi felemelkedés, a mobilitás legfontosabb csatornája az oktatás, azon belül pedig elsősorban a transzverzális készségek elsajátítása, mint például a problémamegoldó képesség, a kritikus gondolkodás vagy a digitális kompetenciák.

Digitális készségek, természettudományok az oktatásban

A Gotemba turistaút, ami felvezet a Fuji hegyre, 9 km hosszú. A turistáknak legkésőbb este nyolcra kell teljesíteniük a 18 km utat, és visszatérni a kiinduló pontra. Toshi úgy becsüli, hogy a felfelé vezető úton 1,5 km-t tud megtenni átlagosan egy óra alatt, lefelé kétszer olyan gyorsan tud haladni. Ez az időkalkuláció magába foglalja a pihenő, és az étkezésre fordított időt is. Figyelembe véve Toshi számításait, mi az a legkésőbbi idő, amikor el kell indulnia a túrára, hogy visszaérjen este nyolcra?

Mondhatjuk, szinte napi rutinfeladat kiszámolni ezt a nemzetközi tesztkérdést (PISA 2012), akár fejben is – nem kell hozzá semmilyen különös képesség. Ám a 15 éves magyar gyerekeknek mindössze 9 százaléka volt képes megoldani a feladatot. Összehasonlításul, a legjobban teljesítő országokban ez az arány 50 százalék feletti. Talán még ijesztőbb az az adat, mely szerint az utóbbi három évben a harmadával, 19-ről 27 százalékra nőtt az alapszint alatt teljesítők, vagyis a funkcionális analfabéták aránya. Sajnos nem túlzás azt mondani, hogy a mai magyar iskola a szegénység újratermelődésének leghatékonyabb intézményrendszerévé vált.

Mindezzel szemben, Magyarország érvényben lévő középtávú stratégiái szerint a legfőbb cél a gazdaság versenyképességének növelése. Az Irinyi Terv 30–50 ezer új munkahely megteremtését tűzte ki célul az IKT szektorban, ugyanakkor mérnökök, informatikusok, adattudósok (data scientist) tízezrei hiányoznak a magyar munkaerőpiacról. Persze

nem sokáig, hiszen, ha az ország ezeket az igényeket nem tudja kielégíteni, az ilyen végzettségű szakemberek hiányában a befektetők és a cégek máshol keresnek üzleti lehetőségeket.

A versenyképességet egyértelműen a technológiai fejlődés befolyásolja majd a következő évtizedekben is. Ehhez alkalmazkodnia kell az oktatási rendszernek a fiatalokat olyan technológia-intenzív környezetre történő felkészítésével, amely az élet minden területén meghatározó lesz. Ma már egy tanító vagy egy óvodapedagógus sem tud megélni ilyen tudás nélkül, bármennyire is a művelődés, a humántudományok szakterületén mozognak. A helyzetet tovább bonyolítja, hogy nem lehet tudni, 5-10 év múlva milyen szakemberekre, képességekre és készségekre lesz szükség.

A nemzeti oktatási rendszerek teljesítménye számos országban romlik. Erről árulkoznak az olyan nemzetközi tanulói teljesítménymérési adatok, mint a TIMMS² és a PISA. A nemzetközi tapasztalatok alapján³ ezeknek a mérési rendszereknek az egyik fontos járulékos hatása, hogy egy-egy ország miként képes a kapott eredményeket, összefüggéseket kreatívan felhasználni az oktatási rendszerük hatékonyságának javítására. Ennek a kérdésnek Magyarországon is fókuszba kellene kerülnie.

A TIMMS négyévente a 4. és 8. osztályosok matematikai és természettudományos tudását méri, tantervi alapokon, azaz elsősorban a tárgyi tudásra fókuszál. A PISA a 15 évesek matematika, szövegértési és természettudományos alapkészségeit méri 3 évente, nem támaszkodik a tantervekre, hanem a tudás – foglalkoztathatóságnak megfelelő – alkalmazására helyezi a hangsúlyt. Viszont a TIMMS is elmozdult már a tudás gyakorlati életben való használatának mérése felé, így tulajdonképpen ezek az adatok is megerősítik a PISA eredményeket, miszerint a megszerzett tudás gyakorlati alkalmazása komoly gondot jelent a magyar tanulóknak. Nem lehet azzal védekezni, hogy a digitális környezet idegen a magyar diákoknak, miközben például a Facebook használatában a magyar fiatalok elsők Európában.

A PISA felmérés tehát azt mondja, hogy a munkaerő versenyképessége szempontjából a matematika, a természettudományok, az informatika és az értő olvasás játsszák a főszerepet. Viszont az eredmények alapján, az OECD-országok között, sajnos a legutolsó csoportban, a lista utolsó negyedében vagyunk. Miközben az OECD-átlag 493 és 500 pont között van, a magyar diákok most már csak 472–477 pontot hoznak. A magyar gyerekek eredményei három év alatt – 2012-höz képest – átlagosan 17 ponttal lettek rosszabbak természettudományból. Szövegértésből is majdnem ekkora, 15 pontos a visszaesés, de mivel ez az alapja a további tanulási karriernek, összességében ezt a romló eredményt kell a legkomolyabban venni. Nem bulvárlapok szalagcímeiként kellene kezelni azt a tényt, hogy a PISA-eredmények alapján a 15 éves magyar gyerekek között minden negyedik (három év alatt 19-ről 27 százalékra nőtt az alapszint alatt teljesítők aránya) képtelen megérteni az eléje kerülő írott információk tartalmát, jelentését. Egy-egy évfolyam negyedének semmi esélye a mostani munkaerőpiacon, rájuk a képesítést nem igénylő, futószalag melletti rutinmunka vár. Ez sajnos tovább fogja konzerválni a már bemutatott nagyon rossz foglalkoztatási szerkezetet, illetve akadályozni fogja a jövőben is a mobilitási lehetőségeket. De a TIMMS jobb eredményei is relatívak, hiszen mind a matematika, mind a természettudományok terén 1999 óta folyamatosan romlik a magyar nyolcadikosok teljesítménye.

² A TIMSS-vizsgálatok (Trends in International Mathematics and Science Study) az IEA (International Association for the Evaluation of Educational Achievement) szervezésében közel 60 ország részvételével folyik.

³ Lásd például Lengyelország nagyon pozitív vagy Szlovákia nagyon negatív hozzáállását.

Meglátásom szerint, a kialakult helyzetre egy technológia-intenzív intézményi és oktatási környezet biztosítása lehet az egyik megoldás. Ez evidensnek tűnik, de a két mérés – következő egybehangzó eredménye – szerint, éppen ezt a kiegyenlítő, mindenkinek egyforma hozzáférési esélyeket biztosító oktatási rendszert nem képes biztosítani Magyarország. Tehát az oktatási rendszerünk nem tudja ellensúlyozni a hozott társadalmi különbségeket a legtöbb vizsgált országhoz képest.

Mindenesetre a PISA alapján oly nagymértékű visszaesés látható, hogy az oktatási szakemberek reménye szerint ez a gödör alja, ahonnan már csak felfelé vezet az út. Szakértők becslése szerint a természettudományból a 6. szinten teljesítő diákok aránya (0,5%, amely mutató Lengyelországban 1,7%) olyan alacsony Magyarországon, hogy ez évfolyamonként mindössze négy-öt száz fiatal jelent. Ez azt jelenti, hogy sajnos hosszútávon sem várható javulás a STEM (Science, Technology, Engineering, Mathematics) mutatóban. A matematika, a természettudomány és a technológia végzettségűek aránya Magyarországon mindössze 13,2 százalék volt 2016-ban, amivel az utolsó országok egyike vagyunk az Unión belül. Az EU28 átlaga is nagyon messze van, hiszen az 2016-ban 23,0 százalék volt (lásd DESI 2017).

A természettudomány-tanítás problémáit nem lehet megoldani a közoktatás átfogó fejlesztése nélkül. Bármennyire is számtalanszor elhangzott megállapításról van szó, az egyes fejlesztések során ezt a hibát egy évtizede újra és újra elkövetjük.

A megoldás egyik lehetséges eleme az egységes természettudomány tantárgy bevezetése a köznevelésbe. A szakgimnáziumokban 2016 szeptemberében új tantárgyként megjelent a komplex természettudomány tanítása, amelynek célja a diszciplínáktól független, általános természettudományos fogalmak, eljárások és szemléletmódok formálása, az élményalapú ismeretszerzés, a természettudományok iránti érzékenyítés. A bevezetés azonban itt sem előzte meg a tanárok intenzív szakmai továbbképzése. Nem érhetette tehát meglepetésként a szakmát, hogy a tanárok nagy része nehezen boldogult a feladattal, hiszen egyrészt nem volt tapasztalatuk a jelenség alapú természettudományos oktatásában, másrészt abban, hogy különböző tudományterületek összekapcsolásával, és ne tematikus, tantárgyi bontásban oktassák a természettudományokat. A tantermek felszereltsége nagyon hiányos (csak a tantermek kétharmadában van internetkapcsolat, és csak harminc százalékban van okostábla), így a tantárgyat oktató pedagógusok csupán alig több mint harmada használ szinte minden tanórán valamilyen digitális segédeszközt, illetve húsz százalékuk vesz igénybe a Nemzeti Köznevelési Portálról valamilyen tanári eszközcsoportot.

A munka világa gyorsabban és drasztikusabban változik, mint eddig bármikor. Azon készségeknek, amelyekkel ma rendelkezünk, mindössze az egyharmadát tudjuk majd használni 5 év múlva (World Economic Forum 2016). A trendeket figyelembe véve, a ma iskolában ülő gyerekek a munkaerőpiacra lépve minimum 7 alkalommal változtatnak majd munkahelyet életük során, viszont ebből 5 olyan munkahely lesz, amely ma még nem is létezik – mondja ezt Esteban Bullrich, argentin oktatási miniszter. Így persze folyamatosan felvetődik a kérdés, mit tanítsunk a most végző gimnazistáknak, hogy majd 5 év múlva a diplomát kézhez kapva ennek a kihívásnak meg tudjanak felelni?

Amennyiben a köznevelési kerekasztal úgy dönt, akkor 2019-ben indulhat az új Nemzeti Alaptanterv (NAT). A NAT tartalmazza a köznevelés feladatait, értékeit, a fejlesztési területeket, nevelési célokat (például gazdasági és pénzügyi nevelés, médiatudatosságra nevelés), a kulcskompetenciákat, valamint az iskolai nevelés-oktatás NAT-ban meghatározott szakaszaiban az egyes műveltségi területek százalékos arányát és tartalmát.

A NAT jelenleg túlszabályozott, „nem feltétlenül korszerű”, így a tervek szerint nem a mostanit fogják javítani, hanem egy teljesen újat készítenek. A sajtó általában ezt tragédiaként állítja be, mivel a mostani NAT alig 5 éves. Ugyanakkor a technológiai változások gyorsasága miatt tulajdonképpen a NAT-nak egy évente felülvizsgálandó dokumentumnak kellene lennie.

Ígéretesen hangzik, hogy a nevelési célok között hangsúlyosan megjelennek az etika, a hit- és erkölcsstan mellett az életvezetési készségek (life skills), az új ismeretek (digitális, vállalkozói, pénzügyi stb.). Várhatóan jelentősen csökkentésre kerül a központi állami és a helyi iskolai tantervek lexikális vonatkozású tartalma. Az így felszabaduló időkeretben az alkalmazásképes tudás megszerzésének a tanórák keretében történő gyakoroltatása az IKT-ra alapozott módszertannal kerül a fókuszba. Az informatikaórák száma jelenleg mindössze 180. Ennek természetesen a többszörösére lenne szükség ahhoz, hogy a nemzetközi trendekhez felzárkózzon a magyar közoktatás. Például 2018-tól Svédországban már az általános iskola első osztálytól programozni tanulnak a gyermekek, az Egyesült Királyságban pedig a középiskola sikeres elvégzéséhez már évek óta követelmény, hogy a végzős diák mobilalkalmazást tudjon fejleszteni.

Viszont a tervek szerint az informatika órák számát nem fogják emelni Magyarországon. Az informatikai eszközök használatát a különböző tantárgyakba, tanórákba beépítve tervezik szélesíteni. Az új NAT nagyobb hangsúlyt kíván helyezni a transzverzális készségek elsajátításába, mint például a problémamegoldó képességbe, a kritikus gondolkodás kialakításába. Ezek hangsúlyozását teszi az is szükségessé, hogy a munkához való készségek változása is jelentős volt az utóbbi évtizedekben: a nem rutinszerű analitikus és interaktív készségek felértékelődtek, míg a manuális és a rutinszerű értelmi készségek leértékelődtek. Jól kifejezik ezt az ipari szereplők folyamatos jelzései, miszerint az oktatási rendszernek elsősorban a soft skillek elsajátításában kellene támogatnia a jövő munkavállalóit. Ilyen puha készségek a csapatmunka, kollaboratív problémamegoldás, a digitális eszközökkel kapcsolatos tudás, a szabályok, előírások megértése, a felelősség, elköteleződés, az érzelmi intelligencia, az adatműveltség (data literacy), a kritikai gondolkodás. Ezek biztosíthatják azt a transzverzális tudáskészletet, képességet, amellyel az előre nem látható életpálya-váltások sikerrel kivitelezhetők. Ezt kiválóan ki tudja egészíteni a komplex természettudományos műveltség, hiszen a gondolkodást fejleszti, a mindennapi helyzetekben alkalmazható tudást nyújt, diszciplináris volta miatt pedig elősegíti a továbbtanulást.

Arról egyelőre nincs hír, hogy az oktatáspolitikában – szintén az utóbbi hónapokban hangsúlyozott – kimeneti szempontok meghatározása hogyan fog idomulni, alkalmazkodni ehhez. Reméljük, a NAT egyrészt szabályozni fogja a kimeneti követelményeket, benne az oktatási szintekre lebontott digitális kompetenciák területeit, azon belül pedig azok szintjét. Másrészt a kimeneti szempontok előtérbe helyezésével – talán logikusan, de – csökkennie kellene a tanítás előírt tartalmi, módszertani elemeinek, hiszen nem az lesz fontos, hogy mit oktassunk, hanem az, hogy hova, hogyan, milyen szintre kell eljuttatni a tanulókat. Kérdés, hogy ezt az oktatói szabadságot mennyire fogja biztosítani az új NAT, illetve további kérdés, hogy a pedagógusok mennyire lesznek felkészültek a korszerű tudások élményközpontú átadására. Ugyanakkor a koncepcióban megjelenik az alap-, az emelt-, valamint a speciális szintű kerettanterv elképzelés.

Az új NAT további újdonsága a „jelenségalapú” oktatás elterjesztése, amivel a ma elterjedt ismeretalapú, tankönyvekre alapozott oktatáson akar túllépni. Ebből következik, hogy nem a tantárgyakon, hanem műveltségterületeken lesz a hangsúly. Azaz nem tantárgyakba szervezett oktatási tanórákban, hanem akár tantárgyakon átívelő projekteken keresztül kell átadni a tananyagot. Egy ilyen irányú elmozdulás Magyarországon valóban

pozitív lépés lenne, de kérdés, hogy a pedagógusok ehhez hogyan, milyen gyorsan tudnának alkalmazkodni. További gondot jelenthet, hogy a jelenlegi oktatási, irányítási, központosított rendszerben ezt nem lehet megvalósítani. Tegyük hozzá, hogy az oktatáskutatók szerint akkor sem volt több 20-25 százaléknál azon pedagógusok aránya, akik nyitottak voltak az innovációra és az új eszközök használatára, amikor az iskolák teljes szabadságfokkal rendelkeztek. Ha ez az arány napjainkban is fennáll, akkor ez jó alapot jelenthet az új NAT bevezetéséhez, főleg, ha egy támogató rendszer, a lehetőségek széles tárháza áll majd rendelkezésre.

Sajnos számos olyan területe van még az oktatási rendszerünknek, ahol az esélyegyenlőség biztosításáról, a mobilitási csatornák nyitottságáról csak erős kritikai hangnemben lehetne szólni (lásd például szakképzés, duális képzés, természettudományos felsőoktatás, PhD képzés, felnőttoktatás). Egy terület azonban megkerülhetetlen, amit ráadásul a hozzáférési szakadékra oly jellemző infrastrukturális – igaz drága – beruházásokkal orvosolni lehetne. Ez pedig az oktatási intézmények igen jelentős mértékű területi egyenlőtlenségei.

665 olyan iskola van Magyarországon, ahol a tanulók több mint fele nem éri el a nyolcadik osztály végére azt a szintet, ami a középiskola sikeres elvégzéséhez szükséges. Ide összesen, becslések szerint, 100 ezer diák jár. Ezek több mint fele, azaz körülbelül 56 ezer diák községi, falusi, míg további 35 ezer diák kisvárosi (30 ezer fő alatti település) iskolába jár (Herczeg és Szepesi 2017).

Ugyanilyen súlyos esélyegyenlőségi problémákat tár fel az országos kompetenciamérés is. Egyrészt jelen vannak a válogatott tehetségeket tömörítő, így magasan az átlag felett teljesítő csúcsgimnáziumok⁴, illetve a hátrányos helyzetű gyerekek fejlesztéséért reménytelenül küzdő falusi iskolák. Az országos kompetenciamérés eredményei alapján 2015-ben 1005 (az összes általános iskola 38 százaléka) olyan általános iskola volt Magyarországon, ahol 50 százalék felett volt az alulteljesítő diákok aránya. Ez azt jelenti, hogy ezek az iskolák a 8. év végén több alulteljesítő gyereket engednek ki, mint olyan diákat, akik elérték a minimális követelményeket (Herczeg és Szepesi 2017). Pontosan azonosítható, mely iskolák számára kell további erőforrásokat biztosítani, eszközökben, speciális képzettségű szakemberekben, pedagógusok továbbképzésében.

A PISA- és a TIMMS mérés mellett tehát van egy világszínvonalú mérésünk is. Ezek nagyon értékes rendszerszintű visszacsatolási lehetőségeket nyújtanak, de a mérések eredményei egyelőre nem tükröződnek vissza az oktatáspolitikai döntésekben.

Összességében nagyon keveset tudunk a rosszul teljesítő iskolákról. Régi közhely, hogy az IKT eszközök segítik a társadalmi felzárkózást, hiszen piacképes, nélkülözhetetlen tudást, készségeket nyújtanak. Nem ismerjük, ezeknek az iskoláknak milyen az IKT felszereltsége, vannak-e informatika tanárok, számítástechnikai terem, könyvtár, az ott oktatóknak milyen az IKT írástudása? Sajnos nem hallani arról, hogy az EMMI által is támogatott hejőkeresztúri Komplex Instrukciós Program pilotot („Mindenki jó valamiben”) országosan el szeretnék-e terjeszteni.

Minden eszközt be kell vetni, hogy az oktatási rendszer esélyteremtő képessége a mostani igen rossz állapotából ki tudjon mozdulni. Meglátásunk szerint a magasabb szintű digitális kompetenciák növelését, az oktatáshoz, a digitális javakhoz és szolgáltatásokhoz való sokkal demokratikusabb, hozzáférést kell biztosítani. Csak ezen keresztül lehet enyhíteni a magyar társadalom zártságán.

Ipari szereplők becslése szerint a fejlett gazdaságokban mindössze körülbelül 10 százalék olyan munkavállalóra van szükség, akik nem rendelkeznek alapvető informatikai ismeretek-

⁴ Lásd például a nemzetközi tanulmányi versenyeken még mindig kiváló eredményeket elérő, itt tanuló diákokat.

kel. 2017-ben a felnőtt lakosság körében még mindig 30 százalék körül lehet a digitális írástudatlanság aránya. Arányuk „természetes”, évi 3-4 százalékos csökkenése túl lassú ütemű folyamat, ezért összehangolt beavatkozásra lenne szükség, egyrészt a munkaerő versenyképességének növelése, a mobilitási esélyek növelése miatt, így pedig a szegénységnek kitett népesség csökkentése érdekében. Másrészt mindez a reálgazdaságra nézve is jelentős hatást jelentene, mivel az eNet Kft. 2013-as becslése szerint a digitális írástudás 1 százalékos emelkedése a GDP-ben 0,123 százalékos növekedést jelentene, ami Magyarországon esetében 34,7 milliárd forint GDP többletet eredményezhetne évente (lásd NFM 2014).

A magyar foglalkoztatási struktúra az egyik legrosszabb szerkezetű az Európai Unióban, ami egyben azt is jelenti, hogy itt lehetne a legnagyobb a társadalmi mobilitás, hiszen ennek lehetőségei itt a legnagyobbak. Ugyanakkor sajnos 2002 óta messzemenően nem ezt látjuk, hiszen a társadalmi mobilitás szempontjából miénk az egyik leginkább zárt társadalom (Lásd Eurofound 2017).

A magyarországi foglalkoztatási szerkezetben a legnagyobb arányt a szakképzetlen, rutinmunkát végzők és alacsony képzettségű munkásokra épül. Ezt a képet teszi még elszomorítóbbá az a tény, hogy ez nem csak a szülőkre – az 1946–1964 között születettekre –, hanem azok gyerekeinek – 1965–1975 közöttiek – kohorszára is igaz. A szülők generációjában 32 százalékot tettek ki a rutinmunkát végző szakképzetlenek és alacsony képzettségű munkások, míg az X generációnál ez az arány 34,5 százalék.

A fejlett nyugati társadalmakban az 1970-es években lejátszódott a számítástechnika, automatizálásra épülő 3. ipari forradalom, melynek következményeként az átalakuló munkaerőpiac kikényszerítette a felfelé mobilitást, így mára az X generáció főleg a szolgáltatási szektorban dolgozik. Az Eurofound kutatói ebbe a szocioökonómiai osztályba sorolják a nagy munkáltatóknál dolgozó felső- és alsófokú szakembereket, menedzsereket, az adminisztratív és igazgatási foglalkozásokat, a magasabb szintű technikusokat és felügyeleti foglalkozásokat. Ezek aránya a fejlettebb európai országokban 40 százalék körül van, míg Magyarországon csak 25 százalék⁵. A foglalkoztatás szerkezeti struktúráját tekintve ez azt jelenti, hogy míg Hollandiában vagy Svédországban egy alacsonyan képzett dolgozóra két-három magasan képzett és ennek megfelelő foglalkoztatást végző ember jut, addig Magyarországon az 1:1 arány sem mutatható ki.

Összefoglalás

A magyar társadalom zártsága – ami alatt most a foglalkoztatási mobilitást értettük – sajnos nem az IKT eszközökhöz való hozzáférési árák letörésével, az újabb internetelérést biztosító infrastruktúrák (például iskolai WiFi) kiépítésével enyhíthető, sokkal inkább a magasabb digitális kompetenciák és készségek növelésével, a magas szintű oktatáshoz való hozzáférés esélyegyenlőségének drasztikus növelésével. A társadalmi, területi, közszolgáltatásokhoz való hozzáférési, használati szegregációt kell elsősorban csökkenteni, azaz éljön bármilyen kis faluban egy szegényebb család, számukra ugyanolyan minőségű szolgáltatások, infrastruktúra, oktatás álljon rendelkezésre, mint például a megyeszékhelyeken. Ellenkező esetben kivédhetetlen a korai szegregáció, a korai kiválasztás az oktatásban, ami tovább polarizálja a társadalmat, jelentősen csökkentve ezzel a mobilitási esélyeket.

⁵ A szülők kohorszában ez az arány 22,6 százalék volt, azaz itt látszik, hogy Magyarországon a strukturális változás egyelőre nem játszódott le.

Amellett érveltem, hogy a magyar információs társadalom felzárkóztatási programjai rossz hangsúllyal bírnak, azok jó esetben is csak a szinten tartást segítik. Ez viszont egy zsákutcába vezető politika, hiszen a magyar mobilitási csatornák befagytak az utóbbi 40 évben. Erős összefüggés mutatható ki aközött, hogy ha minél kisebb mértékű strukturális változás van egy országban, akkor annál jellemzőbb a lefelé tartó mobilitás. Ez a megrekedés a foglalkoztatási struktúrákban érhető leginkább tetten.

Ebből a holtpontról csak úgy tudunk kilépni, ha végre nem a hozzáférési szakadék megszüntetésére koncentrálunk, hanem a már felhasználók digitális kompetencia szintjének jelentős mértékű növelésére, az oktatáson és a nyilvános közösségi szolgáltatásokon keresztül a digitális javakhoz és közszolgáltatásokhoz való sokkal demokratikusabb, igazságosabb hozzáférési és használati mutatók javítására.

A magyarországi társadalompolitikának még nem koherens része a digitális megosztottságról való gondolkodás. Az egyes programokban hol megjelenik az ezzel való foglalkozás, hol nem, ha megjelenik, akkor nem komplex beavatkozásokban gondolkodik. A digitális társadalom és gazdaság fejlődésének meg kell teremteni a társadalmi alapjait. Sokkal pontosabb, jobban célzott társadalompolitikai beavatkozásokra van szükség, amin belül a technológia társadalmasításának (demokratizálódásának) kiemelt szerepet kellene kapnia, amihez hatékonyan hozzájárulhat a digitális megosztottság jobb megértése.

Irodalom

- Digital Economy and Society Index 2017* <https://ec.europa.eu/digital-single-market/en/news/digital-economy-and-society-index-desi-2017>
- DiMaggio, Paul and Hargittai Eszter, *From the 'Digital Divide' to 'Digital Inequality': Studying Internet Use As Penetration Increases*, Working Paper 15, Center for Arts and Cultural Policy Studies, Princeton, NJ, 2001. <https://www.princeton.edu/~artspol/workpap/WP15%20-%20DiMaggio%20Hargittai.pdf>
- Eurofound, *Social mobility in the EU*, Publications Office of the European Union, Luxembourg, 2017.
- Gurstein, Michael, "Why I'm Giving Up on the Digital Divide", *Gurstein's Community Informatics*, April 15, 2015. <https://gurstein.wordpress.com/2015/04/15/why-im-giving-up-on-the-digital-divide/>
- Herczeg Bálint és Szepesi Balázs, *Ahonnem nem felfelé visz az út – az alulteljesítő iskolák világa*, Hétfő Kutatóintézet, 2017.
- Molnár Szilárd, „A digitális megosztottság értelmezési kerete”, *Információs Társadalom*, II. évf. (2002) 4. szám, 82-101. old.
- Nemzeti Fejlesztési Minisztérium, *Nemzeti Infokommunikációs Stratégia 2014-2020*, 2014.
- NTIA, *Falling Through the Net II: New Data on the Digital Divide*, 1998.
- NTIA, *Falling Through the Net: A Survey of the 'Haves' and 'Have Nots' in Rural and Urban America*, 1995.
- World Economic Forum, *The Future of Jobs Employment, Skills and Workforce Strategy for the Fourth Industrial Revolution*, 2016.

Molnár Szilárd az ELTE Szociológiai Intézetben végzett mint kutató szociológus (MA), jelenleg doktorjelölt a Budapest Corvinus Egyetem Társadalmi Kommunikáció Doktori Iskolában. 10 évig dolgozott a BME-UNESCO Információs Társadalom- és Trendkutató Központban, néhány évig mint kutatási igazgató. Főbb kutatási területei a társadalmi tőke, digitális megosztottság, e-közigazgatás, e-demokrácia, e-befogadás. 2009-ben a digitális megosztottság hazai kutatásában elért eredményekért a Miniszterelnöki Hivatal Információs Társadalomért Szakmai Érem elismerésében részesült. Több társadalmi szervezet munkájában is részt vállal: jelenleg a Magyar Zoltán E-közigazgatástudományi Egyesület elnöke, az Inforum elnökségének tagja, a Magyar Kommunikációtudományi Társaság alapító tagja. Negyedik éve a Nemzeti Hírközlési és Informatikai Tanács szakértője.

A szegénység a digitális korban

A társadalomtudományi megismerést megnyomorítja, hogy a társadalomtudományok által használt szavak jelentése homályos, kétértelmű, önkényesen ki- és átforgatható. Weber álma az értékmentes társadalomtudományról rémálommá vált a szavakban megbúvó ideológiai előfeltevések, sokszor lappangó, sokszor manifeszt konnotációk miatt. A szavak által lebénított megismerésre a „szegénység” szó az egyik legkirívóbb példa. A szó hazai karrierje a mai magyar szociológiában különös módon akkor kezdődött, amikor Magyarország társadalmá már éppen kilábal az évszázados szegénységből. Az 1945 és 1989 között működött, magát nem minden alap nélkül szocialistának nevező rendszerben a politikai és ideológiai szabadságnak nem volt helye, ám a rendszer a társadalom túlnyomó többsége számára biztosította az életfeltételeket, felszámolta a korábban egyáltalán nem szokatlan ínséget és nyomort. Valuch Tibor számításai szerint a múlt század hetvenes és nyolcvanas éveinek fordulóján mintegy 200-300 000 fő élt mélyszegénységben, ahonnan sem ők, sem utódaik nem remélhették a kiemelkedést (Valuch 2015: 159). A rendszer demokratikus ellenzéke az ő támogatásukra hozta létre a Szegényeket Támogató Alapot, mely civil összefogás révén igyekezett a bajbajutottakon segíteni, nem kis bosszúságot okozva a párt és az állam vezetőinek, akik hallani sem akartak a szóról, s helyette a „halmozottan hátrányos helyzet” (HHH) kifejezés használatát erőltették.

A szegénység igazi kora a rendszerváltást követően jött el Magyarországon. A rendszerváltozást követően az eredetileg 200-300 000-es szegény populáció létszáma hajmeresztően megnövekedett, s a növekedés azóta is tart. Mint Valuch írja, *„az 1989 előtt szociális funkcióval is bíró, látszólagosan teljes foglalkoztatás megszűnése következtében jelentős társadalmi csoportok váltak munkanélkülivé, kerültek lejjebb, csúsztak le, vesztették el korábbi társadalmi helyzetüket. A legveszélyeztetettebbek ebből a szempontból az alacsony iskolázottságú, szakképzetlen, többnyire segédmunkásként alkalmazott városi és falusi fizikai dolgozók voltak, hiszen az ő esetükben majd minden olyan kulturális tőke hiányzott, aminek segítségével kikerülhettek volna a lecsúszás folyamatából. Ugyancsak ebbe a csoportba kerültek az idős kisnyugdíjasok, akik életkoruk és az alacsony nyugdíj miatt képtelenek voltak szinten tartani magukat, megőrizni korábbi, már akkor sem túl stabil életviszonyaikat. Szintén lefelé mozdultak el, elvesztve korábbi alsó középrétegbeli pozíciójukat az egyszerű szellemi foglalkozásúak jelentős csoportjai, és azok a félig képzett vagy szakképzett munkások is, akik egyes monokulturális gazdasági tevékenységhez – nehézipar, vaskohászat, acélgártás, bányászat – kötődtek képzettségükkel. Helyzetükből nem tudtak kimozdulni, mert életkoruk, az adott munkakör betöltéséhez szükséges speciális munkatapasztalatuk gyakorlatilag lehetetlenné tette, hogy átképzés révén szakmát váltsanak. Ezeknek a csoportoknak a tagjait rendszerint a tartós munkanélkülivé válás, a korengedményes vagy rokkantnyugdíjba menekülés, a munkaerőpiacról történő tartós, gyakran végleges kiszorulás, a jövedelemplótló, illetve szociális segélyezésre való tartós rászorultság és az ezzel járó elszegényedés jellemezte.”* (Valuch 2015).

A szegény populáció létszámát tovább gyarapította a kapitalista gazdasági és pénzügyi rendszer által kínált lehetőségeket félreismerők serege, melynek sorai között ott látjuk a feketemunkát végzőket, a minimálbérrel foglalkoztatottakat, a tönkrement vállalkozókat, a piramisjátékok kárvallottjait, a devizában felvett, de forintban fizetendő hitelek visszafizetésére képtelen hitelfelvevőket, a meggondolatlan külföldi kalandokról hazatérőket.

Illúzióknak bizonyult a várakozás, mely szerint a piacgazdálkodásra való áttérés során a rendszerváltás haszonélvezői számára keletkező többlet jövedelem áldásaiból majd a rendszerváltás vesztesei is részesülnek. A korai nyugdíjazás, a rokkantossítás, valamint az áttekinthetetlenül kusza segélyezés nem enyhítette, hanem súlyosbította a helyzetet, amit tovább súlyosbított a segélyezést felváltó közmunka, mely cseberből vederbe kényszerítette a rendszerváltozás megszorítottjait és megalázottjait.

A szegénységből való kitörést az életbe lépő új nemzedékek számára rendkívül megnehezítette az esélyegyenlőség megteremtésére képtelen iskolai rendszer, valamint az időközben bekövetkező területi szegregáció, aminek következtében a szegénység etnicizálódott, igazolva a magukat magyarnak tartó szegényekben is megjelenő előítéletes és diszkriminációs veleitásokat (Csepeli, Murányi és Prazsák 2011). A „szegénység kultúrájában” szocializálódott fiatalok, ha akarták, ha nem, maguk is szülőkké válva tovább adták gyermekeinek a tanult tehetetlenség, a jövőtlenség és az anómiás életvitel mintáit.

A „szegény” szó jelentésének bizonytalansága okán szinte lehetetlen pontosan megmondani, hány főről van szó. A legtöbb meghatározás a jövedelmet tekinti alapnak, melynek ellenőrzésére nincs semmilyen mód. Ha a személyi jövedelemadó bevallását vesszük alapul, és minimálbért elérő vagy annál kisebb jövedelemben jelöljük meg a szegénység kritériumát, akkor azt látjuk (2012-ben), hogy az összes személyi jövedelemadó-bevallást benyújtók kétharmada (3,6 millió felnőtt) ebbe a kategóriába esik (Valuch 2015: 161). A mélyszegénységben élők azonban nem nyújtanak be személyi jövedelemadó bevallást, így ez a statisztikai adat nem sokat ér.

Az OECD a háztartás-jövedelem mediánértékének 60%-a alatti jövedelmet elérőkben határozza meg a szegény populációt. Eszerint 2012-ben Magyarországon a teljes népesség 17%-a minősült szegénynek. A jövedelemalapú szegénység meghatározások azonban statikusak, nem veszik figyelembe a dinamikus tényezőket, amelyek ideiglenesen vagy tartósan szegénységbe taszíthatnak családokat a bevétel-kiadás egyenleg volatilitása okán (Morduch és Schneider 2017).

A pénzalapú meghatározások helyett a szegénységet valószínűleg helyesebb naturális mutatók alapján meghatározni. Egészen biztosan szegényeknek tekinthetők azok, akik a Maslow-féle piramis legalsó rétegeiben elhelyezkedő szükségletekben (éhség, szomjúság, fizikai védettség) ínséget szenvednek. A meghatározáskor a háztartás állapotából célszerű kiindulni (Csepeli és Simon 2004). A háztartások állapotára vonatkozó adatokra alapozva lehetséges a szegénynek minősített lakosság szegmentációja, ami a célzott, testreszabott szociálpolitikai beavatkozások előfeltétele (Csepeli 2006). A legelesettebbeknek nemcsak anyagi, hanem lelki tartalékaik sincsenek arra, hogy segítsenek magukon. Az ő esetükben a szociálpolitikai feladat a totális depriváció újratermelődésének megelőzése. A többi, szegénynek minősülő csoport esetében a Maslow-féle piramis felsőbb rétegeiben elhelyezkedő szükségletek tudatosítása, kiépítése szükséges, első sorban a fiatalok körében. Külön kezelendők a veszélyeztetettek, akik élethelyzete a szegénység kockázataival terhes.

Az Eurostat KSH-tól származó adatai szerint 2016-ban a szegénység kockázatával és a társadalmi kirekesztődés veszélyével érintett emberek aránya a magyar társadalomban 26,3% volt, ami az EU országok átlagának felel meg. Más felmérések szerint a létező szegénységben és a szegénység rémében élők aránya 40% körül van a mai magyar társadalomban.

Az információs kor adta lehetőségek felcsillantották a reményt, hogy az internethozzáférés általános megteremtése, az interneten elérhető tartalmak és szolgáltatások széles kínálata megteremti a szegénységből való kilábalás királyi útját. Az ambiciózus e-Inclusion programok azonban nem hozták meg a várt eredményt. Kiderült, hogy az internethozzáférés és az internet által elérhető tartalmak, szolgáltatások a gazdagokat ugyan tovább gazdagítják, de a szegények számára nem hoznak lényeges javulást. A szegénységnek csak az egyik arca a gazdasági és társadalmi depriváció. A szegénység társadalmi megmaradásában és nemzedékről nemzedékre való újratermelődésében a megismerési, érzelmi, s tágabban véve a kulturális minták játsszák a fő szerepet (Csepeli és Prazsák 2009).

Ezek a minták igen korán alakulnak ki a deprivált környezetben felnövő gyerekekben, akiket ma Magyarországon senki és semmi nem segít abban, hogy kiszabaduljanak a mentális szegénység fogságából. Akik már felnőttek, napról napra élnek, nincs más örömmük, mint a kábulatba hajtó perc, szűk a társadalmi és fizikai mozgásterük, nincs munkájuk, vagy ha van, azért igen kevés fizetést kapnak, nem érzik a munka hasznosságát és örömet, azoktól aligha várható, hogy megváltoztatják életüket, kitörnek a gettóból, felhagynak az önpusztító életmóddal, projektekbe kezdenek, amelyek révén találkoznak a bennük lévő végtelennel, mely kalandokra hajtja őket.

A szegénységgel való megküzdésnek a korai gyermekkorban kell kezdődnie, s a küzdelemnek, megváltoztatva a megváltoztatandókat, lankadatlanul tartania kell az Erikson által leírt nyolc fejlődési korszak mindegyikében (Erikson 2002).

Magyarországon 1998 és 2010 között számos kormányzati program irányult arra, hogy a gyermekeket bevonják az információs korba, mindegyikük "digitális bennszülötté" váljon. A programok kezdetben a hálózat-fejlesztést, az eszközök elérhetővé tételét célozták. Később megjelent a tartalomfejlesztés is a prioritások sorában. A kompetencia fejlesztés szempontjai sajnálatosan mindvégig hátra maradtak. A programok társadalmiasulását nem könnyítette meg a merev technológiai szemlélet, a bürokratikus tervezés és a korrupció.

Sikeres kezdeményezés volt az ország egészét átfogó e-Magyarország pontok hálózatának létesítése, az internet révén elérhető, Borsod-Abaúj-Zemplén megyében működő, fiatal roma felnőttek számára indított Digitális Középiskola, a kistelepléseket hotspottá alakító Wi-Fi falu program. Hosszú évekig működtek a legszegényebb kistelepléseket óvodáiba telepített KidSmart munkaállomások. Minden iskolába elért a Sulinet hálózata, amin keresztül elérhetővé váltak a Digitális Tudástár keretei között kifejlesztett tananyagok. Az egyetemek számára nagy sebességgel, széles sávon hozzáférhető vált a Világháló. A Nemzeti Audiovizuális Archívum az eMagyarország pontokon és az iskolákban, egyetemen hozzáférhetővé tette a legjobb magyar filmeket, az összes filmhíradót 1944 végéig.

Az információs társadalom kialakulásának lendülete Magyarországon 2010-ben megtört. Az EU által publikált Digital Economy and Society Index 2017-es adatai szerint Magyarország messze lemarad az EU-s átlagtól, s jelenleg a 22-ik helyen áll. Elmaradt a korábban indított programok újratervezése, a megváltozott technológiai körülményekhez

való igazítása. A laptop és PC osztogatások, az átgondolatlan és koordinálatlan tartalom-fejlesztések egyáltalán nem hozták közelebb az országot az európai fősodorhoz.

Az új helyzetet a szélessávú internet mobil eszközökkel való elérése jellemzi. Az iskoláskorú gyermekek, bármilyen családból jöjjenek, s bárhol is éljenek, villámgyorsan megtanulják a mobil eszközök egymást váltó generációinak kezelését, s az internetre lépve informálódnak, telefonálnak, leveleznek, játszanak, chatelnek, videókat készítenek, kapnak és küldenek, csoportokat alakítanak, melyek tagjaival csak virtuálisan érintkeznek. Használják a Facebookot és más közösségi média alkalmazásokat. A „fordított szocializáció” következtében szüleikhez és tanáraikhoz képest az eszközhasználatban behozhatatlan előnybe kerülnek (Csepeli és Prazsák 2010).

Az iskolában zajló élet minderről nem vesz tudomást. A gyermekek 20-25 kilónyi teherrel megtöltött iskolatáskákat cipelnek minden nap, iskolai munkájuk az osztályteremben, szinkronidőben, papíralapon zajlik, a tanár segédeszköze a tábla és a kréta, amit a gazdagabb iskolákban kiegészítenek a szertárban megtekinthető kitömött madarak. Az elmúlt évek informatikai fejlesztéseinek köszönhetően sok iskolában ott a digitális tábla, elérhető az internet, s van informatikai laboratórium, de a tanulás és a tanítás éppen úgy történik, mint 100 évvel ezelőtt.

A mindenütt, mindenki által elérhető internet adta lehetőségekből kiindulva kézenfekvő lenne olyan programok indítása, amelyek révén már a gyermekkorban fel lehetne venni a harcot a szegénység mentális összetevőivel szemben. A mobil technológia ideális lehetőségeket teremt az idegennyelv-oktatás, a szinkron és aszinkron közös tanulás, a projekt alapú tanítás számára. Mindezt megkönnyítheti a fiatal életkor pszichológiai sajátosságait kiaknázó gamifikáció adta didaktikai lehetőségek kiaknázása (Fromann 2017).

A KSH adatai szerint ma Magyarországon a 7 év alatti gyermekek 42,2 százaléka él szegénységben. Ezekben a gyermekben nem feltétlenül segítene, ha megemelkedne a szüleiknek juttatott készpénz mennyisége. A szegény gyermekek is digitális bennszülöttek, akiket nem lenne szabad olyan óvodákba és iskolába járatni, ahol a 100 évvel ezelőtt polgári középosztály kommunikációs kódjai és műveltségi sztenderdjei szerint tanítanak mindenkit, függetlenül attól, hogy milyen társadalmi és pszichológiai környezetből jönnek. A digitális technológia adta didaktikai és nevelési lehetőségek kihasználása az óvodában és az iskolában különösen sokat lendíthetne a szegény családokból érkező gyermekek sorsán. Az egész világot átfogó információs térbe belépve a mindenség kézzelfogható közelségbe kerül a gyermekekhez, találkozik bennük a külső és a belső végtelen.

Irodalom

- Csepeli, György és Simon, Dávid, “Construction of the Roma Identity in Eastern and Central Europe: Perception and Self-identification”, *Journal of Ethnic and Migration Studies*, Vol. 30. (2004) No.1., pp. 129–150. <http://dx.doi.org/10.1080/1369183032000170204>
- Csepeli György, „Régi és új szociálpolitika”, *Információs társadalom*, VI. évf. (2006) 2. szám, 15–22. old.
- Csepeli György és Prazsák Gergő, „Új szegénység”, in Füstös László, Antalóczy Tímea, Hankiss Elemér (szerk.), *Vészjelzések a kultúráról*, MTA PTI, Budapest, 2009.
- Csepeli György és Prazsák Gergő, *Őrök visszatérés? Társadalom az információs korban*, Jászóveg Műhely Kiadó, Budapest, 2010.

-
- Csepeli György, Murányi István és Prazsák Gergő, *Új tekintélyelvűség Magyarországon*, Aperiion, Budapest, 2011.
- Csepeli György, „A Z nemzedék lehetséges életpályái”, *Educatio*, XXV. évf. (2016) 4. szám, 509–515. old.
- Erikson, Erik H., *Gyermekkor és társadalom*, Osiris, Budapest, 2002.
- Fromann, Richárd, *Játékoslét. A gamifikáció világa*, Typotex, Budapest, 2017.
- Kolosi Tamás és Fábián Zoltán „Vagyoneloszlás Magyarországon”, in *Társadalmi Riport*, TÁRKI, Budapest, 2016, 98–112. old.
- Morduch, Jonathan and Rachel Schneider, *The financial Diaries: How American Families Cope in a World of Uncertainty*, Princeton University Press, Princeton, 2017.
- Valuch, Tibor, *A jelenkori magyar társadalom*, Osiris, Budapest, 2015.

Csepeli György magyar Erdei-díjas szociálpszichológus, szociológus, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem Interdiszciplináris Társadalmi Kutatások Doktori Programjának alapítója, vezetője, a Magyar Szociológiai Társaság volt elnöke.

Győztes vesztesek – az információs társadalom ifjúsága

Az ifjúságra vonatkozó hétköznapi megismerés jellemzően sztereotip, idealizált és mediárizált. Általában elmondható, hogy a társadalom fiatalokkal kapcsolatos hétköznapi megközelítését erős érdeklődés jellemzi, sokszor sommás megállapításokkal tarkított értetlenség és rendszerint aggodalom kíséri.

Gyakran a hétköznapiól lényegesen különböző tudományos megközelítésből fakadó következtetések is lehetnek – a hétköznapi érdeklődéshez és megítéléshez hasonlóan – szélsőségesek. Prensky (2001) például digitális bennszülöttekről beszél, akik egyértelmű nyertesei az információs társadalom korszakának szemben az idősebb generációkba tartozó digitális bevándorlókkal. Zimbardo (2016) ugyanakkor erősen pesszimista képet fest korunk ifjúságáról, elsősorban a fiatal férfiakról, akiknek az identitását értékelése szerint egyenesen tönkretette a technológiai fejlődés. Az a technológiai fejlődés, amit Prensky egyértelműen az új generáció versenyelőnyeként értékel. A két kiragadott példán kívül számos más tudós, kutató is (például Key, Hertz, Hurst, Turkle stb.) erőteljes megfogalmazásokkal él, amikor az ifjúság helyzetét értékeli. Mindebből látható, hogy az *objektív* megközelítések mentén is könnyedén érvelhetünk szélsőséges értékítéletek mellett, állíthatjuk azt, hogy győztesek, ahogy azt is, hogy vesztesek. Valójában mindkét állítás igaz lehet, de önmagában mindkettő túlságosan leegyszerűsítő, a valóság – ahogy rendszerint – bonyolultabb.

Vesztesekből győztesekké

Az elmúlt negyedszázadban Magyarországon három jelentős rendszerszintű változás ment végbe, amelyek alapvetően átalakították a fennálló viszonyokat. Ez a három rendszerszintű változás a rendszerváltás, a globalizáció és az információs társadalom paradigmája. Habár a hangsúlyaikban más-más területet nagyítanak ki, de – és ezért tekinthetők rendszerszintűnek – egyaránt értelmezhetőek gazdasági, társadalmi és kulturális vonatkozásban.

A gazdasági alrendszer tekintve a rendszerváltás a szocialista tervgazdaság helyett a kapitalista modellt hozta, a globalizáció a globális viszonyokba való betagozódást, míg az információgazdaság, az információalapú termelés és fogyasztás logikáját. A társadalmi struktúrát tekintve a rendszerváltás a társadalmi különbségek növekedését, az új gazdasági elit kiemelkedését és más csoportok tartós leszakadását, a globalizáció az önmagukban létező közösségek megszűnését, népességmozgásokat hozott, míg az információs társadalom a nem lokálitáson alapuló közösségek szervezése mellett, a meglévő törésvonalakon új, digitális megosztottságokat épített. A kulturális alrendszerben a rendszerváltást követően kiépültek a demokratikus folyamatok, megerősödtek a fogyasztói társadalom értékei, a globalizáció a neoliberalizmus ideológiáját terjesztette ki, az információs társadalom paradigmája a digitális kultúra megjelenéséhez vezetett.

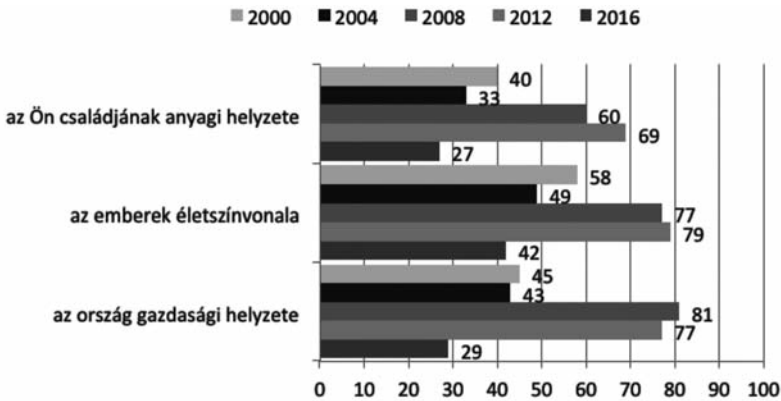
A rendszerváltás vesztese az ifjúság

Magyarország és a volt szocialista országok számára a rendszerváltás megrengető erejű sokként hatott, amely a makrofolyamatokat és a mindennapi élet mikroterületeit egyaránt átalakította. A gazdaság szerkezetváltása a munkaerő kapitalista kihasználása a teljes foglalkoztatás megszűnését, a keresetek reálértékének csökkenését, a munkanélküliség állandósulását hozta magával. A rendszerváltás és az azt követő néhány év munkapiaci sokkja, ahol közel másfél millió munkahely szűnt meg, a munkaképes korúak közül a legidősebbeket és legfiatalabbakat érintette leginkább. Így az ifjúság nagyobb részének a rendszerváltás nem lehetőséget, hanem további nehézséget hozott. Nem elsősorban az 1989-1990-ben zajló szerkezetváltás oka az ifjúság problémáinak, hanem már az államszocializmus utolsó évtizedében kiteljesedő gazdasági válság, illetve az állam esélyteremtő funkciójának csökkenése, ezáltal a családi erőforrások nagyobb szerepével a különbségek növekedése. A rendszerváltás ifjúsága forráshiányos szocialista oktatási rendszerben tanult és szerezte meg végzettségét, majd tapasztalta meg a kapitalista munkanélküliséget a teljes társadalom átlagán felüli mértékben. Összességében Gázsó és Laki (2004) szerint az újkapitalizmus egyik legnagyobb vesztese az ifjúság lett, amelyet az ifjúsággal foglalkozók általában megerősítenek.

Az első nagymintás ifjúsággal kutatás adatbázisán végzett, az ezredforduló ifjúságának rétegződését bemutató munkában a rendszerváltozás hatásai állnak középpontban. A klaszteranalízis segítségével megalkotott csoportok három rétegbe sorolhatók, amelyek a rendszerváltás hatásai szerint különböztethetők meg, nyertesekként, köztes helyzetűekként és vesztesekként azonosíthatók. A csoportosításból kiderül, hogy a lakóhely urbanizáltsága fontos paraméter, a falvakban élő fiatalok gyakran kerültek a vesztesek közé (deprivált falusi férfiak; perspektíva nélküli falusi tanulók; hagyománytisztelő, deprivált falusi nők; perspektívátlan, pénzhajhász falusi férfiak; tradicionális, vallásos falusi nők).

Összességében a nagymintás ifjúsággal kutatások tapasztalatai azt mutatják, hogy a 15-29 évesek tartósan negatívan ítélik meg „az elmúlt évtized” történéseit. Igaz ez mind a család, mind általában a társadalom tekintetében, de így van ez az ország gazdasági helyzetével kapcsolatban is. A 2000 és 2012 között felvett négy hullám adataira tekintve láthatjuk, hogy az évtizednyi távolságban a rendszerváltástól a millennium idején az ország gazdasági helyzetét majd minden második (45 százalék) fiatal, általában az életszínvonalat hattizedük (58 százalék) látta negatívan a tíz évvel azelőttivel összehasonlítva. A gazdasági helyzet javulásának, az uniós integráció megvalósulásának nyomait láthatjuk a 2004-es javuló adatokban, a kiábrándultságot és a globális pénzügyi majd gazdasági válság hatásait a 2008-as és a 2012-es adatokban. A 2016-os kutatás első eredményeit (Székely és Szabó 2017) látva nagyfokú javulást rögzíthetünk a fiatalok múltszemléletében. Jelentősen növekedett azok aránya, akik kifejezetten pozitívként látják az elmúlt 10 évet és óriási léptékváltozást mutatkozik meg azok arányában, akik szerint romló tendenciák jellemezték az elmúlt évtizedet. Az ezredforduló óta eltelt tizenhat évre a fókusz tágitásával úgy is tekinthetünk, mint egy alapvetően pozitív folyamatra, amelyet a válság félbeszakított. A jelentős különbségeket értékelhetjük akként is, miszerint az alapvetően pozitív tendencia a válságot követően az eredeti léptékhez visszatért.

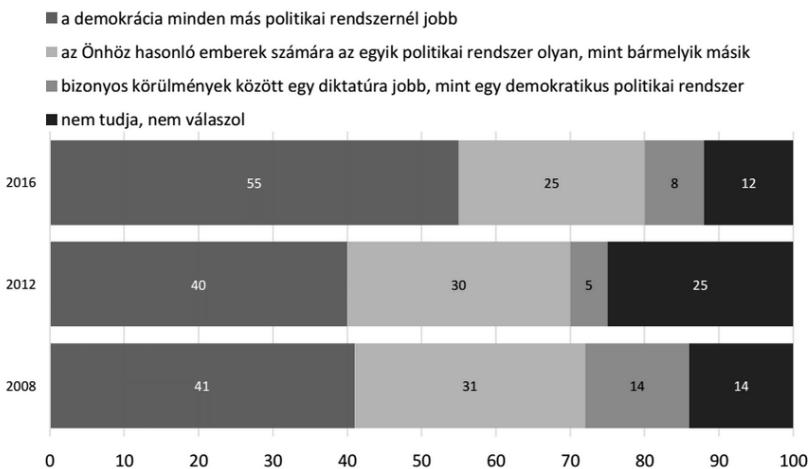
A nagyfokú javulás ellenére a rendszerváltás óta eltelt évtizedeket alapvetően semlegesként, de inkább negatívan ítélik meg a fiatalok, amennyiben részletezni kívánjuk, elsősorban az anyagi biztonság szempontjából érznek így. A kérdéskört részletesebben vizsgáló 2012-es

1. ábra: Mindent egybevetve, véleménye szerint az elmúlt 10 évben hogyan alakult...? – „romlott” kategória (forrás: nagymintás ifjúságkutatások)

adatok tanúsága szerint a vizsgált 10 szempont közül hét esetében találták jobbnak az előző (Kádár) rendszert, mint a mostanit. Ezek jórészt olyan szempontok, amelyek a kiszámíthatóságot, a mindennapi anyagi biztonságot jelenítik meg. Azon szempontok esetén, amelyek nem ebbe a körbe tartoznak, mint a felsőoktatásban való részvételi lehetőség, a szabadságjogok vagy a szórakozási lehetőségek a mostani rendszer megítélése a kedvezőbb.

A nagymintás ifjúságkutatások tapasztalata, hogy a rendszerváltás előtti kiszámíthatóság azon fiatalok gondolatvilágában is tovább él, akik maguk nem emlékezhetnek rá, hiszen nem éltek még vagy túl fiatalok voltak ahhoz, hogy összetett benyomásaik legyenek. Habár az olyan demokratikus értékek, mint a szabadságjogok a mostani rendszerben jobban érvényesülnek, a fiatalok szerint a demokrácia csak a 15-29 évesek valamivel több mint fele szerint jobb minden más politikai rendszernél. A megkérdezettek harmada kívül helyezi magát, illetve viszonylagosként értelmezi a demokratikus-diktatórikus politikai berendezkedést.

2. ábra: A következő kijelentések közül melyik áll a legközelebb az Ön véleményéhez? (forrás: nagymintás ifjúságkutatások)

Globalizációs trendek

A vállalatok és a pénzpiacok átszerveződésének eredményeképpen kialakuló globalizáció nem a gazdaság saját terméke, hanem a piacok érdekében fellépő pénzügyi intézmények és kormányoké (Castells 2006). A globalizáció összekapcsolódás, kulturális homogenizáció, a globális ízlések vagy, ahogy Hall (1997) mondja a kulturális hibridek kialakulásának világa. A globalizáció olyan folyamat, amely az egész világra vonatkozik, nincs tekintettel a nemzeti határookra, új módon köt össze közösségeket.

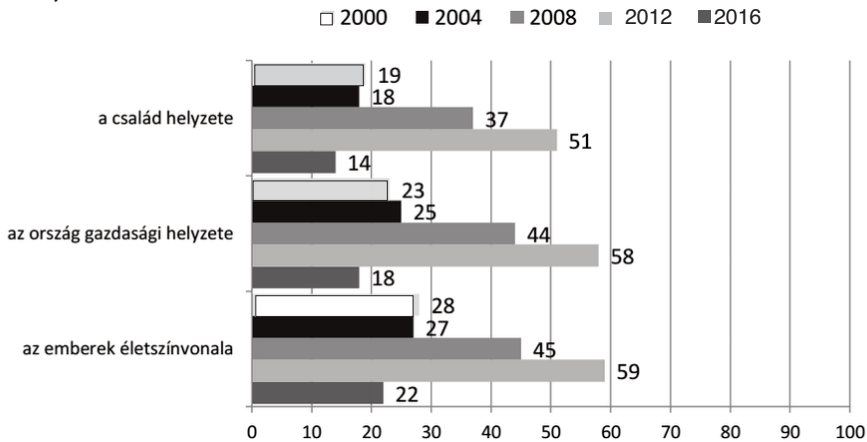
Magyarországon a rendszerváltást követően kialakuló kapitalista, fogyasztói társadalom értékrendszere jelentős hatással volt a fiatalok egész életére, a gazdasági helyzetüktől fogva a kultúra- és médiafogyasztásukig. Habár a magyar piacgazdaság fejlettségében elmarad a nyugati országokétól, így a magyar fiatalok pénztárcája is soványabb európai társaikénál, ugyanakkor a kínálati oldalon több a hasonlóság, mint a különbözőség, ugyanazok a világmárkák, nagyon hasonló, jól körülhatárolható igények, hasonló trendek, gyökeresen eltérő lehetőségek jellemzőek (Székely 2008). Somlai (2011) ezt úgy fogalmazza meg, hogy az ifjúsági kultúrát a média közvetítésével globális sztenderdek alakítják. Már a kilencvenes években is a média irányította a (szub)kultúra-képzést, napjainkban már amolyan „lapangási időszak” sincs – az azonnaliség jellemző, amelyet alapvetően a posztmodern médiakörnyezet tesz lehetővé (Muggleton alapján Guld 2012).

A globalizáció hatásait Magyarországon leginkább a fogyasztás, azon belül a médiafogyasztás területén érhetjük tetten. Már a nagymintás magyarországi ifjúságkutatások korábbi hullámai is részletesen foglalkoztak a fiatalok médiafogyasztásával és azon belül az internet szerepével. Általában megfigyelhető, hogy a nagymintás ifjúságkutatások célcsoportjának tekintett 15-29 éves korcsoporton belül is jelentős különbség van az egyes korosztályok között. Mindazonáltal a magyarországi 15-29 éves fiatalok már egy évtizeddel ezelőtt is egységes és megkülönböztetett helyzetben voltak. Ez a különleges helyzet világosan megmutatkozott a nemzetközi hozzáférési és használati indexekben, ahol Magyarország – a lakosság egészét tekintve – rendre rosszul szerepelt, ugyanakkor a korosztályos bontások szerint az ifjúság már egy évtizede is együtt mozgott a globális trendekkel (Székely 2007). Mindez az addig ismert médiastruktúra átalakulását tette kézzelfoghatóvá. „A televízió uralta médiavilág pozíciói meggyengültek, a változást a fiatalok eltérő médiafogyasztási szokásai indukálják, ahol az internet szerepének növekedése elsősorban a televízióknak, illetve az újságolvasásnak teremt komolyan veendő konkurenciát” (Székely 2007: 90). Ami egy évtizede még konkurenciát jelentett ma már az uralkodó médiumot jelenti, a legfrissebb nagymintás ifjúságkutatásból kiderül, hogy a napi internetezők aránya jelentősen meghaladja a napi tévénézőkét.

Már egy évtizeddel ezelőtt is látható volt, hogy a változás nem csupán a fogyasztási szokásokban, de a fejekben is megtörténik. A médiumok (könyvek, televízió, rádió és nyomtatott lapok) fontosságának megítélésével kapcsolatban általában megfigyelhetőek kisebb-nagyobb különbségek a fiatalok és az idősebbek között. Mindazonáltal az internet fontosságának megítélése a leginkább szélsőséges, a fiatalok sokkal fontosabbnak tekintik az internetet, mint az idősebbek, olyannyira, hogy az életkort tekintve szinte tökéletes linearitásról beszélhetünk (Székely 2006). A mából (2017) visszanezve megállapíthatjuk, hogy az internet szerepének felértékelődése már egy évtizede tudatosult. Az azóta eltelt

időben az internetnek, mint információforrásnak a fontossága – méréseink szerint – tovább növekedett, míg a hagyományos média – a televízió kivételével – erőteljesen veszített fontosságából. Az internet információforrásként – és tegyük hozzá, a szórakozás forrásaként – való felértékelődése a tér és az idő szerepének átértékelésével egyben a globalitásnak is a jelképe. Ugyan a globalizáció nem az internettel indult és hatása nem csupán az Y generációra és a fiatalabbakra terjed ki, de globális szocializációs közegként innen számítva értékelhetjük. A globalizáció a fiatalok számára is kézzelfogható formában jelent meg az uniós csatlakozással. Az (érezelt) egzisztenciális problémák ellenére a 2000-ben, még az európai integráció legfontosabb része előtt álló ország ifjúsága meglehetősen bizakodó volt. A fiatalok kétharmada az uniós csatlakozástól inkább javulást várt, mindössze a megkérdezettek 3-4 százaléka számított egyértelműen negatívumokra, a többség egyértelműen pozitív vagy vegyes várakozásokkal jellemezhető (Laki et al. 2001).

A nagymintás ifjúságkutatás legfrissebb eredményeiből – összehasonlítva a későbbi hullámokkal – kiderül, hogy a fiatalok 2016-ban tekintettek legkevésbé negatívan a jövőre. A család és az ország jövőbeli helyzete, illetve az emberek életszínvonala 2000-ben a megkérdezettek ötöde-negyede számára volt borús. 8 évvel később közel minden második fiatal fogalmazott úgy, hogy várhatóan romlani fog a helyzet, míg 12 évvel az ezredforduló után a megkérdezettek közel hattizede vélekedett így. 2016-ban óriási fordulatot tapasztalhatunk – mint azt a Székely és Szabó (2017) által szerkesztett gyorsjelentés mutatja – minden vizsgált kérdés esetében töredékére esett vissza a szkeptikus jövőképpel bíró fiatalok aránya.

3. ábra: Ha a jövőre gondol, mit tart valószínűnek a következő 10 évben hogyan fog alakulni...? – „romlik” kategória (forrás: nagymintás ifjúságkutatások)

Információs trendek

Az ipari társadalmak után kifejlődő új szerkezet, amelyet Bell (2001) posztindusztriális társadalomnak, vagy Castells (2006) hálózati társadalomnak mások információs társadalomnak neveznek az egész világot érintő és átható, a napjainkban is zajló gazdasági – társadalmi –

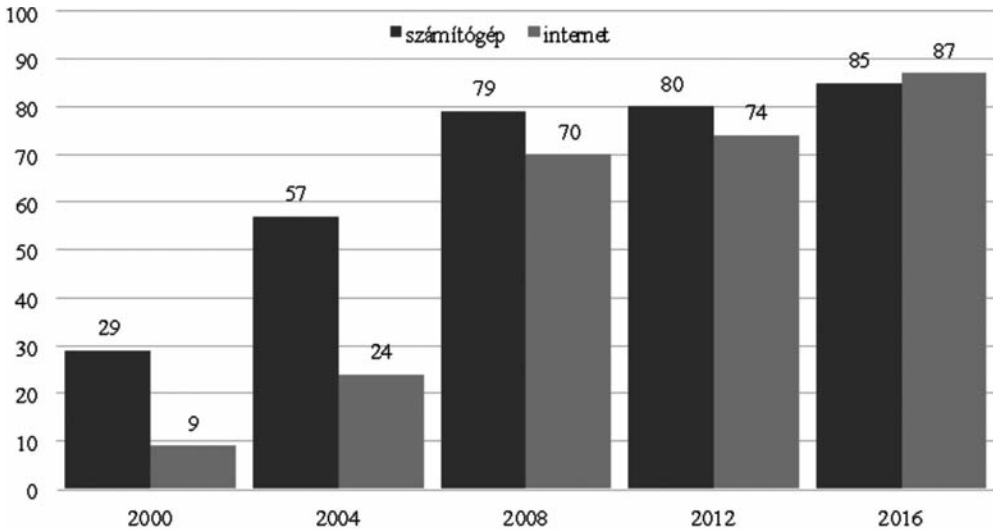
kulturális átalakulás. Ebben a szerkezetben az infokommunikációs technológiák jelentik a legfontosabb fizikai erőforrást, míg az emberi tudás a legfontosabb humán tényező és az információ a legfontosabb jószág. Az információs korszak egyedi kultúrája a digitális kultúra. A digitális kultúra elmúlt negyedszázadának magyarországi történetét tekintve öt nagyobb szakaszról beszélhetünk: 1. Hőskorszak (1990-1995); 2. Modemes korszak (1995-2000) 3. Web 1.0 kora (2000-2005); 4. Szélessávú internet kora (2005-2010); 5. Poszt-Pc korszak (2010-) (Rab 2016). Az infrastrukturális fejlődés mögött alapvető viszonybéli változásokat is rögzíthetünk a nagyjából egy emberöltőnyi idő alatt. Míg korábban a digitális kultúra másodlagos, a hagyományos kultúra online leképeződését jelentette pusztán, ma már jellemzően a digitális kultúra termékenyíti meg és alakítja át a hagyományos viszonyokat. Ennek nyomait látjuk a makrostruktúrában például a média átalakulásában, de a mikrovilágban, így a mindennapi tevékenységeinkben egyaránt.

Nagyjából egy évtizeddel ezelőtt Magyarországon is regisztrálhattuk az internet szerepének felértékelődését elsősorban a fiatalok körében. A World Internet Project 2004-es magyarországi adatain vizsgálódva megfigyelhettük, hogy a televízió uralta médiafogyasztás két egymásra épülő kihívással találkozik, az egyik az internet általában, a másik az új generációk belépése. Az internethasználók körében a médiafogyasztást már az ezredfordulót követően sem kizárólag a televízió dominálta, a tájékozódásban és a szórakozás tekintetében is felzárkóztak a világháló tartalmai. Az életkor tekintetében ugyanekkor egy fontos töréspontot is megfigyelhettünk: a 70-es évek végén születettek körében megdőlni látszott számos sztereotípiá, amely az ifjúság médiafogyasztásához kapcsolódott (Pintér és Székely 2006). Ez a töréspont a digitális korban szocializálódott Y generáció számításának korszakhatára is egyben, ugyanis a fiatalok médiafogyasztása mind az adott médium előtt-mellett eltöltött idő, mind a fogyasztás gyakorisága mentén lényegesen különbözik – sok esetben az uralkodó sztereotípiákkal meghazudtolva – az idősebb korosztályokétól.

A fenti korszakolásra tekintve is láthatjuk, hogy rövid idő alatt is jelentős változások következtek be, amelyek nem hagyták érintetlenül az ifjúságot (sem). Az ezredfordulót követő években bár a televízió szerepe továbbra is meghatározó (2012-ben a fiatalok kilenczede állítja, hogy szokott televíziót nézni) az internetezés egyre fontosabb médiummá válik. 2012-ben a fiatalok körében tapasztalható 83 százalékos internetező arány magasabb, mint a teljes népesség esetében, ahol ez 65-70 százalék¹ körülire tehető. Hasonlóan a használathoz az otthoni hozzáférés is folyamatosan növekedett az elmúlt években. Az ezredfordulón mindössze a 15-29 évesek egytizede (9 százalék) fért hozzá az világháléhoz otthonában, míg 2016-ban közel kilenczetedük (87 százalék). Érdemes megfigyelni, hogy 2016-ra az otthoni internet-hozzáférések megkezdtek leválásukat a korábbi hordozójukról a számítógépekről, és már több internetkapcsolat található a fiatalok otthonaiban, mint számítógép.

A nagymintás ifjúságkutatások tapasztalatait összegezve Nagy (2013a) megállapítja, hogy a fiatalok esetében kevésbé beszélhetünk szabadidő-társadalomról. A nem intézményesített fiatalkori szabadidőben egyre fontosabbá válik az elektronikus média, így a képernyő-társadalom meghatározás sokkal jobban illik a mai fiatalokra, ugyanis életük jelentős részét televízió, számítógép és mobil eszközök képernyője előtt töltik. És ezek közül

¹ Forrás: Kutatópont, KSH, NRC, TNS-Milward NOK, Mediameter

4. ábra: Számítógép- és internet-hozzáférés (nagy mintás ifjúságkutatások)

egyre nagyobb teret kapnak a digitális kultúra eszközei, a legfrissebb adatokból kiolvasható, hogy a napi internetezők aránya (88 százalék) már jelentősen meghaladja a napi tévénézők arányát (63 százalék) (Székely és Szabó 2017).

Győztesek és vesztesek

Számos kutatás megerősítette azt a felismerést, hogy a digitális egyenlőtlenség a hagyományos egyenlőtlenségek mentén termelődik, és tovább növeli ezeket. A hátrányos helyzetű társadalmi csoportok eleve hátránnyal indulnak az információs technológiák ismerete és használata terén is, vagy – másképpen fogalmazva – a meglévő társadalmi különbségekhez nagyon hasonló társadalmi mutatók szerint szerveződik a digitális megosztottság is (Kollányi és Székely 2005). Nyilvánvaló, hogy az úgynevezett digitális szakadék és a társadalmi egyenlőtlenség hagyományos dimenziói kölcsönösen hatnak egymásra és magyarázzák egymást.² Az empirikus kutatások szerint az információs társadalom szempontjaiból

² A digitális szakadék leírásakor legalább két jelenséget kell megkülönböztetni. Egyrészt a hozzáférés és az ellátottság eltéréseiről beszélhetünk, aminek gyakran területi (vidéki területek gyengébb infrastruktúrális ellátottsága) vagy anyagi okai vannak. Másrészt azonban azonosítani lehet a használat módjában tapasztalható különbségeket: azok, akik hozzáférnek a világháléhoz, messze nem ugyanúgy használják, sőt, a használat képességében is óriási különbségek vannak. Goldfarb és Prince (2008) kimutatta, hogy a jövedelem és az iskolázottság függvényében eltérően alakulnak a hozzáférési és használati jellemzők. A magasabb jövedelmű és a magasabb iskolai végzettségű csoportokban magasabb a hozzáférés aránya is, a használatlal töltött idő azonban negatívan korrelál. A kutatás ezt azzal magyarázza, hogy az alacsonyabb jövedelműek és végzettségűek szabadidejének alternatív költsége (*opportunity cost*) alacsonyabb, vagyis inkább megengedhetik maguknak, hogy sok időt töltsenek a számítógép előtt ülve. Az internettől való távolmaradás okait számos külföldi és hazai kutatás vizsgálta. A kérdés bonyolultságát az adja, hogy társadalmi és egyéni szintű változók egyaránt befolyásolják, hogy kiből lesz felhasználó és ki az, aki teljesen elzárkózik a technológiától. (a lábjegyzet a következő oldalon folytatódik)

hátrányos helyzetű csoportok más (gazdasági, kulturális, társadalmi) szempontokból is rendre hátrányos helyzetűnek bizonyulnak.

A digitális megosztottság kezdeti (mennyiségi) indikátorai mellett ma már egyre többet beszélnek a minőségi különbségekről. Galácz és Ságvári (2008) arra hívták fel a figyelmet, hogy a hozzáférés növekedésével már nem az a fontos, hogy ki fér hozzá az internethez és ki nem, hanem hogy ki mit csinál és mit képes csinálni, amikor használja a világhálót, azaz a használat minősége válik a megkülönböztetés dimenziójává. Még ha elméletileg meg is valósulhat a 100 százalékos penetráció, ez nem jelenti a digitális megosztottság megszűnését, hanem inkább a felhasználók között fennálló különbségek válnak egyre fontosabbá.

De nem csak a készségek hiánya, hanem az igények és a szokások is árnyalják a képet. A felhasználók jó része ritkán és keveset használja az internetet, használata beszűkül néhány oldal látogatására, míg mások szinte online élik az életüket – munkájuk, szórakozásuk, és másokkal való kommunikációjuk nagy részét a világhálón élik meg. A használók – nem használók dichotómiára építő digitális megosztottság továbbgondolása abba az irányba mutat, hogy a használat pusztán tényén kívül figyelembe veszik annak jellemzőit, az információs igényeket, azt, hogy a technológia miként segíti az egyéneket a mindennapi társadalmi életben. Ahogy a hozzáférés és a használat egyszerű dichotóm kategóriái kezdik elveszíteni erejüket egyre fontosabbá válnak az olyan alternatív fogalmak, mint a digitális írástudás, a média írástudás (műveltség), vagy az információs írástudás, amelyek többékevésbé a használatbeli különbségeket kívánják megvilágítani.

Az egyes fogalmak különböző forrásokból erednek és különbözőképpen használhatók, azonban definícióikban található számos egyezőséget. A digitális írástudás, vagy digitális műveltség gyakorta használatos a digitális kompetencia szinonimájaként, azaz utal azokra a készségekre és tudásokra, amelyek az infokommunikációs eszközök kezelésének szintjét hivatottak mérni. A Gilster (1997) által alkotott fogalom azonban az eredeti szándék szerint sokkal többet jelentene ennél, többféle írástudást (műveltséget) is átfog. A leszűkített jelentéshez képest tartalmazza az írás, az olvasás és a számolás készségeit; az értő olvasást és a megszerzett információk kritikus kezelését; a könyvtárak használatának készségét; az információforrások (például tömegkommunikációs források) és az információ kritikus mérlegelésének képességét; továbbá olyan beállítódások és képességek is ide értendők, amelyek a technológia nem pusztán eszközzintű használatát feltételezik. A média írástudás vagy műveltség fogalmának meghatározásakor Koltay (2009) Vargára hivatkozik, eszerint a média műveltség annak képessége, hogy a különböző médiumokból származó információkat értelmezzük, feldolgozzuk, megosszuk, tároljuk, megalkossuk, reflektáljunk azokra (Koltay 2009).

A társadalmi-gazdasági jellemzők mellett az egyéni, pszichológia jellegű változók szerepére is érdemes odafigyelni, ami részben a belső ösztönzők, részben pedig a félelmek, gátak összességéből áll össze. Egy, a flamand kamaszok körében végzett kutatás szerint a szociodemográfiai jellemzők mellett a pszichológiai faktoroknak van kiemelkedő jelentőségük a számítógép- és internet használat szempontjából. Meglepő módon, ebből a kutatásból az derült ki, hogy a fiúk és a lányok használata között jelentős különbségek vannak, holott általában az a vélemény, hogy a nemnek inkább csak később, felnőtt korban van szerepe (Broos és Roe 2007).

Az információs írástudás sokféle meghatározása használatos. Burchinal (1976), Behrens (1994) és Bawden (2001) nyomán Rab (2008) az információs írástudásra, mint képességek halmazára utal, ahol három szintet határoz meg: „1. azok a képességek, melyek segítenek megtalálni, és használni az információt; 2. az információ használata a problémamegoldásban és a döntéshozásban; 3. hatékony információkeresés és hasznosítás.” A fenti fogalom-meghatározásokból jól érzékelhető, hogy mindhárom megközelítés az információ megértését, kezelését (kiválogatását) helyezi középpontba és egyfajta hatékonysági mutatóként funkcionál. A különböző megközelítések közül az információs írástudásnak van olyan általánosító ereje, amely képes magába foglalni mindkét másik fogalmat.³

A fiatalok információs társadalmon belüli pozíciójának értékelése során szándék nélkül is azonnal a manapság divatos generációs megközelítéshez jutunk. A ma ifjúságát sokféle névvel és címkével szokás illetni, de leggyakrabban az Y és a Z generáció elnevezéssel találkozhatunk (Székely 2014). Az Y generáció tagjai valahol a '70-es évek vége és a 2000-es évek eleje között születtek.⁴ Az Y generáció az információs társadalom generációja, akik az infokommunikációs technológiákat már gyermekkorukban elkezdik használni, ők a digitális bennszülöttek, akik számára az infokommunikációs technológia természetes dolog. Már a '90-es években születettektől kezdődően beszélhetünk Z generációról egészen napjainkig.⁵ Ez az a generáció, amely nem ismerte a mobiltelefonok és internet nélküli világot, szocializációs közegeiben egytől-egyig végbement az információs társadalom paradigma-váltása⁶ új eszközöket, szokásokat, kultúrát teremtve. Az Y és a Z generáció karakterében egyaránt markánsan jelennek meg az infokommunikációs eszközök és az azokhoz kapcsolódó fogyasztás, egyaránt digitális nemzedékként azonosíthatók. Ebben a tekintetben az Y és a Z generációhoz tartozók az információs társadalmi átmenet győztesei.

A digitális kultúra világának fontossága jól látszik, ha a szabadidő eltöltésére tekintünk. A Magyar Ifjúság 2012 eredményeiből tudjuk, hogy az új csendes generációként (Székely 2014) bemutatott 15-29 évesek körében elsősorban az otthoni szabadidő-eltöltés dominál: az ilyen korú fiatalok 85 százaléka a hétköznapjait leginkább otthon tölti az iskolai, munkahelyi programjai végeztével, a hétvégéken pedig 76 százaléuk választja leggyakrabban az otthoni feltöltődést, pihenést egyéb programok helyett. A család (otthon) mellett a legfontosabb szabadidős tevékenység a barátok felkeresése, hétvégéken a korosztály több mint fele kapcsolódik ki ilyen módon. A szabadidős tevékenységeket tehát kevésbé az aktív pihenés jellemzi: döntő többségük internetezéssel, illetve televíziózással foglalkozik, hétvégéken helyezik előtérbe a barátokkal „lógást”, ötödük ugyanakkor nem csinál ilyenkor (sem) semmi különöset, „csak úgy elvan”. A szabadidős tevékenységben

³ Az információs írástudásnak különböző szintjei vannak, ezek Eisenberg és Berkowitz (1990) és Rab alapján a következők: az információs írástudás első szintjén azonosítjuk a feladatot, meghatározzuk a keresett információt, az eléréshez kapcsolható energia befektetést. A következőkben azonosítjuk az információ lehetséges forrásait majd meghatározzuk a keresés irányát. Az információ megszerzése után (fel kell ismerni a keresett információt) annak megfelelő felhasználása (megértés) és új kombinációk létrehozására (beépítés) is sor kerül. Végül a legmagasabb szinten biztosítjuk a feldolgozott tudás tárolását, visszakereshetőségét és későbbi felhasználását (Rab 2008).

⁴ Tapscott 1997-ben megjelent munkájában a net generációt az 1980-tól születetteknek használja.

⁵ A Grail Research 1995 és 2010 között születetteket értelmezi Z generációként.

⁶ Gondoljunk akár a háztartások, akár az oktatási intézmények infokommunikációs forradalmára.

legfontosabb, leggyakrabban használt platform az internet és a televízió – a kettő szinte azonos mértékű szabadidőt tölt ki, hozzávetőlegesen 15-15 órát hetente. És ez nincs más-ként 2016-ban sem, 77 százalékra a tévzés, 70 százalékra az internetezés jellemző szabadidős elfoglaltság.

A 2012-es nagymintás ifjúságkutatás részletesen elemzett adataiból nem csak a korai adaptáció figyelhető meg, hanem azonosítható egy leszakadó réteg is. Olyan fiatalok, akik a korcsoportjukhoz, sőt sokszor az idősebbekhez képest is hátrányos helyzetűnek tekinthetők.

Az empirikus tapasztalatokat tekintve az ifjúság helyzete a leegyszerűsítő digitális bennszülött (*digital natives*) fogalomnál mindenképpen bonyolultabb: a 15-29 éves fiatalok mindössze egy részéről mondható el, hogy az internetes generáció „teljes értékű” tagja. Jól látható, hogy ugyan a fiatalok többsége (háromötöde-négynyötöde) az elnevezésüknek megfelelően az internetes generációhoz tartozik, szabadidejében médiát fogyaszt, internetezik, okostelefonja van, aktív a közösségi oldalakon, tehát a világgal állandó összeköttetésben éli, élheti mindennapjait. Ez azonban nem adatik meg mindenkinek.

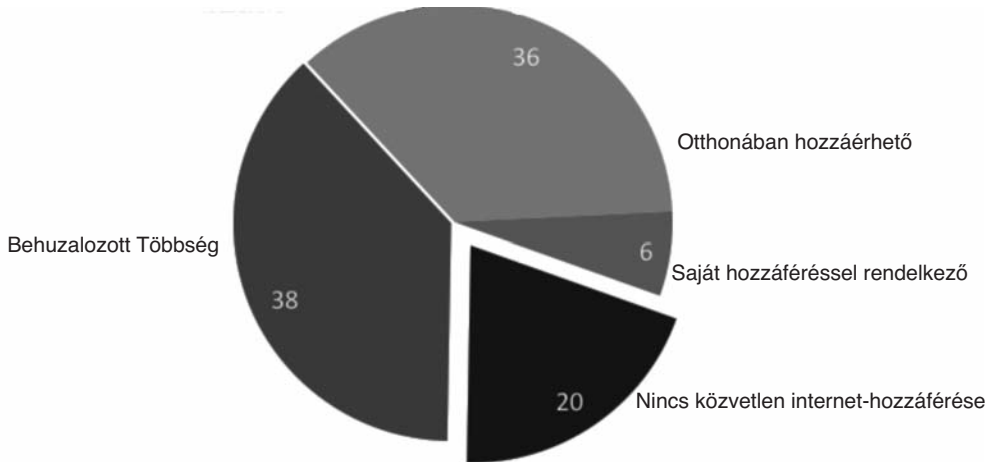
A rogersi diffúziós elmélet szerint az újítók, a korai adaptálók, és a korai többség mellett a társadalom átlagosan 16 százaléka a lemaradók közé tartozik (Rogers 2003). Ők azok, akik az idő előrehaladtával, illetve a belépő többség sodró ereje ellenére sem tudnak (vagy akarnak) az újítás terén – jelen esetben az infokommunikációs eszközökkel és technológiákkal átszőtt világban felzárkózni. Ez a lemaradás a kimaradást is maga után vonja: az okostelefon, az internet hiánya nem csak eszközök hiányát jelenti, hanem a többségtől való elzárkózást is és a más dimenziókban is egyértelmű hátrányos helyzetet eredményez, vagy konzervál.

A 2012-es nagymintás ifjúságkutatás eredményeinek alapján a 15-29 évesek behuzalozottságát vizsgálva kimutatható, hogy a digitális eszközzel való ellátottság hiányzik a megkérdezett 15-29 éves korosztály otthonainak 11 százalékából, míg saját eszköze a megkérdezettek 8 százalékának egyáltalán nincsen.⁷ A közvetlen internet-hozzáférésre korlátozódó vizsgálat még baljósabb képet fest: a megkérdezettek 20 százalékának egyáltalán nincs internet-elérése, sem az otthonában, sem pedig mobil eszközön nem fér hozzá a világhálóhoz⁸.

A kimaradók 51 százaléka fiú/férfi, 49 százaléka lány/nő, 29 százalékuk 15-19 éves, 33 százalékuk 20-24 éves, 25 évnél idősebb a 38 százalékuk. Ugyan korukat tekintve az idősebbek aránya magasabb a körükben, az iskolai végzettségük ezzel éppen fordítottan arányos: a legtöbben (47 százalékuk) legfeljebb 8 osztályt végzett, további 26 százalékuk érettségi nélküli, negyedük magasabb iskolai végzettségű. A lakóhelyüket tekintve a községben élők aránya kiemelkedően magas: a hozzáférés nélküliek 41 százaléka lakik itt, 34 százalékuk városban, a további 25 százalékuk pedig megyeszékhelyen vagy a fővárosban.

⁷ Vizsgált eszközök a háztartásban: vezetékes telefon; számítógép; internet előfizetés; DVD lejátszó; házi mozi szett; lapostévé. Saját tulajdonú eszközök: okostelefon; mobiltelefon; internet-hozzáférés mobil- vagy okostelefonon; számítógép; tablet; e-book olvasó; digitális fényképezőgép vagy kamera; hordozható zenelejátszó; játékkonzol.

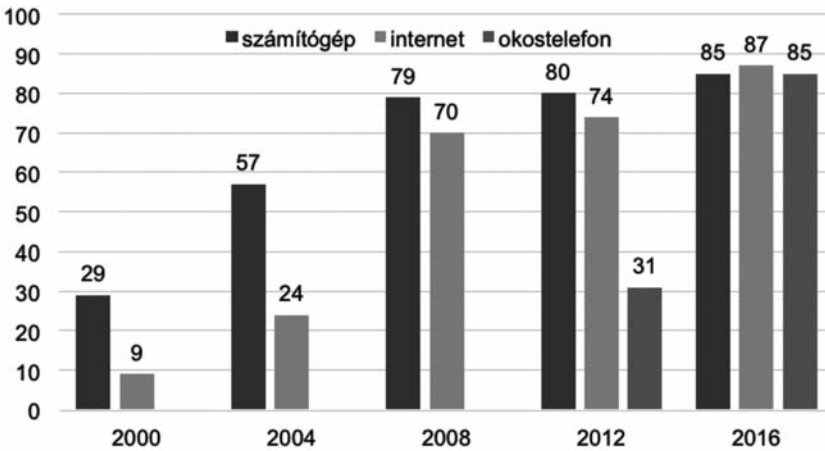
⁸ A mutató következőképpen épül fel: behuzalozott többség, akinek otthon és a mobiltelefonján is van internet-hozzáférése; otthonában hozzáférő, aki csak otthoni internet-hozzáférése van; saját hozzáféréssel rendelkező, akinek csak a mobil eszközön van internet-hozzáférése; nincs közvetlen internet-hozzáférése, akinek sem otthonában sem a mobil eszközön nincs internet-hozzáférése.

5. ábra: Az ifjúság behuzalozottsága (N=8000; Forrás: Magyar Ifjúság 2012)

A fentiek alapján elmondható, hogy egy olyan, halmozottan hátrányos helyzetű csoporttal találkozunk az internet-hozzáférésből kimaradók vizsgálatakor, akik alacsony iskolai végzettségűek, jellemzően kisebb településen élnek, az anyagi helyzetük – saját elmondásuk szerint – nagy többségben kedvezőtlen (72 százalékuk anyagi gondokkal küzd). A marginalizálódók többségénél megfigyelhető rossz társadalmi helyzet zömében átörökített, a nagy többségük szüleinek – mind az (édes)anyjuk, mind az (édes)apjuk – iskolai végzettsége is alacsonynak mondható: mindössze 1-1 százalék a diplomás anyák vagy apák aránya ezen fiatalok körében. Ezeknek a 15-29 éveseknek negyede él olyan háztartásban, ahol hitelt kell fizetniük, a hitelt felvevők 70 százalékának pedig inkább vagy teljes mértékben problémát jelent a hitelek törlesztése (ez az arány a teljes mintában 26 százalékos). 36 százalékuk az alsó-, míg további 34 százalékuk az alsóközép társadalmi csoportba sorolná magát, 34 százalékuk nem tartja megfelelőnek a lakáskörülményeit. A szüleivel még együtt élők fele szeretne elköltözni a szüleitől, de nem tud. Többségük nem tanul és nem is dolgozik. Több mint egyharmaduknak nincsenek barátai sem. Kockázati magatartásuk is magasabb az átlagosnál, 51 százalékuk nem dohányzott még soha (a teljes mintában ez az arány 59 százalék). Alacsony az egyes intézményekbe vetett bizalom a körükben, pesszimista jövőkép jellemzi őket (miszerint romlani fog a jövőben az ország gazdasági helyzete, az emberek színvonala és a saját családja és helyzete is).

A nagymintás ifjúságvizsgálat legfrissebb, 2016-os adatai megerősítik ezt a képet mind a penetráció trendjének növekedését, mind a leszakadó csoport jelenlétét. A 2016-os kutatás eredményei azt mutatják, hogy a fiatalok túlnyomó többségének otthonában van számítógép (85 százalék) és internet (87 százalék). Mára azonban már nem csupán a számítógép jelenti az internet-hozzáférés eszközét. A fiatalok otthonaiban egyre több, a világháló elérésére képes infokommunikációs eszköz található meg, pl. az internetes csatlakozásra alkalmas televíziókészülék is jelen van minden negyedik 15–29 éves fiatal otthonában, de saját táblagépről is minden negyedik, játékkonzolról minden tizedik fiatal beszámolt. A digitális világhoz kapcsolódás többféle eszközön keresztül is megtörténik, de az infokommunikációs eszközök fejlődésében napjaink legfontosabb trendje az okos-

6. ábra: 15-29 évesek infokommunikációs hozzáféréseinek változása 2000 és 2016 között (nagy mintás ifjúságkutatások)

telefonok megjelenése és nagyléptékű terjedése: 2016-ban már az ifjúság 85 százalékának van saját tulajdonú okoskészüléke.

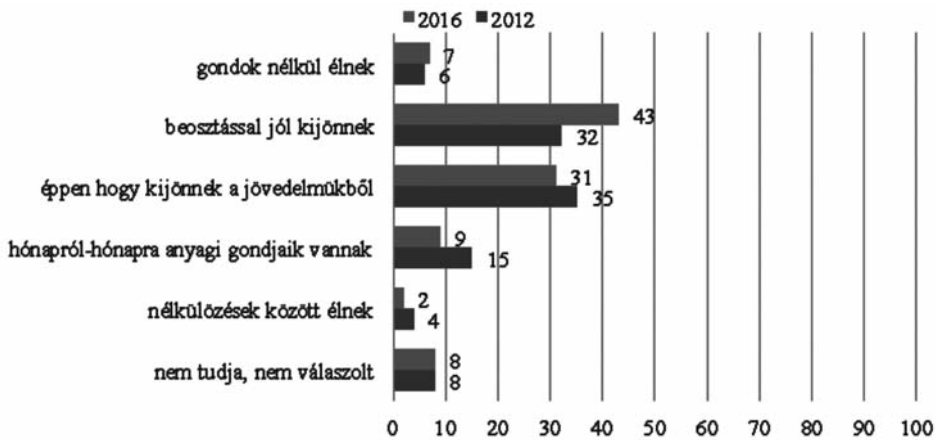
Az okostelefonok penetrációjának látványos növekedése mellett jelentős mértékben növekedett a mobilkészülékeken az internet-hozzáférés mértéke is. 2012-ben csupán minden második mobilhoz tartozott internet előfizetés, a 2016-os adatok szerint már az eszközök 70 százalékára igaz ez. Mindez azt jelenti, hogy a magyarországi 15-29 éves fiatalok többsége számára az internet bármikor elérhető. A nagymintás ifjúságkutatás 2016-os eredményei szerint 15-29 éves magyarországi fiatalok 88 százaléka tekinthető napi internet-használónak, negyedük gyakorlatilag folyamatosan online van.

A részletesebb vizsgálat felhívja arra a figyelmet, hogy ugyan a fiatalok többsége bevonódott, de jelen van egy olyan réteg is, amely továbbra is kimarad a digitális világból. Csupán a hozzáférést és a használatot tekintve a digitális szakadék legerősebben a regionális elhelyezkedés és az iskolai végzettség szerint mutatkozik meg. Megállapítható, hogy az Észak-Magyarországon és Észak-Alföldön élők, valamint az alacsonyabb végzettséggel rendelkező fiatalok maradnak el leginkább a magyarországi 15-29 évesek többségétől.

2012-ben a magyar 15-29 éves társadalom közel ötöde volt szubjektív értelemben szegény, azaz olyan, akiknek hónapról-hónapra anyagi gondjai vannak vagy nélkülözések között él. 2016-ra a fentebb tapasztalt trendekhez igazodóan a szubjektív anyagi helyzet megítélése is javult. Az említett két kategóriába a megkérdezettek 11 százaléka sorolta magát.

A 2012-es adatok részletes elemzéséből látjuk, hogy a szubjektív megítélésük szerint szegények csoportjába tartozó 15-29 évesek körében a többséghez képest felülreprezentáltak a nők, az alacsonyabb iskolai végzettségűek és a kisebb településeken élők. Az életkor ilyen szűk korcsoportban (még) nem mutat szignifikáns különbséget.

Míg a magyar felnőtt társadalomban inkább a használat tekintetében találjuk a jelentős különbséget az anyagi szempontból kedvező és kedvezőtlen helyzetben lévők között addig az ifjúság esetében a hozzáférés jelenti a jelentősebb különbséget. Mindez megerősíti azt, hogy az életkornak alapvetően fontos szerepe van az új médiaszolgáltatások

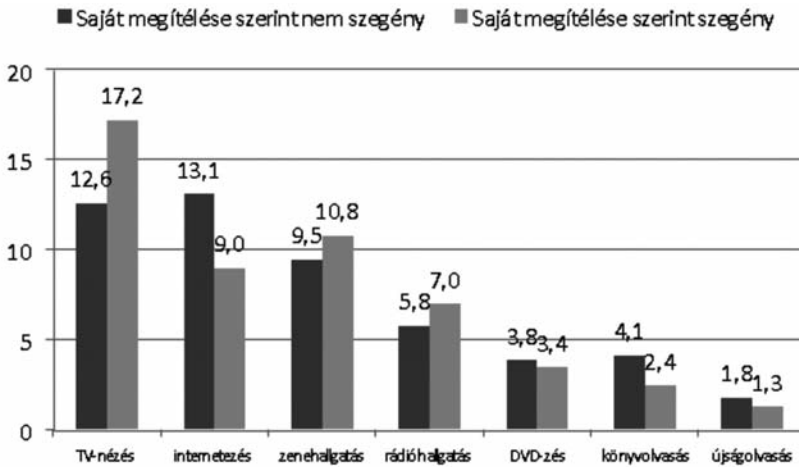
7. ábra: Szubjektív anyagi helyzet
(nagy mintás ifjúságkutatások)

	Saját megítélése szerint nem szegény	Saját megítélése szerint szegény
van otthon számítógép	86%	55%
nincs otthon számítógép	14%	45%
van otthon internet	80%	48%
nincs otthon internet	20%	52%
használ internetet	89%	62%
nem használ internetet	11%	38%

1. táblázat: Szegény és nem szegény 16-29 évesek megoszlása a hozzáférés és a használat tekintetében
(N=8000; Magyar Ifjúság 2012)

elterjedése esetén, hiszen a hozzáféréssel nem rendelkező fiatalok internethasználata is az online tartalmak iránti igényt fejezi ki.

Hasonlóan a felnőtt társadalomban tapasztalt viszonyokhoz a 15-29 évesek esetében is a heti médiafogyasztás tekintetében elkülönülnek a gazdaságilag jobb helyzetben lévő csoportoktól, ugyanúgy a hagyományos elektronikus média dominálja a médiafogyasztásukat. Az anyagi szempontból a legkedvezőtlenebb helyzetben lévő 15-29 évesek online tevékenységeit szemlélve megállapíthatjuk, hogy azokat a már hagyományosnak tekinthető internetes lehetőségeket kevésbé használják ki, mint a felnőtt társadalom tagjai (ugyanakkor azt is hozzá kell tennünk, hogy a kérdőív elsősorban kapcsolattartásra vonatkozó tevékenységekre és nem tartalomfogyasztásra kérdezett rá).

8. ábra: Médiafogyasztás mennyisége (óra/hét) a szubjektív anyagi helyzet (N=8000);
Forrás: Magyar Ifjúság 2012)

Zárszó

Empirikus kutatási eredmények szerint a magyar felnőtt társadalom nagyjából ötöde tekinthető szubjektív értelemben szegénynek, azaz olyanak, akiknek hónapról-hónapra anyagi gondjai vannak vagy nélkülözések között él. Ez az arány az elmúlt évek alatt nagyságrendjét tekintve nem változott. Ezzel szemben lassan, de növekedett a digitális világba kisebb-nagyobb mértékben betagozódottak aránya. Általában megállapítható, hogy a kimaradók nem pusztán a digitális jóságok fogyasztásából szorulnak ki, de más területeken is kevesebb jut számukra és azzal, hogy ez a csoport egyre kisebb lesz a hátrányos helyzet is egyre koncentráltabbá válik. Különösen így van ez az olyan, az információs társadalom területén élenjáró csoport esetén, mint az ifjúság. A nagymintás ifjúságkutatás legutóbbi három hullámának (2008, 2012, 2016) tapasztalatai azt mutatják, hogy a legegyszerűbb megosztottságot mutató hozzáférés és a használat tekintetében nagyjából megfelelőződött a kimaradók aránya, amely azonban továbbra is másfélszer akkora, mint a szubjektív megítélésük alapján szegények aránya.

Ha arra keressük a választ, hogy egyértelműen győztesek-e mindazok, akik hozzáférnek és használják az infokommunikációs technológia kínálta eszközöket, ellentmondásos eredményre juthatunk. Elgondolkodtató, hogy a magas penetráció mellett van-e relatív előnye a belépésnek, ami tulajdonképpen már nem is innováció sokkal inkább standard. A pusztán hozzáférésre és használatra korlátozódó értelmezés a relatív előnyt már nem képes kimutatni, azonban a kimaradók oldalán a relatív hátrány erőteljesen mutatkozik meg.

Hasonlóan elgondolkodtatóak a legutóbbi (2015-ös) PISA eredmények, amelyekből kiderül, hogy általában rosszabb a 15 évesek szövegértése a digitális szövegek esetében, mint a hagyományos (nyomtatott) szövegeket tekintve (Ostorics et al. 2016).

A használati jellegzetességek tekintetében csak az online közösségi oldalak példáját említve a 2016-os nagymintás ifjúságkutatás eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy a közösségi oldalakat leginkább szórakozásra és információszerzésre használják a fiatalok.

Szórakozás céljából a fiatalok háromtizede (30 százalék) keres fel napi gyakorisággal online közösségi oldalakat. Legalább naponta 22 százalékuk általános információszerzés, míg 16 százalékuk a helyi hírekkel kapcsolatos tájékozódás céljával használja ezeket az oldalakat. Jólal kevésbé jellemző a segítség és tanácskérés (6 százalék), az üzleti kapcsolattartás (5 százalék) és a munkakeresés (3 százalék) (Székely és Szabó, 2017). Tehát a 15-29 évesek túlnyomó többsége az közösségi oldalak könnyed, szórakoztató funkcióit használja leggyakrabban, de jelen vannak azok is, akiket összetettebb, ha tetszik magasabb rendű felhasználási szokásokkal jellemezhetünk. Mindezek a tények azt erősítik, hogy nem feltétlenül jelent előnyt önmagában a használat, ugyanis nem képez a felhasználásban igényességet vagy írástudásbeli jártasságot.

Végül, a teljes kép megrajzolásának igényével feltehetjük a kérdést, hogy nyerhet-e bármit az, aki kimarad? Sherry Turkle (2011) szerint például túlságosan „belehabarodtunk” a technológiába, átadtuk a vezérlést az eszközeinknek, ami elmagányosodáshoz vezet. A technológia új vívmányai képessé tesznek jobban irányítani a figyelmünket a minket érdeklő dolgokra, az állandó bekapcsoltság a társaság érzetét kelti, a világét, ahol sohasem vagyunk egyedül, ahol meghallgatnak minket. Ez azonban csupán illúzió, vallja Turkle, aki szerint a tudatosság hiánya egyfajta társas magányhoz vezet. Azonban az empirikus kutatás szerint ez az állítás legalábbis vitatható, ugyanis a nagymintás ifjúsággutatás részletes elemzése azt mutatja, hogy a kimaradóknak barátból is kevesebb jut.

Irodalom

- Bell, Daniel, „Az információs társadalom társas keretrendszere”, *Információs Társadalom*, 1. évf. (2001) 1. szám, 3-33. old.
- Broos, Agnetha and Keith Roe, “The digital divide in the playstation generation: Self-efficacy, locus of control and ICT adoption among adolescents”, *Poetics*, Vol. 34. (2006) Issue 4-5., pp. 306-317. <https://doi.org/10.1016/j.poetic.2006.05.002>
- Castells, Manuel, *Az információs kora. Gazdaság, társadalom és kultúra. II. Az identitás hatalma*, Gondolat–Infonia, Budapest, 2006.
- Galács Anna és Ságvári Bence, „Digitális döntések és másodlagos egyenlőtlenségek: a digitális megosztottság új koncepciói szerinti vizsgálat Magyarországon”, *Információs Társadalom*, VIII. évf. (2008) 2. szám, 37-52. old.
- Gazsó Ferenc és Laki László, „Fiatalok az újkapitalizmusban”, Budapest Napvilág Kiadó, (2004).
- Goldfarb, Avi and Jeff Prince, “Internet adoption and usage patterns are different: Implications for the digital divide”, *Information Economics and Policy*, Vol. 20. (2008) Issue 1., pp. 2-15. <https://doi.org/10.1016/j.infoecopol.2007.05.001>
- Guld Ádám, *Az EMO Egy kortárs stílusközösség a média kulturális tanulmányozásának tükrében*, Doktori disszertáció, Pécsi Tudományegyetem, 2012.
- Hall, Stuart, „A kulturális identitásról”, in Feischmidt Margit (szerk.), *Multikulturalizmus*, Láthatatlan Kollégium, Osiris, Budapest, 1997, 60–85. old.
- Nagy Ádám, „Szabadidős tervek és tevékenységek”, in Székely Levente (szerk.), *Magyar Ifjúság 2012, tanulmánykötet*, Kutatópont, Budapest, 2013a, 211-228. old.
- Nagy Ádám, „Szocializációs közegek”, *Replika*, 83. szám (2013b), 93-108. old.
- Kollányi Bence és Székely Levente, „Hátrányos helyzetű társadalmi csoportok az információs társadalomban”, *Információs Társadalom*, 6. évf. (2006) 2. szám, 48-67. old.
- Koltay Tibor, „Médiaműveltség, média-írástudás, digitális írástudás”, *Médiakutató*, 10. évf. (2009) 4. szám, 111-116. old.

- Ostorics László, Szalay Balázs, Szepesi Ildikó és Vadász Csaba, *PISA2015 Összefoglaló jelentés*, Oktatási Hivatal, Budapest, 2016. https://www.oktatas.hu/pub_bin/dload/kozoktatas/nemzetkozi_merekek/pisa/PISA2015_osszefoglalo_jelentes.pdf
- Pintér Róbert és Székely Levente, „Bezzeg a mai fiatalok, a tizenéves korosztály médiafogyasztása a többségi társadalom tükrében”, in Dessewffy Tibor, Fábíán Zoltán és Z. Karvalics László (szerk.), *Internet.hu A magyar társadalom digitális gyorsfényképe 3.*, Tárki Kiadó, Budapest, 2006.
- Prensky, Marc, “Digital natives, digital immigrants Part 1” *On the Horizon*, Vol. 9. (2001) Issue 5., pp. 1-6. <https://doi.org/10.1108/10748120110424816>
- Rab Árpád, *Bevezetés a digitális kultúrába*, Globe Edit, 2017.
- Rab Árpád, „Az újmédia és a digitális kultúra nemzedéke: virtuális terek, digitalizált hétköznapiak”, in Nagy Ádám és Székely Levente (szerk.), *Negyedszázad, Magyar Ifjúság 2012*, Iuvenis Ifjúságsszakmai Műhely, ISZT Alapítvány, Excenter Kutatóközpont, Új Ifjúsági Szemle Alapítvány, Budapest, 2016, 277-305. old.
- Rab Árpád, „Bevezetés az információs társadalomba”, in Bányai Edit és Novák Péter (szerk.), *Online üzlet és marketing*, Akadémiai Kiadó, Budapest, 2011, 16-35. old.
- Rab Árpád, „Digitális kultúra, A digitalizált és a digitális platformon létrejött kultúra”, in Pintér Róbert (szerk.) *Az információs társadalom - Tankönyv*, Gondolat–Új Mandátum, Budapest, 2007, 182-201. old.
- Rab Árpád és Székely Levente, „Változó ifjúság az információs társadalomban”, in Nagy Ádám (szerk.), *Ifjúságsegítés, Probléma vagy lehetőség az ifjúság*, Belvedere, Palócvilág, Új Mandátum, Budapest–Szeged, 2007, 224-244. old.
- Rogers, Everett M., *Diffusion of Innovations, Fifth Edition*, Free Press, New York, 2003.
- Somlai Péter, „Nemzedéki konfliktusok és kötelékek”, in Bauer Béla és Szabó Andrea (szerk.) *Arctalan (?) nemzedék, Ifjúság 2000–2010*, Nemzeti Család-és Szociálpolitikai Intézet, Budapest, 2011.
- Székely Levente és Szabó Andrea (szerk.) *Ezek a mai magyar fiatalok! A Magyar Ifjúság Kutatás 2016 első eredményei*, Új Nemzedék Központ, Budapest, 2017.
- Székely Levente, „Az új csendes generáció”, in Nagy Ádám és Székely Levente (szerk.) *Másodkézből, Magyar Ifjúság 2012*, ISZT Alapítvány-Kutatópont, Budapest, 2014, 9-28. old.
- Székely Levente, „Másvilág, Fiatalok az információs társadalomban”, *Új Ifjúsági Szemle*, 4. évf. (2006) 3. szám, 35–45. old.
- Székely Levente, „A jövő médiafogyasztói”, *Új Ifjúsági Szemle*, 5. évf. (2007) 1. szám, 82–92. old.
- Székely Levente, „Fogyasztás, gazdasági helyzet, kultúra, média, infokommunikáció”, *Új Ifjúsági Szemle*, 6. évf. (2008), 2-3. szám, 67-74. old.
- Székely Levente, Rab Árpád és Nagy Ádám, „Virtuális ifjúsági munka”, in Nagy Ádám (szerk.) *Ifjúságügy*, Palócvilág, Új Mandátum, Budapest, 2008, 420-445. old.
- Tapscott, Don, *Growing up digital: The rise of the net generation*, McGraw-Hill, Inc., New York, 1997.
- Turkle, Sherry, *Alone Together: Why We Expect More from Technology and Less from Each Other*, Basic Books, New York, 2011.
- Zimardo, Philip, Nikita D. Coulombe, *Nincs kapcsolat - Hova lettek a férfiak?*, Libri Könyvkiadó, Budapest, 2016.

Székely Levente, Ph.D. 1979-ben született, Kolozsváron. Tanulmányait az Eötvös Loránd Tudományegyetemen, valamint a Budapesti Corvinus Egyetemen végezte. A Kutatópont kutatási igazgatója, a Budapesti Corvinus Egyetem Magatartástudományi és Kommunikációelméleti Intézet tudományos munkatársa. 2012-től a nagymintás ifjúságkutatás (Magyar Ifjúság 2012; Magyar Ifjúság Kutatás 2016) kutatásvezetője. Mintegy félszáz tudományos publikáció (folyóiratcikkek, könyvfejezetek, jelentések) és kb. ugyanennyi, főként online cikk önálló, vagy társszerzője. Kutatási területei: médiafogyasztás, új média, ifjúságügy, oktatásügy, információs társadalom, pénzügyi kultúra, stb. Legutóbbi szerkesztett munkái a *Negyedszázad* és a *Fókuszpontok* című tanulmánykötetek (2016).

Harmadik generációs információs írástudás-fejlesztés a gyermeki életésélyek javításáért

Az információs társadalom irodalmában mára majdnem banalitás, hogy a legfontosabb fejlettségi és versenyképességi mutatókat nem a sávszélesség, a számítógépes ellátottság vagy az internethasználat statisztikáiban kell keresnünk, hanem *az emberi tényezőben*: a képzettség/végzettség, a nyelvtudás, az élethosszig tartó tanulás, a kreativitás, az innovativitás, a csoportmunkára és a kooperációra való képesség, a művelődési szokások¹ környékén.

Mostanra azt is egyre nagyobb részletgazdagsággal látjuk, hogy a gyermekszegénység, az éhezés, az alultápláltság, a gyermekbántalmazás, a családon belüli erőszak, a fiatalkori traumák, a konfliktuskezelési deficitek, az etnikai csoportok marginalizációja, a szerzett szociokulturális hátrányok és egészségi problémák miként fordulnak át a következő generációk munkaerő-piaci esélyeit, életminőségét és integrálhatóságát csökkentő, jól azonosítható hatásokba. S míg az információtechnológia akár néhány évente is újabb és újabb minőségi ugrásokat produkálhat, a gyermeki életésélyek deficit-típusai évtizedes kifutással termelődnek újra és újra.² Jól látható, hogy mindez már *nem szociálpolitikai*, hanem alapvető *versenyképességi és tudásvagyon-gazdálkodási* kérdés is: a munkaképes lakosság nagy hányada szorul az *alacsony érték-hozzáadású* munkakörök világába akkor, amikor az automatizáció és az újabb és újabb ipari forradalmak épphogy a *magas értékhozzáadást és felkészültséget* igénylő munkakörök és szakmák iránt támasztanak keresletet. De mindez nemcsak nemzeti, hanem helyi szinten is erősödő kihívásokat okoz: az *okos városok* irodalmában mind kimunkáltabb tézis az inkluzív, befogadó jelleg erősítésének követelménye, a jövedelmekben és életminőségben mért távolság és az ezzel összefüggő bizalomhiány csökkentése, amely nélkül nincsenek okos polgárok és nincs participáció. Ha mindezen nem sikerül változtatni, a fokozódó kilátástalanság-érzés, az együttműködés erősödő deficitje és az együttélés devianciái már középtávon is katasztrofális társadalom- és gazdaságpolitikai kényszerpályákra sodorják hazánkat, miközben újabb generációk kerülnek távol az információs társadalomtól.

¹ Különösen ez utóbbiak figyelemre méltók: már a legelső versenyképességi/readiness vizsgálatok is némiképp meglepték a technológia irányába elfogult elemzőket, amikor olvasási, könyv- és folyóiratkiadási, színházlátogatási és könyvtárhasználati statisztikákat is beépítettek a komplex indikátorok közé.

² Már csak ezért is érdemes például erős fenntartással kezelni azokat a domináns (és gyakran moralizáló) narratívákat, amelyek nem a *társadalmi-családi-szociokulturális és iskolai* meghatározottságokat, hanem a médiahatásokat, a médiaerőszakot, a cyber-addikciót, az online anonimitás veszélyeit vagy a számítógépes játékok elmagányosító erejét kívánják a veszélyek és a kedvezőtlen tendenciák elsődleges okaként megragadni, s elsősorban ezektől védeni meg a gyermeket. Ezzel óhatatlanul diszkontálják is az épp a digitális kultúrától remélhető emancipációs potenciált (a „pozitív oldalban” rejlő lehetőségeket), szisztematikusan távolítva a diskurzusokat a valódi beavatkozási pontoktól (családon belüli erőszak még eltökéltebb megfékezése, nyomorenyhítés, az intézményrendszer réseibe rendre belezuhanó szülők és gyermekeknek nyújtott valódi segítség, újragondolt óvodai és iskolai nevelési környezet).

Az információban gazdagok és szegények (info-rich, info-poor) több mint három évtizedes irodalma jól érezte, hogy az információtechnológia újabb generációi növelik majd a digitális szakadékot, s helyesen koncentráltak a társadalmi meghatározottságokra.³ Ám nem alkothattak előre képet arról, hogy milyen radikális módon tud *a személyes fejlődés, a korrekció, a társas kapcsolatok új minőségű támogatása és a társadalmi és tudástőke gyarapítása érdekében* is csatasorba állni ugyanez a technológia (mind kevésbé részleges hozzáférést biztosítva az emberiség egyetemes tudáskincséhez), ezt az oldalt ritkábban hangsúlyozták.

Természetesen mindez nem magyar, hanem világprobléma: ezért is emelhetette az ENSZ 2015-ben elfogadott 2030 *Agenda for Sustainable Development* című alapdokumentumának fókuszába *a szegénység felszámolását* és a fenntartható jövőt. És fordítva is igaz: a digitális fejlesztési stratégiáknak (mint hazánk *Digitális Jövő*-programjának) mindenképpen foglalkoznia kell a digitális kirekesztettséggel, illetve azzal, miképpen járulhatnak hozzá az információtechnológiai fejlesztések a szegénység enyhítéséhez.

Ne feledjük: Magyarországon alig sikerült csökkenteni a makacsul újratermelődő *underclass* (a társadalom legszegényebb és leginkább reménytelenségbe sodródó csoportjának) nagyon magas belső arányait (amelyek az átlagot messze meghaladó módon rosszak az ország hátrányos helyzetű vidékein). 2014-ben a magyarok 16,6 százaléka, vagyis 1,7 millió ember szorult be a jövedelmi szegénységbe (Tárki), miközben 100 szegényből 34 gyerek vagy fiatalkorú: a hét év alatti gyermekek 42,2 százaléka él szegénységben (KSH). 130 ezer gyereknek kell szembenéznie az állandó nélkülözéssel, közülük nagyjából 50 ezer rendszeresen éheznek, s kétszázezerre tehető azon kiskorúak száma, akik időszakosan nem jutnak elegendő élelemhez, vagyis kríziséhezők (Budapest Intézet, MTA és Magyar Máltai Szeretetszolgálat).⁴

Eközben azonban a digitális kultúra előretörése, az ismeretszerzési és közösségi terek átalakulása korrekciós megoldások, fejlesztő eszközök és környezetek olyan izgalmasan újszerű tárházát kínálja, hogy érdemes felvetni az alábbi kutatási kérdéseket:

- Vajon akkor is nyílhat-e esély a hátrányok csökkentésére, ha a szegénység újratermelődik, és ezen nem sikerül átfogó gazdasági és társadalmi beavatkozás-sorozattal változtatni?
- Segíthet-e az információtechnológia és az avval összekapcsolt digitális pedagógia a hátrányokat átörökítő automatizmusok megszakításában, felülírásában? Mennyire előfeltétele mindennek, hogy induláskor valamilyen szintű nyomorenyhítéssel kapcsolódjon össze? Segíthet-e egyáltalán az információs kultúra a nyomorenyhítésben?
- Csökkenthető-e az általános műveltség, a gondolkodási és problémamegoldó készségek, a tanulási hatékonyság és fogékonyság, a kommunikáció-és kifejezőképesség,

³ Brit és amerikai kutatók már az internet forradalma előtt (Wilson 1987, Haywood 1995), leírták a jelenséget, a szó első előfordulása 1970-ből való. Röviddel ez után pedig már azt kellett konstatálniuk (Kagan 1999), hogy a szakadék (gap) további növekedésnek indult, és ennek áthidalására koncentrált stratégiai, politikai, társadalom- és gazdaságfejlesztési lépésekkel kell reagálni. Az információs világegyenlőtlenségeket érzékelve a hetvenes évek közepétől indult el az az akcióorozat, amely az „új információs-kommunikációs világrend” megteremtését tűzte ki célul, s amely joidéig az UNESCO égisze alatt folyt, csúcspontjaként a híres MacBride-jelentéssel (1980).

⁴ Az adatok illusztrációs célúak, ám feltűnő, hogy a különböző kutatások eredményei egymáshoz erősen közelítő értékeket mutatnak.

az alkalmazkodó- és konfliktuskezelő képesség alacsonyabb szintjével jellemezhető *kognitív szakadék* a digitális tanulási- és tevékenységkörnyezetekben megnyíló újszerű személyes és közösségi élmények, ismeretszerzési módok, én-erősítő tapasztalatok, sokoldalú képességfejlesztés és a mindehhez egyénre és mikroközösségekre szabott megoldásokat kínáló segítő háttér révén?

Csak hogy a digitális kultúra nem csupán lehetőségeket, esélyeket, megoldásokat kínál, hanem maga is egyenlőtlenség-fokozó hatású. A hagyományos szociokulturális hátrányok ugyanis átköltöznek az információs térbe is, és a korábbi társadalmi szakadék többszintű *digitális szakadékká* transzformálódik. Hiába sikerül előrelépni az eszköz-ellátottságban vagy a hálózati hozzáférésben, ha a digitális tartalmak és tevékenységek nem gyarapítják az erőforrások vagy a megoldások készletét, ha nem erősödnek fel az integrációs mechanizmusok. S mivel a korrekcióban és a hátrányok kiegyenlítésében-csökkenésében a legfontosabb intézményi szereplő, az iskola is rendre csődöt mond, elkerülhetetlen, hogy a kutatási kérdések egy második körére is választ keressünk:

- Milyen esélyei vannak a gyermekkori digitális szakadék csökkentésének, ha más feltételek változatlanok? S mindez hogyan mérhető?
- Egyáltalán: melyek a magyarországi digitális szakadék fő jellemzői és okai a 14 év alatti gyermekek körében? Mindez milyen összefüggésben van más hátrányokkal, de főleg az általános iskolák közötti digitális szakadékkal?
- Melyek a digitális kultúra és az infokommunikációs eszközvilág azon tulajdonságai, amelyek mérhetően és igazoltan befolyásolni képesek az egyéni és kulturális életminőséget, a társas kapcsolatokat, a szokásokat, értékeket és képességeket – s ezeken keresztül a lehetőség-teremtést és a kitörési utakat?
- Melyek lehetnek a kulcsmechanizmusok? A személyes motivációs bázis megteremtése? Előrelépés az egyes információs írástudás-típusok fejlesztésében? A gyenge kötetések számának növelése? A sikeresnek bizonyuló legjobb gyakorlatok gyors hazai adaptációja és implementálása?

Jól látható, hogy a válaszokhoz teljesen újfajta szakmai együttműködésre van szükség: a gyermekszegénységgel, a hátrányos helyzettel és a gyermeki életesélyekkel foglalkozó hagyományos (fejlődéslelektani, pedagógiai, szociálpszichológiai, szociálpolitikai stb.) diszciplínák mentén megtermelődött tudományos ismeretek, szakmai és szakpolitikai tudás illetve segítő praxis összekapcsolása a digitális kultúra és pedagógia, az információs írástudás, a big data, az internet-szociológia és a közösségi médiakutatás berkein belül létrejött eszközökkel, módszerekkel és megoldó erővel.

Mindezzel *új tudományos diskurzusok* teremtésére és művelésére nyílik mód, amely mellé *innovatív megoldási utak és eszközök* felkutatását, adaptációját, továbbfejlesztését, tesztelését és alkalmazását kell rendelni. A terület stratégiai érzékenysége és az erős beavatkozási igény miatt a tudományos eredményeknek mihamarabb *szakpolitikai ajánlásokká* is kell formálódniuk. A következő gondolatmenetek egy, a fenti igényeket kielégíteni képes kutatási tervhez való közelkerülést kívánják szolgálni.

Digitális megosztottság és harmadik generációs információs írástudások

Az információs írástudás fogalom a múlt század hetvenes éveinek közepén született meg, jelezve, hogy az írás, az olvasás és a számolás mellett egy negyedik alapképesség, az *információs környezetben való eligazodás képessége* is megérett arra, hogy a többiek mellé emelkedjen. Amikor a nyolcvanas évek közepén a számítógép, majd a kilencvenes évek végén az Internet kultúrája betört az iskolába és a mindennapokba, az információs írástudás korábbi formái (tájékozódás, térképolvasás, könyvtárhasználat, információforrások ismerete) mellé a számítógép-használat és az alapvető alkalmazói programok ismerete került, amelyhez a hozzáférés volt a kulcsszó.

Az információs írástudás második generációja azon képességekről szólt, amelyek birtokában hatékony módon lehetett a digitális erőforrásokat felhasználni: keresés, hálózati navigáció, ügyintézés, kommunikáció, saját tartalmak megjelenítése. Ekkorra már szinte minden információs tevékenység egységesedett a hálózati platformon.

A harmadik generációs írástudások világa akkor köszöntött be, amikor az információs műveleteket követve a mindennapi társadalmi gyakorlat egyre több eleme is „átköltözött” a virtuális térbe, a vásárlástól az álláskeresésen át a közéleti tevékenységek kifejtéséig. Ez a szakasz, amelyet az információs írástudás atyja „akció-írástudásoknak” nevez (Zurkowski 2014), azért bír különös jelentőséggel, mert az *egyéni és társadalmi cselekvések közvetlen hatékonyság-növelését* ígéri (az információs viselkedés támogatásától közvetett hatékonyság-növelés remélhető).

S mivel mind az első, mind a második szakaszban egyaránt mérhető volt a digitális szakadék két oldalán lévők közti különbség növekedése, majd csökkenése, a harmadik generációs írástudások sikeres fejlesztése azt ígérheti, hogy *lerövidül a kiegyenlítőds* folyamata, megfelelő módszertanok kialakítása, megismerése és elterjesztése révén. Ebben a munkában az első két szakaszra vonatkozó korrekciós megoldások, a közösségi hozzáférés, a hátrányos helyzetű gyerekek, családok és települések internethasználatát támogató hazai programok valamennyi tapasztalata beépíthető.

A harmadik generációs írástudások közül az alábbiakkal lesz szükséges kiemelten foglalkozni:

- Játék-írástudás (*game literacy*)⁵
- Tudományos írástudás (*scientific literacy*)⁶
- Egészségügyi írástudás (*health literacy*)⁷
- Részvételi írástudás (*participative literacy*)⁸

⁵ Számítógépes környezetben: komoly játékok (serious games), amelyek a játékkélményen túl képességfejlesztést, egyéni és csoportos készségek és jártasságok fejlesztését, közös célok megvalósítását is kínálnak, erősítve a hátrányos helyzetből való kitörés, a tanulás, továbbtanulás, pályaválasztás motivációit. Nem számítógépes környezetben: táblás játékok, mint pedagógiai környezetek, gyerekpszichodráma-foglalkozások, terápiás drámajáték.

⁶ A Zsolnai-féle zalai akciókutatás eredményei mai napig felhasználhatóak. Bármikor újraindíthatóak, akár több kistéleplülés iskoláival, tanáraival és diákjaival közösen olyan programok, amelyek során a diákok új tudományos ismeretek létrejöttéhez járulnak hozzá a számukra kiadott kis feladatok (microtasking) ellátásával és az eredmények egyesítésével. Eközben a gondolkodásfejlesztés révén az általános tanulmányi eredmények javulása remélhető.

A fentiekén túl vizsgálatra érdemes egy alaposan kutatott (pénzügyi írástudás - *financial literacy*) és két újként azonosított (pszichológiai írástudás - *psychological literacy* és jövő-írástudás - *future literacy*) írástudás-forma fejlesztésében rejlő lehetőségekkel is foglalkozni (Z. Karvalics 2014). Ezekben a területeken nemcsak elmélyült és előremutató, nemzetközi porondon is újszerű kutatások előtt nyílt meg tér, hanem ezek eredményei azonnal hasznosíthatóak terepmunkában is: az egyes írástudás-formákkal kapcsolatos tudás, illetve módszertanok szerves részét képezhetik egy régóta időszzerű terepkutatásnak, ahol az érintett szakemberek és kutatók a helyszínen próbálják ki az eszközöket, illetve a saját fejlesztéseket.

A digitális megosztottság hazai helyzetét és dinamikáját egy szakmai műhelymunka elindulása esetén a hagyományos kérdőíves kutatás mellett érdemes a Nagy Adat (Big Data) által frissen megnyitott kutatási eszközökkel is feltárni,⁹ s mindezt klasszikus akciókutatási környezetbe helyezni. Az Óbudai Egyetem Digitális Kultúra és Humán Technológia Tudásközpontja egy ilyen program terveit készítette elő.¹⁰ Mielőtt azonban ennek részleteit ismertetnénk, érdemes körbenézni a nemzetközi legjobb gyakorlatok világában: miről üzennek a megvalósult programok?

A nemzetközi szakirodalom és az ebbe a tárgykörbe sorolható projektek áttekintésének eredménye csalódást keltő. Nagy részük a szegénység kontextusában elsősorban és túlnyomórészt az infokommunikációs eszközökhöz való *hozzáférés* lehetőségét jeleníti meg. A megoldás útját az olcsó vagy ingyenes eszközökben és a hozzáférési pontokban látják. Alapvetően tehát az infrastrukturális kiindulópontoknál „megáll a tudomány”, a (minőségi) tartalom legtöbbször elő sem kerül. Ahol a szegények tudásáról, képzettségéről beszélnek, ott homogén csoportként kezelik őket, és általános kategóriákkal operálnak, nem fókuszálnak az információs írástudás különböző formáira. A „digitális szegénység” fogalmát nem használják, az infokommunikáció alapeszközeire – némiképp átgondolatlanul – a hagyományos szegénységből való kitérés leglátványosabb médiumaként tekintenek.

Egy kisebbségben lévő megközelítésmód felismeri az információs szegénységet, és az azonosított problémátípusokat oktatással, képzésekkel, vagy az eszköz-központú akciókra (is) támaszkodva igyekszik megválaszolni. Valamennyi esetben megfigyelhető azonban a szegények differenciálásának, helyzetük mélyebb megértésének, és a valódi lehetőségek felmérésének hiánya – aminek okát elsősorban a mérnöki szemléletmódban látjuk.

Hogyan lesz pénze egy szegénynek attól, hogy van okostelefonja? Mit kellene neki pontosan megtanítani, hogy kitérhessen a csapdájából? Hogyan reagálnak erre az adott társadalom szegénynek nem tartott rétegei? Kifejezetten hiányzik a kapcsolatok és hálózatok

⁷ Egészségtudatosság, a testi és lelki egyensúlyzavarok felismerését, terápiás megoldások keresését elősegítő – a korcsoport sajátosságait figyelembe vevő – ismeretek fejlesztése.

⁸ Online demokráciaeszközök (társadalmi szoftverek), moderált párbeszéd és viták, közösségi applikációk, cselekvés-szervezés, közös akciók szervezése, kölcsönös információszolgáltatás – kísérleti megoldások bevezetése és a használat monitorozása.

⁹ Érdemes egyidejűleg felkészülni arra, hogy a remélt eredmények további, jól azonosítható célcsoportokra is alkalmazhatónak, kiterjeszhetőnek tűnnek (állami gondozottak, fiatalok, bűnelkövetők, fogyatékkal élő gyermekek).

¹⁰ A koncepció strukturált, ütemezett, erőforrásokat is tartalmazó részletes dokumentációja is rendelkezésre áll. Egy akadémiai pályázatra készült el, 2016 őszén. Támogatást azonban máshonnan kell majd kapnia, ha el kívánjuk indítani.

világának megjelenése és támogatása, úgyszintén a szegények differenciálása, célzott támogatása, és elkötelezett felemelése és integrálása abba a társadalmi osztályba, ahová tartozni szeretnének. Másképpen: annak a tudástömegnek az importálása, amelyet a szegénységkutatások a predigitális világgal kapcsolatban már korábban, magas színvonalon megtermeltek.

Jellemző, hogy a témakör legtöbbet hivatkozott dokumentuma, a World Economic Forum 2015-ös Global Information Technology jelentése teljes mértékben az infrastruktúra felől közelít. Megállapítja, hogy erős a korreláció az infokommunikációs eszközök használata és a szegénység között, és kiemeli, hogy a szélessávú internet multiplikátor jelleggel képes változtatni a gazdasági helyzeten. Részletes és pontos adatokkal írják le a világ jelenlegi helyzetét, de elfeledkezni látszanak arról, hogy a szélessávú internet nem alternatíva a fejlődő országok lakói jelentős hányada (és a fejlett országok szegényei) számára sem.

A digitális szegénység fogalomköréről és megértéséről mindmáig az egyik legalaposabb munka is már közel tíz éves (Galperin és Mariscal 2007). Nemcsak a fogalmi környezetet és a mérhetőség lehetőségeit járják körül, hanem összetett számolási műveletekkel próbálják objektív vizsgálatok tárgyává tenni ezt a nehezen megfogható területet. Példáértékű az a holisztikus szemlélet, ahogyan a digitális szegénység változóit messze az IKT-eszközökön és az anyagi ellátottság indikátorain túl szemlélik. A fizikai, társadalmi és gazdasági változók mellett számításba veszik például az információ- illetve gondolatcsere mennyiségét és minőségét is. Az összetett fogalmi megközelítés mellé jóval szűkebb gyakorlati példák is elfértek. Többen érintették például a távközlési szektor árainak és szolgáltatásainak összehasonlító elemzését, vagy a szektor szabályozását és a mobileszközök elterjedésének következményeit. Jellemző, hogy a 162 oldalas kötetben mindössze fél oldal jutott arra, hogy a telekommunikációs hozzáférés gazdasági vagy szabályozási kérdésein túl a kialakuló új hálózatiságban rejlő lehetőségekkel foglalkozzanak.

A kulcsszerepbe emelkedő mobil eszközök révén elérhetőek azok is, akiknek nincsen más lehetőségük az internethez való kapcsolódásra. A Sparrow projekt (Kline 2017) virtuális szolgáltatóként nagyon olcsó telefon- és mobilinternet előfizetéseket kínál a célcsoportja (évente 30 000 dollárnál kevesebbet kereső amerikai polgárok) számára. S noha a projekt irányítói tisztán látják, hogy a hozzáférés biztosítása önmagában nem elég, a részvételt is növelni kell, de ennek megállapításának túl valódi lépéseket nem tesznek.¹¹

Ennek lehetőségeire mutatnak példát Manchester város szakemberei. A digitális szegénység felszámolásában a hozzáférés-problematikán túllépve azt a kérdést tették fel, hogy milyen projektekre van szükség a Manchester régióban élő több mint másfélmillió szegény életének megváltoztatására (a minimálbér növelésén túl)? Ezek többsége kizárólag mobilon keresztül fér hozzá az internethez, viszont számos weblap nem reszponzív még, nehézkesen, vagy egyáltalán nem érhető el mobil készülékeken. Ezen a helyzeten változtatni (a honlapokat automatikusan így építő ingyenes CMS rendszerek korában) már nem is technológiai kihívás. A régióban több mint százezer ember vette például igénybe az ételosztás ekképpen megnyíló lehetőségét.

¹¹ A csatlakozók olcsó okostelefonok közül választhatnak (bár újgenerációs iPhone-ok is vannak a választékban), a legolcsóbb 10 USA dollár, a legolcsóbb havi előfizetés pedig havi 50 USA dollár körül mozog. A Sparrow mobile for all projekt honlapja: <https://sparrowmobile.com>

Először ugyancsak informatikai problémának tűnik, de annál jóval messzebb mutató feladat a szegények adatainak összegyűjtése és térképen való vizualizálása. Ennek segítségével terveznek differenciált, pontosan célzott programokat indítani a későbbiekben, a hozzáférők számát és a “szolgáltatás” minőségét a crowdsourcingban rejlő lehetőségekkel növelve meg.¹²

Sem az írástudás-formákra, sem annak gyermek-specifikus formáira épülő nemzetközi gyakorlat nem „forog” az információs szegénységgel foglalkozó oldalakon, noha közismert, hogy egy-egy műveltségi területen folytak már érdekes kísérletek (például a pénzügyi vagy a tudományos írástudást középpontba állítva). Emiatt készítettük el egy hazai terepmunka koncepcióját.

Akciókutatás Endrefalván¹³

Az előző fejezet lábjegyzetében megemlítettük, hogy a koncepció teljes mértékben kidolgozott mind tartalmi, mind költségvetési, mind projektvezetési szempontból. Az alábbiakban néhány mondatban az elméleti megközelítés magját mutatjuk be, ezzel is jelezve, véleményünk szerint milyen sokrétűen, összetetten és finomhangolva kell a digitális szegénység programjait kivitelezni a jövőben.

Nógrád megye szécsényi járásában, egy tipikus kistelepülésen a kutatócsoport tagjainak és külső szakembereknek a komplex együttműködésével néhány kiválasztott gyerekcsoport, illetve mikroközösség (család, szülők, osztályok és pedagógusok) esetében szeretnénk megvizsgálni a digitális szakadék dimenzióit és a(z) eltérő intenzitású beavatkozások eredményeként beálló változásokat. Az elsődleges színteret az iskola és a település közösségi terei jelentik, ahol az internethozzáférésnek és a digitális technológiának/tartalmaknak az általános műveltségi/tanulási hátrányokat csökkentő használatával kapcsolatos kísérleti munka javarészt folya.

Az akciókutatást négy szintű tervezéssel készítjük elő: a program koncepcionális felépítése, majd a fejlesztési módszerek tudományos megalapozása után adaptáljuk az elvi programot az adott településre, s végül a csoportos egyéni és fejlesztési tervek készülnek el.¹⁴

A kutatást teljes és komplex állapotfelmérés előzi meg (a kognitív, szociális stb. készségekről és tudásokról, az egészségi állapotról, a családi háttérről, illetve e hátterek különbözőségéről), és ugyanezeket az indikátorokat vizsgáljuk meg és hasonlítjuk össze a kontrollcsoportokéval az akciókutatás végén.

¹² *Reason Digital. How technology can help reduce poverty* <https://reasondigital.com/insights/how-technology-can-help-reduce-poverty-2/>

¹³ Az elsődleges akciókutatás helyszíne mellett a kontrollcsoportok és a horizontális programok miatt szükséges további néhány település (Rimóc, Nógrádszakál, Magyargéc) beemelése a program indulásakor. Olyan települések lesznek az elsődleges célpontok, ahol 2018-ban majd működő tanodát vagy elkötelezett iskolai partnert találunk. Lesz köztük erősebben integrált és szegregátumokat tartalmazó falu is.

¹⁴ A kutatás megszervezésében a hazai előzmények mellett elsősorban az évtizedes tapasztalatokat felhalmozó Harlem Childrens’ Zone tapasztalatait használtuk fel. Lásd: <http://hcz.org/about-us/> és <http://www.heritage.org/research/reports/2013/03/assessing-the-harlem-childrens-zone>

Négy kísérleti csoportot indítunk, amelyben elsősorban felső tagozatos diákok vannak. Mivel a négy év alatt ki és be is lépnek ebbe a korosztályba (illetve az iskolába és iskolából), a programban eltöltött idő is összehasonlítási alap és kontrolltényező. Valamennyi helyen ugyanazokkal az elvekkel és módszerekkel avatkozunk be:

- A csoport minden tagja *egyénre szabott, komplex szolgáltatáscsomagot* kap.
- Minden csoportban *az alapkompenciák intenzív fejlesztése és közösségfejlesztés* is megvalósul (a csoporthatás minden fontos elemével: közös tevékenység, közös játék).
- *Az első csoportban nincs digitális modul*, a második csoport első generációs, a harmadik első és második generációs, a negyedik első, második és harmadik generációs írástudás-formákra épülő mentori tevékenységben részesül.
- Mérjük a kiinduló állapotokat, a bemenetet, az előrehaladást és a kimenetet. Az értékrend- és rétegződésvizsgálatok esetében megszokott független változók mellett elemezzük a kapcsolati hálózatot (munkahelyi, családi, baráti viszonyok, a társas érintkezés formái), az információszerzés mintázatait, az információ-felhasználás technikáit, a digitális kultúra immerzitását, a (nem csak anyagi jellegű) szegénység különböző dimenzióit. A mérföldkövek esetén kvalitatív (mélyinterjúk) és kvantitatív (kérdőíves felmérés) adatfelvételt is sor kerül, mind a vizsgálati, mind pedig a kontrollcsoportokban.
- Szigorúan követjük, mérjük és becsüljük a költségeket, fejlesztési területekre lebontva (gondosan elkülönítve a kutatás azon költségeit, amelyeket egy megismételt kísérlet vagy a program kiterjesztése esetén már nem kellene elkölteni). Mindez a program (és a digitális technológia alkalmazásában előállt jobb tárgyi és személyi feltételek, új tevékenységek egyes elemeinek) fenntarthatósága, adaptálhatósága és a szakpolitikai ajánlások miatt is különösen fontos.
- Az akciókutatás négy fő helyszíni jelenlétét igényli, ők szinte „kihelyezve” szervezik a szolgáltatásokat és a programokat. A tanoda-partnerség azért fontos, mert kevesebb emberre van szükség és magasabb bizalmi és előkészítettségi szintről indulhatunk.
- Törekszünk kiegészítő forrásszerzésre, partner-szervezetek és önkéntesek bevonására.
- Építünk a hét éve működő szécsényi kistérségi komplex mintaprogramra.¹⁵

A programot a csatlakozó partnerek kompetenciái és preferenciái mentén formáljuk tovább. Hiszünk abban, hogy – amiként Csótó (2017) kimutatta – az információs írástudás-fejlesztésen keresztül *a cselekvőkészség megemelt szintje érhető el*, ellensúlyozva a marginalizáltság-érzetből táplálkozó deprivációformák pusztító közösségi hatáskövetkezményeit.

¹⁵ http://www.gyerekesely.hu/index.php?option=com_content&view=article&id=9&Itemid=182

Irodalom

- Csótó Mihály, „Aki (információ)szegény, az a legszegényebb? Az információs szegénység megjelenési formái”, *Információs Társadalom*, XVII. évf. (2017) 2. szám, 8-29. old.
<http://dx.doi.org/10.22503/infstars.XVII.2017.2.1>
- Galperin, Hernan and Judith Mariscal (eds.), *Digital poverty* International Development Research Centre, Ottawa, Kanada, 2007. <http://dx.doi.org/10.3362/9781780441115>
- Haywood, Trevor, *Info-Rich - Info-Poor: Access and Exchange in the Global Information Society*, Bowker Saul, London, 1995.
- Kagan, Alfred (ed.), *The Growing Gap between the Information Rich and the Information Poor, both within Countries and between Countries – A Composite Policy Paper*, IFLA, 1999.
<http://eric.ed.gov/?id=ED441452>
- Kline, Maureen, *America's Growing Digital Poverty, and What One Company is Doing About It, Inc.com*, 7 September 2017, <https://www.inc.com/maureen-kline/one-companys-answer-to-digital-poverty.html>
- Z. Karvalics László, „Digitális kultúra és pedagógia: a történeti metszéspontoktól az információs írástudások új generációjáig” In: *Polgári nevelés – Digitális oktatás*, Magyar Nyelvstratégiai Intézet, 2014, 68-84. old.
- Zurkowski, Paul G., *From 40 Years of Information Literacy to 40 Years of Action Literacy*, Critical Thinking Press, 2014.
- Wilson, Alex, “The information rich and the information poor”, *Aslib Proceedings*, Vol. 39. (1987) Issue 1. pp. 1-6. <https://doi.org/10.1108/eb051034>
- World Economic Forum, *The Global Information Technology Report 2015*
http://www3.weforum.org/docs/WEF_Global_IT_Report_2015.pdf

Rab Árpád, PhD., végzettsége szerint kulturális antropológus és etnográfus, diplomáit az Eötvös Lóránd Tudományegyetemen szerezte. Doktori címét a Budapesti Corvinus Egyetem Szociológia Doktori Iskolájában szerezte meg, témája a számítógépes játékok jelentősége a digitális kultúrában. Immár két évtizede kutatja az információs társadalmat, azon belül szakterülete a digitális kultúra. A szerteágazó kutatások mellett kidolgozta a digitális kultúra kettős körének elméletét. 15 évig a Budapesti Műszaki Egyetem Információs Társadalom- és Trendkutató Központjában dolgozott, jelenleg a Budapesti Corvinus Egyetem adjunktusa, illetve az Óbudai Egyetem tudományos munkatársa. Egyetemi munkái mellett az INFONIA Alapítvány civil mentora, önkéntes munkája során az információs társadalommal kapcsolatos ismeretterjesztéssel foglalkozik, előadásokat tart jellemzően középiskolákban.

Z. Karvalics László, CSc., történész, információs társadalom kutató, a Szegedi Tudományegyetem Kulturális Örökség-és Humán Információtudományi Tanszékének egyetemi docense. Számos, információs társadalommal és információtudománnyal foglalkozó kurzus kidolgozója, szakkönyv és tanulmány szerzője. Kar Kiváló Oktatója (1999), Széchenyi-Ösztöndíjas (2000-től). Főbb kutatási témái: az információs társadalom születése, elméletei, az Internet kultúrtörténete, közoktatás és tudomány az információs társadalomban, tudás-alapú településfejlesztés.

Sólyom Barbara

Digitális esélyegyenlőség – Az eMultiCoop Szociális Szövetkezet

Bevezetés

Esettanulmányunkban a digitális szegénység, a digitális esélyegyenlőtlenség mérséklésére, megszüntetésére való törekvések egyik példáját mutatjuk be. Az eMultiCoop Szociális Szövetkezet a Nógrád megyei Szécsény térségében kezdte meg működését 2009-ben, és mind a mai napig próbál fennmaradni. Cikkünkben bemutatjuk a Szövetkezet létrejöttének történetét, céljait, működési módját, értékeit és főbb jellemzőit, illetve néhány sor erejéig kitérünk jövőképeire is.

Úgy gondoltuk, hogy esettanulmányunk úgy lenne teljes, ha friss, kvalitatív, empirikus kutatással is kiegészítenénk. Ennek keretében a Szövetkezet megalapításának kezdeményezőjét, Ferge Sándort, valamint a Szövetkezet magját alkotó IT-mentor hálózat munkatársait is megkérdeztük tapasztalataikról, így egy ötfős fókuszcsoporthoz és két mélyinterjú eredményeiről is be tudunk számolni. Emellett egy ügyféllel, az egyik mentor mentoráltjával is készült egy rövid interjú. Terveink között szerepel a kutatás folytatása kvantitatív, kérdőíves felmérés formájában.

Az eMultiCoop Szociális Szövetkezet

Az induláskor megfogalmazott célok, azok megvalósulása

Az eMultiCoop Szociális Szövetkezet azzal a céllal jött létre 2009-ben, hogy több gazdasági tevékenység összefogásával biztonságos helyi munkahelyeket teremtsen a szécsényi járásban. Kilenc taggal, három üzemegységgel és három különböző gazdasági tevékenységgel alakult meg. Ezek között akad olyan, amely kifejezetten a helyi (kistérségi) igények kielégítését szolgálja, és van, amely tágabb piacokat is megcéloz, de főként az előbbieket meghatározzák.

A Szövetkezet megalapítása nagy tervekkel indult. Az alapítók szeme előtt a Mondragon Szövetkezet¹ példája lebegett, hasonlót szerettek volna felépíteni itt Magyarországon, Nógrád megyében is. Saját termelőüzemekkel, közösségi szolgáltatásokkal, intézményekkel. Az álom mellett igyekeztek belátható időn belül megvalósítható, reális célokat is kitűzni. Ezek a célok kézenfekvően adódtak a Szécsényi Gyerekesély Program (SZGYEP) célrendszeréből. A SZGYEP a Szécsényi kistérség területén, a kistérséget alkotó 13 települést lefedő, komplex program volt (a későbbi TÁMOP 5.2.3-as programok

¹ A Mondragon Szövetkezet Spanyolország legnagyobb szövetkezete. 1956-ban öt fiatal alapította. A szövetkezetnek mára több mint 250 vállalata működik világszerte az ipar, a kereskedelem, a pénzügyi szolgáltatások területén, jelentős az oktatási, kutatási tevékenysége, és több mint 74000 embert foglalkoztat.

mintaprogramja). A komplex program a szegénység kiterjedésének, mélységének csökkentését és újratermelődésének megakadályozását célozta, s ennek elérésében a komplexitást – a szegénység elleni küzdelem legfontosabb területein történő egyidejű és összehangolt beavatkozást – tartotta kiemelten fontosnak. A kistérségi komplex program szempontjából különösen fontos jelenség, hogy a szegénység-gazdagság különbség kérdésben nem csupán a szűk értelemben vett, információhoz történő hozzáférés meghatározó, hanem sokkal inkább az egyes szolgáltatásokhoz történő hozzáférésben mutatkozó eltérés is. Az IKT okozta változások egyik jellemzője a korábban egyértelműen materiális szolgáltatások elektronikus szolgáltatássá alakulása. Ezért a szegénység egyik új megjelenési formája a bizonyos szolgáltatásokhoz történő hozzáférés hiánya.

A cselekvési területek közül kettő – a szülők foglalkoztatásának elősegítése és az információs társadalomban való részvételhez szükséges fejlesztések – közvetlenül érintette a Szövetkezet életre hívását, mivel a program az ezeken a területeken tervezett akciók meghatározó részét szervezeti keretek között kívánta megvalósítani.

A Szövetkezet megalakulásakor az Alapszabályban így fogalmazták meg a célokat:

„1.1. A szövetkezet alapításának célja:

Egy olyan stabilan és önfenntartóan működő szociális szövetkezet létrehozása, mely több gazdasági tevékenység összefogásával létrehozásával biztonságos helyi munkahelyeket teremt, és lehetővé teszi, hogy a Szécsényi kistérségben és környékén a társadalmi-gazdasági tevékenységek egymással összhangban valósuljanak meg. A megalakult szociális szövetkezet olyan tevékenységeket végez, amelyek a munkanélküli, illetőleg szociálisan hátrányos helyzetben lévő emberek számára is munkalehetőségeket kínál. A megalakuló szociális szövetkezet célja létszámában és teljesítményében fejlődő, a szövetkezet Alapszabálya, továbbá Szervezeti és Működési Szabályzata szerint működő szervezet életre hívása.

Közvetett célok:

A helyi szintű közösségszervezés ösztönzése

Közösségi szolidaritás megerősítése

A térségben futó programok és tevékenységek együttműködésének elősegítése

A szövetkezet célja, hogy támogassa más helyen is a szövetkezet céljaival megegyező tevékenységek kialakulását, a szövetkezeti mozgalom fejlődését.”

Nyolc év után a Szövetkezet megalapításának céljait értékelve, Ferge Sándor úgy gondolja, hogy az akkori célok nagyratörőek voltak, de ma talán még távolabbinak tűnnek, mint valaha. Ebből a nézőpontból sikerről sajnos nem beszélhetünk, ugyanakkor a szövetkezet még ma is működik. Ha ez teljes sikernek nem is, de kis eredménynek mindenképpen betudható. Különösen úgy, hogy a SZGYEP időközben megszűnt. Az országos program után a norvég pályázatot megvalósító – a szövetkezetet „életre segítő” – alapítvány jogilag ugyan még létezik, de a kistérségben semmilyen aktivitást nem fejt ki. Így az „önfenntartóan működő” szövetkezet célját elérték. A „több gazdasági tevékenység” összefogásán alapuló működés mindig is jellemző volt az eMultiCoopra. Esetükben ez nem egyszerűen a „több lábbon állást” jelentette. A közösségi, közhasznú tevékenységek fenntarthatóvá tétele és a Szövetkezet erőforrásainak optimális kihasználása – beleértve a dolgozók munkaidejének kihasználását is – egyaránt megköveteli ezt. A Szövetkezet által jelenleg biztosított munkahelyeken sokkal kevésbé érzik magukat kiszolgáltatottnak, mint máshol éreznék, még úgy is, hogy a pozíciójuk jövője bizonytalan. Az átlátható működés mindenki számára egyértelművé teszi, hogy munkahelyük fennmaradása saját felelőssé-

gükön is múlik, és nagymértékben függ a maguk által elvégzett munka mennyiségétől és minőségétől. Vagyis az ő munkájukon múlik, hogy állásukat megtarthatják-e, és az is, milyen feltételek és körülmények között. Visszatekintve az elmúlt évekre, a „munkanélküli és szociálisan hátrányos helyzetű” emberek alkalmazására számos – a Szövetkezet méretéhez viszonyítva soknak mondható – lehetőséget teremtettek. A „létszámában és teljesítményében fejlődő” jelzót azonban véleményük szerint nem érdemelték ki. A taglétszám évek óta hét fő, ami a törvény szerinti minimálisat jelenti. Az alkalmazottak létszáma változó, a mindenkorai lehetőségek és életkörülmények függvénye. A Szövetkezet alapítása óta igaz, hogy minden tag valamilyen mértékben részt vesz a Szövetkezet munkájában, még akkor is, ha nem alkalmazottja a Szövetkezetnek. Mint ahogy igaz az is, hogy nem minden alkalmazott tagja a szövetkezetnek, habár több példa is van arra, hogy valamelyik alkalmazott idővel azzá válik. (Az alapító tagok közül hárman tagjai még ma is a szövetkezetnek.)

Az eredeti közvetett célok közül egyet sem sikerült – még csak részben sem – elérniük, sőt azt kell megállapítanunk, hogy a közösségi szolidaritás inkább gyengülni, mint erősödni látszik. Úgy tűnik, hogy a különböző programok közötti együttműködés biztosítását egyre nehezebbé teszi a szűkülő források megszerzéséért folyó harc, a rivalizálás. A szövetkezeti mozgalom „Ideájának” erősödése sem érzékelhető igazán.

Mint fent írtuk, a Szövetkezet megalakulásakor három üzemegységet indítottak, három különböző tevékenységgel és saját célokkal:

- a) A „CDA” üzemegység tevékenysége a legutolsóként említett, közvetett célhoz kapcsolódott. Neve a „szövetkezet fejlesztő ügynökség” angol elnevezésének (Cooperative Development Agency) kezdőbetűiből ered. Az üzemegység lényegében megszűnt, mivel a kezdetben ott dolgozó három tag közül kettő kilépett a Szövetkezetből.
- b) A Hulladékgyűjtési üzemegység ma már szintén nem létezik. A tevékenység megszüntetésében a kulestagok kiválásán kívül a szabályozók változásának, a tevékenység államosításának volt döntő szerepe.
- c) Az egyetlen megmaradt Információs Társadalom (IT) üzemegység tevékenysége viszont sikeresnek mondható. Az IT üzemegység elsősorban a kistérség településeinek nyilvános közösségi internetelési pontjait, teleházait, eMagyarország Pontjait (ePontjait) működteti, emellett irodaszer- és számítástechnikai kiskereskedelmi tevékenységet folytat, irodai és multimédiás szolgáltatásokat nyújt. Az eredeti tevékenysége mellett – amely a közösségi internet-hozzáférési helyek működtetése volt – egy újabbat is indított. A Szövetkezet Palóc-net néven jelenleg lakossági internet-szolgáltatást is nyújt. Ha az e tevékenységekhez kapcsolódó célokat nézzük, a kép felemás. Az egész kistérségre (járásra) kiterjedő mentorhálózat csak részlegesen valósult meg, jelenleg öt-hat településen van jelen a Szövetkezet. A Palóc-net hálózat előfizetőinek száma lassú növekedés mellett még nem érte el az indításkor kitűzött értéket.

A megkérdezett IT-mentorok sokkal egyszerűbben és rövidebben fogalmazták meg a kezdeti célokat: *„Induláskor nem kimondottan célokat fogalmaztunk meg, sokkal inkább az emberek segítségével volt szemellett, akik a digitális világban szinte napi szinten szembesültek a nehézsé-*

gekkel. Az örökös elsődleges szempont a nyilvános közösségi terek üzemeltetése, fenntartása, hogy mindenki számára elérhetővé váljon a világhoz közelebb kerülni és ez által sokkal több információhoz jutni. Később fogalmazódott meg a cél a számos adott helyzetekből, hogy talán azzal tesszük a legnagyobb szolgálatot, ha képesé tesszük ezeket az embereket, gyerekeket arra, hogy önállóan is tudjanak ügyeket intézni, tanulni, informálódni és kapcsolatot tartani a világháló segítségével.”

A célok megvalósításának eszközei, módszerei

A Szövetkezet megalakítására egy projektet indítottak el. Ebben három szálon futottak a tevékenységek. Falvanként rendezvényeket tartottak, amelyeken a szövetkezeti formával ismertették meg a résztvevőket. A legaktívabb érdeklődőket bevonták a projekt munkájába, amelynek három célja egy Alapszabály szövegének megalkotása, az indulás jogi és pénzügyi előkészítése, illetve az első üzleti tervek elkészítése volt. Az üzleti tervezés – mint legfontosabb módszertani eszköz – kezdettől kulcsszerepet kapott a Szövetkezet gazdasági tevékenységeinek tervezésében, céljainak meghatározásában. Később ennek továbbfejlesztésében jelentős támogatást kaptak egy társadalmi vállalkozásfejlesztő szervezettől. A közösségfejlesztést a projekt során a későbbi CDA üzemegységet alapító, fejlesztő szakemberek végezték. Ennek az üzemegységnek a szövetkezeti közösség belső fejlesztésében is jelentős szerepe volt. A CDA megszűnése után ebben is külső segítséget kaptak.

Az IT üzemegység szakmai tevékenységének kialakítására, céljainak meghatározására induláskor a közösségi informatika ismert módszertanai (teleház mozgalom, eMagyarország Program) mellett a gyerekszegénység elleni program (Gyerekszegénység Elleni Nemzeti Program (GYENP)) keretében kidolgozott fejlesztési módszertan hatott.

Erőforrások a Szövetkezet indulásakor és ma

A Szövetkezet megalakításának és működésének feltételeit kezdetben a SZGYEP program és más támogatók biztosították. A SZGYEP program forrását elsősorban egy norvég alpból elnyert pályázat jelentette, amelynek egyik része a közösségi internetelési helyek kistérségi hálózatának kiépítését és működtetését fedezte. A Szövetkezet megalakulása után e programterület megvalósításának felelőssége egy megállapodás révén átkerült a Szövetkezethez. Az IT-mentorok egy részének bérét továbbra is az alapítvány finanszírozta, miközben a terek üzemeltetését a Szövetkezet vette át. Az eszközök tulajdonjoga továbbra is az alapítványnál maradt, de a leltárfelelősség átszállt a Szövetkezetre. Az IT-pontok továbbfejlesztését, új helyszínek kialakítását, illetve további mentorok foglalkoztatását a Szövetkezet saját forrásból fedezte. Az új IT-pontok fejlesztéséhez sok és sokféle segítséget kaptak. Volt olyan multinacionális cég, amelyik lecserélt eszközeit adta át térítésmentesen erre a célra. Egy közösségi informatika terén működő szövetség laptopokkal támogatta a varsányi teleház kialakítását. Az induláskor sok más, szociális informatikával, digitális írástudás-terjesztéssel, szociális innovációval stb. foglalkozó civil szervezettől kaptak különféle formában támogatást. Ezek között anyagi jellegűek is előfordultak, ám nagyobb arányban a kapcsolati és/vagy a tudástőkét erősítették.

A tervezett tevékenységek jellegéből fakadóan az erőforrások tudatos és pontos előzetes tervezéséről nehéz lenne beszélni. A bevételt nem, vagy csak minimális mértékben

biztosító, közhasznú tevékenységek esetében – mint például azok, amelyek nyilvános közösségi internetelési helyek működtetése esetében szóba jöhetnek – a fenntarthatóság biztosítása nehéz feladat, különösen akkor, ha arra nincs normatív támogatás. A feladat megoldásának leírására a tervezésnél sokkal érzékletesebb fogalmak az innovativitás és a leleményesség. A Szövetkezet esetében is ezek voltak jellemzőek, hiszen a térségben nagy a munkanélküliség, alacsonyak a jövedelmek, üzleti alapon nem lehet e tevékenységeket finanszírozni. Az egyik IT-mentor így számolt be erről a nehézségről: *„Ezeket a közösségi helyeket nagyon nehéz fenntartani. Nem csak a helyi viszonyok miatt, a saját béruink megteremtése is mindig nagy feladatnak minősült. A technológia színvonalas megtartása is folyamatos kihívást jelentett számunkra. Az eszközök beszerzésében, karbantartásában csak magunkra számíthattunk. A Felső vezetésnek nagyon nagy szerepe lenne a terhek egy részének a fekvállalásában (például gondolok itt a rezsi, az épület biztosítására) azért, hogy a saját lakosainak egy plusz szolgáltatás elérhető legyen...”*

Valóságos tervezésről a vállalkozás jellegű tevékenységek esetében lehetne csak beszélni. Akkoriban ez elsősorban a hulladékválogató beruházás volt. A Szövetkezet ennek ötletét is támogatásként kapta egy járszági nagyvállalkozótól. Szaktudással, mérnökkel és tervekkel lettek gazdagabbak. Az építés pénzügyi, anyagi fedezetének tervezésével kapcsolatban azonban csak azt a tapasztalati „jó tanácsot” kapták, hogy vágjanak bele bátran. Ha a kistérség közösségének fontos a beruházás és a projekt, akkor meg fogják találni a megoldást. Egy darabig valóban így működött.

Feladatok ellátása kezdetben és a napokban

Ahogy a Szövetkezet megalapításának történetéből kiderül, fő feladataikat a munkahelyteremtés és a digitális írástudás terjesztése érdekében határozták meg. A munkahelyteremtést részben magának a Szövetkezetnek a létrehozása, a munkahelyek létesítése és fenntartása jelentette, részben a hulladékgyűjtés területén indított vállalkozás.

- Magukra vállalták négy település kommunális hulladékának elszállítását annak érdekében, hogy később biztosítani tudják a nyersanyagot a válogató számára. Belekezdtek Szécsény külterületén egy hulladékválogató üzem beruházásába. Itt terveik szerint 15-20 új munkahelyet létesítettek volna.
- A digitális írástudás terjesztése érdekében kétféle feladatot vállaltak. Egyfelől a nyilvános közösségi terek fenntartását, másfelől csoportos képzések szervezését. A terek – melyeket hol IT-pontnak, hol ePontnak, hol Teleháznak, hol eMagyarország-pontnak hívtak – üzemeltetését azért tartották fontos feladatnak, mert a térségben számtalan olyan család, háztartás található, ahol az emberek nem engedhetik meg maguknak a saját számítógépet vagy az internet bevezetését, fenntartását. Ezen kívül a helyiek nagyon sokszor kerülnek olyan élethelyzetbe, amikor szükségük lenne egy közösségi térre. A Szövetkezet tagjai úgy gondolták, hogy sok ilyen élethelyzet megoldására létezik „e-” megoldás. Azaz olyan megoldás, amelyik a számítógép és az internet közvetítésével elérhető. (Innen ered a szövetkezet nevének elején szereplő „e” betű.) Az IT-mentorok az infokommunikációs technikai eszközök és hálózati szolgáltatások használatában adnak személyes segítséget a legkülönbözőbb élethelyzetekben, az abban akadályokkal küzdők számára. Elsődleges feladatuk a digitális írástudás terjesztése. Működésük nem kizárólag, de jellemzően közfeladatokhoz –

ügyintézés segítése, tanácsadások, felnőttképzés, foglalkoztatás, egyéb közszolgáltatások hálózati elérése, távmunka – kapcsolódik. Konkrétabban és leggyakrabban az „ügyfelek” hivatalos ügyeinek intézésében segítenek, életrajzok megírásában és szerkesztésében, ügyfélkapu kezelésében, pályázatok megírásában és elküldésében (hűtőgépcsere pályázat, Erzsébet-tábor pályázat, nyugdíjasok tüdülési pályázata), e-mail írása, képszerkesztés, regisztráció weboldalakra és különböző közösségi online felületekre és ezek használatának bemutatása (például a Facebookot egyre több szülő szeretné megismerni).

- Kiemelendő, hogy a Szövetkezet céljai között szerepel a digitális szakadék csökkentése; iskolai eredmények javítása; a megkülönböztetés és kirekesztés helyett a tolerancia, a multikulturalizmus, a társadalmi befogadás és sokszínűség erősítése; a szegénységből és társadalmi egyenlőtlenségekből adódó problémák megértése, enyhítése, megoldása (különös tekintettel a roma népesség helyzetére); roma és nem roma fiatalokkal közös tevékenység végzése.

Ezek a feladatok (tudniillik a munkahelyteremtés és a digitális írástudás terjesztése) lényegében azóta sem változtak, habár a tevékenységi körökben nagy módosítások történtek. A hulladékgazdálkodási tevékenység megszűnt, a Szövetkezet helyette internet-szolgáltatással foglalkozó vállalkozásba kezdett, valamint számítógépek karbantartásával is foglalkozik szolgáltatásként, akár kistérségenként is egy informatikus szakértő állandó alkalmazásával, vagy ügyfélszolgálat IT-mentorokkal. Multimédiás tevékenységeket is lehet rendelni, mint például a különböző események és alkalmak videózása, fotózása, archiválása, reklámok, bemutatók, fotók készítése és retusálása, szerkesztése, weblapok, hirdetések, szórólapok, plakátok készítése.

Az feladatok elvégzéséhez az IT-mentoroknak nincs szükségük újabb tanfolyamokra. Úgy érzik, hogy az alapokat korábban jól elsajátították (IT mentori képzés OKJ bizonyítvánnyal, majd eTanácsadói képzés), az új technikai kihívásoknak ezzel eleget tudnak tenni, az IT fejlődésével lépést tudnak tartani.

„...mi meglegszünk, én ezt látom sokszor, ilyen alapszolgálatokkal, hogy ilyen alapig eljutunk, nagyjából tudunk valamit, azért is sokat kellett szenvedni, hogy ez így megmaradjon ez a tudás, és akkor itt megállunk.”

„Akkal mi foglalkozunk, azoknak az igényeit ezzel tökéletesen kielégítjük. Az a vállalkozói réteg pedig, aki profi szerkesztést és képet igénylő például molinót akar csináltatni, azokat már Pesten készre rendelik. Tehát az igény ezen a területen, nem biztos, hogy jól látom, de szerintem kevés. Mi, ami itt kell, azt tudjuk...”

Régen ők maguk is tartottak képzéseket, de ma már nincs erre jogosultságuk, csak a képzések szervezésében vesznek részt. Amiatt viszont aggódnak, hogy a mai IT-képzéseket csak meghatározott, minimális létszámmal indíthatják el – ha ez nem jön össze, akkor az, aki igazán érdeklődik, vagy elég motivációt érez magában, hogy tanuljon, elesik ettől a lehetőségtől. Így nem lesz utánpótlás: *„Régen tartottunk is, még anno, amikor elkezdődött ez az IT mentorosság, de most már így vannak ezek a pályázati lehetőségek, nem tudom most ez a GINOP van, régen a TÁMOP volt, ilyen szervezett képzések, tanárok tartják, mi most már csak abban veszünk részt, hogy segítünk az embereknek bejutni ezekre a képzésekre.”*

„Képzést nem tarthatunk, mert csak regisztrált képző tarthat. Legfeljebb csak tájékoztatókat, vagy személyes mentorálást lehet csinálni.”

A tevékenységek változása

Az előbbiekben jelentős változásról adtunk számot, hiszen az internetszolgáltatás és a hulladékszállítás között óriási a különbség. Ez azonban csak részben igaz. Igaz, az IT-hálózat fejlesztése, felügyelete, karbantartása, javítása, ügyfelek bekötése stb. igen csak különbözik a heti szemétszállítástól és az alkalmi lomtalanítástól, illetve az illegális lerakók felszámolásától, az ügyfélszolgálat biztosítása, a számlázás, a díjbeszedés nagyon hasonló feladatok. A szervezet a korábbi tapasztalatokat ezen a téren könnyedén tudta hasznosítani. Az is igaz, hogy a hulladékszállítás esetében a piaci verseny egészen mást jelentett akkor, a kezdeti időszakban, mint mostanában. Az ügyfelek megszerzése és megtartása, elégedettségük elnyerése és megőrzése ma sokkal több energiát, odafigyelést, munkát jelent, mint korábban.

A közösségi internetelési helyek üzemeltetésével, az egyéni mentorálással és a szervezett képzésekkel kapcsolatos tevékenységek tartalma lényegében nem változott. Ferge Sándor mégis azt látja, hogy a források bizonytalanná válása igen jelentős változásokat okozott. Korábban elegendő volt elhivatottan, odaadón foglalkozni az ügyfelekkel, a jó munka „elnyerte jutalmát”; mindig adódott valamilyen lehetőség, megoldódott a tevékenységek fedezetének biztosítása, hozzájutottak valamilyen támogatáshoz, elismeréshez. Ma jelentős erőfeszítések mellett is gyakorlatilag lehetetlen „direkt” módon támogatáshoz jutni a digitális írástudás terjesztéséhez. Munkahelyteremtés címén sok forráslehetőség létezik, ezek azonban „indirekt” forrást jelentenek, hiszen ha el is nyernének egy ilyen támogatást, az valamilyen új tevékenység elindítását, jobb esetben a meglévő bővítését kívánná. A pályázatírási tevékenység jelentős energiát emészt fel, ehhez képest minimális erőforrások fordíthatók a mentori, eTanácsadói tevékenységre. Mostanában a digitális írástudás terjesztéséhez kapcsolódó tevékenységekhez szükséges támogatást kénytelenek közfoglalkoztatás formájában igénybe venni. Ez ugyan még a bérek vonatkozásában sem jelent száz százalékos támogatást, nem beszélve az egyéb költségekről, mégis számottevő többlet terhet ró a mentorokra a megnövekedett adminisztrációs kötelezettségek miatt.

Nem kell nagyon elfogultnak lenni ahhoz, hogy ezeket a Szövetkezet tagjai számára, és magának a Szövetkezet működésének a számára kedvezőtlen változásokat a központi kormányzati politika megváltozott prioritásainak következményeként lássuk. Korábban az eMagyarország Centrum egy jól működő országos hálózatot épített ki. Ha ez a központ nem is tudta a gondtalan fenntartás fedezetét biztosítani, nagyon sokat tett a hálózat és az ePontok magas szakmai színvonalú működésének biztosításáért, például képzésekkel, információkkal, pályázatokkal stb. Úgy látszik, hogy a tudás általános leértékelődése és a digitalizáció jelentőségének alulértékelése egyaránt okozhatta a Centrum lassú ellehetetlenítését, de azt sem lehet tisztán látni és biztosan tudni az intézménnyel kapcsolatban lévő benyomásai alapján, hogy egyáltalán még működik-e ez a szervezet.

Az IT-mentorok, a kollégák kiválasztása, megtartása, a velük való kapcsolat

Az elmúlt nyolc-tíz évben (tudniillik a digitális írástudás terjesztése fejlesztő program és a mentorhálózat kiépítése még a megalakulás előtti években indult) a Szövetkezet nagyon sok kollégával, munkatárssal dolgozott együtt. Ez azt jelenti, hogy időközben egyrészt sokan léptek be ebbe a programba, másrészt sok munkatárstól váltak meg. Ez a „cserélő-

dés”, fluktuáció a kezdeti időszakban jelentős volt, míg a legutóbbi években alig történt változás. Az IT-mentorok legfőbb okként a fizetés alacsony szintjét és megbízhatatlanságát említették. Ferge Sándor szerint a fluktuáció két dolognak a következménye. Korábban a fejlődés dinamikus(abb) volt, ma sokkal inkább a szinten tartás a cél, mint a bővítés. A másik ok az a „stratégia”, amit a szövetkezet „nyitott tagság” elve jelent, s ami inkább kiválasztódást, mint kiválasztást jelent. Ezt az egyik IT-mentor úgy fogalmazta meg, hogy nem minden korábbi csapattárs értett egyet azokkal az elvekkel, amiket a szövetkezet képvisel. Sok olyan munkatársuk volt, aki viszonylag rövid ideig képezte a mentor-csapat részét. Idézzve az egyik mentort: *„Hát, ő nem igazán értett egyet azzal, amit a szövetkezet képvisel, meg az alapítvány is... az sem tetszett neki, hogy a hátrányos helyzetűeknek segítünk, azt mondta nem kell mindig mindenkit beengedni, a szociális részével nem értett egyet, megvágotta ki jöhet be, minket sem engedett oda, mert akkor mindenféle cigányok is bejönnek, ha ti lesztok. De én azt majd csinálom, ugyan azt, mint ti, mondta... utálja a cigányokat... meg hogy nála viselkedni kell, a gyerekek is, ha kicsit hangosabban beszélgetnek nála, akkor azt nem lehet, pedig mi is csak két szót szönlünk, hogy gyerekek ne így és kész, ennyi. De oda nem is szívesen mennek már a gyerekek, mondják, hogy ott nem is köszönnek, érdekes, itt nekem mindig köszönnek. Jó, néha rájuk kell szölni, hogy told már be a székét, azt nem szeretik, de kinek a gyereke szereti? Ez nálunk nem probléma, természetes, hogy így viselkednek.”*

A csapatépítésében az önkéntességnek és a tudatosságnak kezdettől nagy szerepe volt. A mentori tevékenység céljainak, elveinek megismeréséhez, a tudás és gyakorlat megszerzéséhez idő kell, ami alatt az is kiderül, hogy egy-egy új munkatárs mennyire tud ezekkel azonosulni, mennyire tud a csapat részévé válni. Sok konfliktuson és konfliktusmegoldáson keresztül jutottak el idáig. Egy kis csapat még mindig együtt van és igyekszik folytatni a programot az eredeti tervek szerint.

Amennyiben új kollégára lenne szükség, elsőként az ismeretségi körben néznek szét a tagok: *„Hát, így keresünk az ismeretségi körökben, mert akik már dolgoztak a programban, mindenképp annak szönlünk először, mert én azt látom, hogy aki annak idején még anno részt vett valamennyire ebben a programban, annak jobb rálátása van erre, meg szívesebben csinálja ezt a feladatot. Voltak olyanok, akiket újakat fölvetünk, de voltak, akiket internetszerelés miatt is, és mondtuk, hogy legközelebb lehet, hogy ki kell menni házakhoz, szerelni kell többfelé, segíteni embereknek, de ezt már nem biztos, hogy vállalják. Mert ki kell menni a ...cigánydombra internetet szerelni, ezt már nem vállalja mindenki.”*

A Szövetkezet célcsoportjai, „ügyfelei”

A Szövetkezet kistérségi szövetkezetként alakult. A Nógrád megyei szécsényi térség Magyarország egyik leghátrányosabb területe, ma járása. A célcsoport kezdetben is és ma is az itt élő emberek általában. A szövetkezeti tagok úgy gondolják, hogy a területi hátrányból fakadóan mindenki rászoruló. A hulladékszállítás és az internetszolgáltatás esetében is ezt tartják szem előtt. A digitális írástudás terjesztése esetében is alapvetően ez a helyzet, de kétségtelen, hogy ott sok esetben szegmentálnak. A közösségi terek használata és az alapszolgáltatások igénybevétele ugyan mindenki számára nyitott és ingyenes, mégis vannak jellemző látogatói csoportok. Fiatalok, leginkább általános iskolai tanulók, sok az idősebb ember is, és sok az álláskereső. Akadnak, akik valamilyen ügy megoldása, vagy probléma elintézése érdekében keresik fel az ePontokat. Az utóbbi időben volt néhány olyan ügyfél,

aki pályázatírásban/beadásban, adóbevallásban kért segítséget. Habár nem készítenek erről kimutatást, de kétségtelen, hogy sok cigány származású látogató van, és igaz az is, hogy egyes településeken az ő létszámarányuk lényegesen magasabb a kliensek körében, mint ami a település lakosságának aránya alapján következne.

Az ügyfelek problémái, kérései, igényei az elmúlt években nem változtak jelentősen. Ügyfélértípusokról nem beszélhetünk, egyedi megkeresésekről és hozzáállásról, egyedi viselkedésekről van szó, minden ember más. A mentorok úgy látják, hogy mindenkivel megtalálják a hangot: *„Egyedi esetekkel és emberekkel dolgozunk, az itteni emberek szokáscse és IQ-ja nem azon a szinten van, hogy leüljön oda és megírjon egy önéletrajzot. Aztán mi megfogalmazzuk helyette, ismerjük azt a karaktert, akkor az működik, de ha nem csináljuk, akkor ő soha nem fog tudni hozzászólni.”*

Nem biztos, hogy egyszeri segítségnyújtás után képesek megtanulni, majd önállóan elvégezni ugyanazt a feladatot. Sőt, előfordul közöttük olyan is, aki többször is ugyanazért a segítségért folyamodik, ráadásul meg sem akarja tanulni az adott tevékenységet: *„Volt, aki már többször bejött, hogy e-mailt küldjünk neki, valami álláshoz, de önmaga nem csinálja meg, mondtuk, hogy lesz ingyenes számítógépes alapismereti képzés, de arra már nem akart beülni, mert mondta, hogy neki erre nincs ideje. Inkább bejön sokszor, itt van, erre van ideje, csináljuk meg helyette mi. Szerintem szeret itt lenni.”*

„Odatettük elé, megnyitottuk az önéletrajzi sablont, hogy tessék, üljél ide, nem először írtunk már neki önéletrajzot, odatettük elé és nem tölti ki, azt akarja, hogy mi. Vagy ő inkább elmegy, de ő nem csinálja meg.”

Mint írtuk, az ügyfélkört nem tudjuk adott végzettséggel, foglalkozással vagy életkorral jellemezni, tipizálni. Minden környékbeli felkeresi az IT-mentorokat. Régi ügyfelek és újak egyaránt jönnek, fiatalok, középkorúak és idősek szintén, szegények és középosztálybeliek egyaránt. A fiatalok talán kevésbé mennek már az ePontokra, mint néhány évvel ezelőtt, de ha mennek, akkor több időt töltenek ott: tanulnak, játszanak vagy társasági életet élnek: *„Ezeknek a hátrányos helyzetű fiataloknak szerintem egy olyan sikerélményük volt, hogy informatikából nem voltak annyira lemaradva. Így nem álltak mindig bukásra, bejöhetek mindig ezekbe a Teleházakba és az alapkészségeket elsajátították. Lehet, hogy játékkal, de tudták, hogy mi az az enter. Ha nem lett volna, akkor ők ilyeneket nem látnak, meg nem tudnák.”*

„A tanulásnál mondjuk nekik, hogy milyen lehetőségek vannak. Például mondjuk, hogy van ez a Honfoglaló, vagy mondjuk, ha gyenge matekból, akkor megmutatom, hogy van ilyen játék, amivel matekhozhatasz, de nem erőltetjük. Csak ilyenben tudunk segíteni, és vagy él vele, vagy nem.”

Azonban vannak még olyan egyének, csoportok, akiket nem tud elérni a szervezet, akiket nem tudnak bevonni. Ennek azonban nem technikai feltételei vannak, hiszen elvileg minden érintettet vagy lakost el tudnak érni, hanem személyes, mentális akadályok játszanak közre. Tudniillik kérdés, hogy az illető akarja-e a segítséget, eszébe jut-e, hogy segítséget kérjen, látja-e, hogy van problémája, és lehetne-e segíteni rajta, és végül van-e aki segítsen? Többen ezt nem ismerik fel, így nem is kérnek segítséget, nem jutnak el az ePontokba: *„Én úgy gondolom, hogy akinek szüksége van rá, az kéri a segítséget. Tehát aki ténylegesen akarja azt a dolgot. Biztos van olyan kis, aki inkább lemond róla, de én úgy vettem észre, most ahol én lakom, hogy ezt most töltsd ki, ezt meg kellene szerkeszteni, ezt ki kellene nyomtatni, keresd meg azt a telefonszámot, nézzük meg, hol van ez, hogyan kell oda elmenni, tehát jönnek be, az internet segítségével keressük ezeket a dolgokat. De kell ehhez egy külön hely, ahol csak ezzel foglalkoznak. Most a polgármesteriben van ez.”*

„Valamelyest változott a helyzet az elmúlt években. Én például azt gondolom, hogy az a száz nem tudom én hány közmunkás potenciálisan az is egy olyan célcsoport, akiket be kellene vonzani. De még ennél is többen. De amit én arról gondolok, hogy az emberek akarnak-e valamit kezdeni a saját életükkel vagy sem. Szerintem nem akarnak... Én szerintem az embereknek egy nagyon kicsi része van, aki akar valamit, az teljesen mindegy, hogy eladni akar, venni vagy mi, van egy konkrét probléma, és abban kéri másnak a segítségét. Ilyen ember kevés van, szerintem sok olyan ember van, aki nem is tudja, hogy lehetne valamiben segítséget kérni. De lehet, hogy nem jól látom... én, amikor többit voltam itt a környéken, úgy láttam, hogy sokan elvannak, mint a befőtt. Merthogy nincsen... a közmunkások nagy része szerintem ilyen. Aki azért közmunkás, mert ezért nem kell csinálni semmit, csak kéri a hivatalban, hogy adjanak neki munkát. De hogy ezen kívül máshol és mást is lehetne, szerintem nem is jut eszébe.”

Ellenpontként szeretnénk idézni az egyik ügyfél interjújából, aki őszintén megköszönte a mentorok munkáját, illetve a lehetőséget a tanulásra, a fejlődésre: „...az internet megalakulásától kezdve kapcsolatban vagyok az eMultiCoop szervezettel. Nagyon segítőkész gazdát ismertem meg a mentorok személyben, és sokat tanultam tőlük, amit a számítástechnikában a mai napig alkalmazni tudok, még a munkámon belül is. Az ő segítségével tudtam elközeledni egy alap számítástechnikai tanfolyamot.”

A szervezet értékei, működésének jellemzői

Megkérdezett alanyaink a Szövetkezet működésében pozitívumnak tartják a nyitott, átlátható működést. A szervezet erőssége a jól képzett, összeszokott és tapasztalt közösség, kiemelten a mentor-csapat. Gyengeségek elsősorban a forrásszerző képességben vannak, de még nem is látják, hogy mit/min kellene vagy lehetne változtatni. Ezen kívül a felelősség megoszlása is problémát jelent, mert nem minden szövetkezeti tagban alakul ki a tulajdonosi szemlélet, miszerint maguknak kell előteremteniük a működési feltételeket, köztük saját bérüket is. Idézet az egyik mentortól: „Jó dolog, hogy csapatban tudunk dolgozni, sok mindent együtt meg tudunk oldani, amit egyedül nehezebb! De így a felelősség is nagyobb, mert nem mindenkiben alakul ki az, hogy teremtjük meg a bérünket, vállalkozói szemlélet, így beosztottnak érzik magukat és elvárják, hogy legyen meg a bérük!”

A fentivel összefüggésben problémát jelenthet az is, hogy valaki milyen mértékben veszi komolyan hivatását. Aki komolyan veszi, azon nagyobb a teher, hiszen sikeres szervezetet akar működtetni, ami egyre nehezebb megy: „...a rossz talán az, ha valaki komolyan gondolja nagyobb rajta a teher, hogy mindenkinek jó legyen!”

Legnagyobb siker számukra a megszerzett tudásuk továbbadása, az eKamionos programok voltak (az eKamiont időközben eladták), a megyei eMagyarország Pont cím elnyerése és a Palóc-net üzemeltetése. Ahogy alanyaink mondták: „De volt egy olyan is, hogy valakit nagyon érdekelt a képszerkesztés, velem együtt csinálta, és akkor folyamatosan mutattam neki, hogy ezt így kell, ezt meg így, de ez érdekelte, és persze benne volt egy olyan készség, hogy ő ezt meg akarja csinálni, és akkor ő ezt megtanulta és már pénzért is csinálta utána másnak, azon a településen a többieknek is.”

„De most legutoljára pályázatban is volt ilyen, hogy utána, akinek mi segítettünk korábban a pályázatában, mert nagyon örült, még bonbont is hozott meg minden, meglett a hűtő, utána már ő segített az ő ismerősének. Csakhogy, ha megakadt valamiben, akkor ide beküldte, vagy felhívott minket egy jelszóért, vagy bármi, de utána folytatta tovább ő otthonról. Úgyhogy ez is ilyen sikerélmény, mert ezt ő akarta, ő megtanulta, fejleszti magát, segített másnak, úgyhogy...”

Kudarcként említették az egyes munkatársakkal történt konfliktusokat, a hulladéküzem beruházást, valamint néhány alapító tag kiválását.

Vannak azonban olyan pontok, működési területek, ahol/amin változtatni kellene: a közhasznú tevékenységhez szükséges források megszerzése jelenleg nem megfelelő; a vállalkozási tevékenység nem termel elegendő nyereséget a kívánatos színvonalú működtetéshez; illetve a mentorok megfelelő anyagi megbecsüléséhez sincs elegendő forrás. Az még kérdéses, min és hogyan kellene vagy lehetne változtatni ahhoz, hogy a Szövetkezet stabil lábakon álljon, és biztosítva legyen hosszú távú működése. Ahogy egyik alanyunk mondta: *„Nekem jelenleg jó így, csak azt szeretném, ha nem a munkaiügyi támogatástól függne az, hogy fenn tudunk-e maradni vagy nem, vagy kit tudunk megtartani vagy kit nem. Az életemen nem szeretnék változtatni, esetleg egy kicsit türelmesebbnek kéne lennem és magabiztosabbnak, még többet tanulni, legyen hozzá erőm.”*

A Szövetkezet sikeres működésének jelenleg és elsősorban anyagi korlátai vannak. Néhány önkormányzat, civil szervezet és szimpatizáló magánember a lehetőségeikhez mérten igyekeznek segíteni a Szövetkezet munkáját. Az egyik IT-mentor szerint: *„Olyan dolgot kéne kitalálni és profin működtetni, versenyképesnek lenni, amivel fenn tudjuk tartani magunkat! Nincsenek támogatások a szociális szövetkezetek számára, vagy olyan támogatások vannak, amivel még nehezebbé teszik a szövetkezet működését! Például kapunk a munkaiügyitől 2 fő 85% bértámogatást, de az a két fő nem csinálhat szövetkezeti termelő munkát, és nem oszthatja be a munkaidejét a szövetkezet, hanem azt pontosan a munkaiügyinek megfelelően kell végezni, és ott lenni, pont szemben megy a szövetkezet elveivel, működésével, nehéz vele azonosulni!”*

Alanyainknak személyesen és egyenként fizetést, önállóságot, új barátokat, új emberek megismerését, vállalkozói szemlélet kialakulását (nem mindenkinél), tudást, szakmai fejlődést, képességeik felerősítését, készségek elsajátítását, felelősségtudatot, élményt, sok örömet, kisebb sikereket és pár csalódást is kaptak munkájuktól, illetve a szervezettől. A célcsoportnak – alanyaink reményei szerint – sok mindenben segítséget nyújtottak, néhány embernek munkát „szereztek”, egy-két településnek egy „biztos pontot” hoztak létre, ahova különböző élethelyzetben fordulni lehet:

„Türelmet, megértést, elfogadást, segítséget, magabiztosságot, biztos pontot.”

„Kommunikatívabb lettem, csapatban dolgoztam, megismertem embereket, én is tanultam nagyon sokat, amit előtte nem tudtam, végzettséget is adott.”

„A szövetkezeti forma sokkal jobb lenne, ha az emberek ráéreznének az ízére. Jobban ki tudnának teljesülni, önállósodni, fejlődni, magabiztosabbá tudnának válni, igaz, sokkal több munka és akarat kell hozzá, de ilyen az élet!”

Kértük az IT-mentorokat, hogy mondjanak egy olyan történetet, amikor konkrét ügyben segíteni tudtak valakinek. A legjellemzőbb az ismerősöknek (kis településekről beszélünk, ahol mindenki ismer mindenkit) a számítógépes alapismeretek megtanítása, álláskeresés, önéletrajz készítés, szerkesztőprogram elsajátítása. Idézet az egyik mentortól:

„Napi szinten segítünk az embereknek, önéletrajz készítés, pályázatírás, akár lehetőséget biztosítunk, hogy netezni tudjanak, kikapcsolódni, házi feladatok írása gyerekeknek, nyomtatás, szkennelés, interneten hirdetés stb.”

Olyan történetet nem tudtak nekünk mondani a fókuszcsoporton, amikor valamilyen problémát nem sikerült volna megoldani vagy mentori kérést teljesíteni. Ilyen esetekben a kollégákkal együtt, közösen segítenek egymásnak, ha valaki elakad valamiben, akkor munkatársaival addig próbálkoznak, míg sikerrel nem járnak. Például:

„Több dolog is van, például tegnap egy dokumentumban lengyel betűtípus kellett, és az egyik munkatársam egyből tudta a megoldást! Így gyorsabban és hatékonyabban tudunk dolgozni!”

„Valahogy mindig próbáltuk megoldani a kéréseket, nem volt olyan, hogy elküldtük. Mondtuk gyere vissza, vagy hívtuk Sanyit, hogy azt hogy lehet, tehetetlenül soha nem mentek el.,,

„Meg én azért haragszok is ilyenkor, a múltkor is elment egy ügyfél, valamiért, aztán vissza-hívtam, hogy jöjjön vissza, ne menjen így el, aztán megoldottuk valahogy.”

Jövőkép

A Szövetkezet jövőjére vonatkozó tervek között szerepel a Palóc-net megerősítése, a kistérségi mentorhálózat számára stabil forrás biztosítása, esetleg egy új, sikeres tevékenység elindítása (például Ferge Sándor ipari kender projektben gondolkodik). Több településen is szeretnének ePontot létrehozni és működtetni. Igény határozottan lenne rá, de ehhez akarat is kell. Az akaratban benne foglaltatik az ember és az anyagi fedezet egyaránt:

„Ezt valakinek az adott településen akarnia kell. Vagy a polgármesternek kell akarni, vagy annak az embernek, aki ott van, és érdeklí ez a történet. Merthogy az is, hogy az erőforrásokat biztosítani, de ezt is csak akkor fogja, ha fontosnak tartja. Tehát én azt gondolom, hogy nem tartják ezt elég fontosnak olyanok, akik tehetnének érte valamit.”

A tervek megvalósításához azonban segítségre lenne szükség. Megköszönnek minden típusú és jellegű segítséget, de alanyaink úgy gondolják, hogy elsősorban magukra számíthatnak, esetleg a körülmények (gazdasági, társadalmi környezet) javulására. Ahogy az alábbi idézet is mutatja, bizakodóak:

„Egymás segítségére szerintem tudunk számítani, jelenleg a szövetkezet tagjaira és alkalmazottaira! Valamint a család támogatása, ami fontos, én megkapom, de nem minden szövetkezeti tag kapta meg mindig!”

„A szövetkezet fennmaradjon, legalább a meglévő munkatársaknak egy biztos stabil munkalehetőség legyen, ahol legalább annyit tudnak keresni, hogy jól érzik magukat, az még most nincs meg! Ne függjünk senkitől, esetleg csak egymástól! Én azt szeretném, ha a szövetkezet működné, és amit kialakítottam, fodrászatot, a szövetkezetben belül, azt is tudjam továbbra is csinálni ilyen formában, mint most. A Palóc-net ügyfelek minden évben egyre többen legyenek, és egyre több településen fejlődjünk, és elismertek legyünk. Kollégák egyre többet tanuljanak, és nekik is ugyanolyan fontos legyen a szövetkezet működése. Ami szerintem most már kezd kialakulni!”

„Ha az állam támogatná a szövetkezetek működését bértámogatással, az sok szövetkezet helyzetét megkönnyítené!”

Az IT-mentorok új, fejlettebb gépparkot szeretnének. Felmerült, hogy a legkorszerűbb IKT eszközökből is lehetne egy-egy darab az ePontokon, hogy lássák a környékbeliek hol tart ma ez a technológia, hogy lássák, mik léteznek egyáltalán. Az már egy másik kérdés ezzel kapcsolatban, hogy ha kapnának új eszközöket, akkor azok fenntartását hogyan oldanák meg, és egyáltalán ki tudná-e használni ezen eszközöket (például egy ipari nyomtatót).

Zárszó

A Szövetkezet működésében a legjelentősebb, kiemelendő pontok – mind pozitív, mind negatív értelemben – empirikus kutatásunk alanyai szerint a következők lennének:

- Ha Mondragon álmodtunk eredeti tervnek, akkor attól még nagyon messze van a szervezet. Ha csak a szövetkezeti modellt tekintjük, akkor az viszont – ha kicsiben is, de – működik.

- A megalakulás előtt, amikor még az alapítvány keretei között dolgoztak az IT-mentorok, sokszor feltették Ferge Sándornak azt a kérdést, hogy mitől működne másként, mitől működne jobban az IT terület, csupán azért mert a szervezeti kerete, formája változna. Utólag igazolódni látszik az akkor legérthetőbbnek tűnő érv: a tulajdonosi szemlélet miatt. A korábban alkalmazotti státusban dolgozók tulajdonosok is lettek, azaz saját maguk foglalkoztatói. A szövetkezet esetében a tulajdonlás különösképp nem anyagi, gazdasági előnyt jelent, mivel a szövetkezeti tulajdon osztatlan és közös. A szövetkezet gyarapodása nem jelent egyéni gazdagodást, a szövetkezeti tulajdon az esetleges felszámolásakor sem válik magántulajdonná. A tagság – mint tulajdonosi státusz – így elsősorban a döntésekben való részvétel másságát jelenti, ami a szervezet működésének teljes átláthatósága mellett egyértelműen nagyobb felelősséget is jelent. Mindez meghatározó lehetett abban, hogy a szövetkezetben dolgozó mentorok valóban hivatásszerűen végzik munkájukat, céljaik megvalósításáért dolgoznak, nem „csupán” a fizetés megszolgáltatásáért, a problémák megoldandó kihívásokat jelentenek, és nem hivatkozási alapot az esetleges kudarcokra.
- A digitális írástudás, illetve az IKT megoldások elterjesztés-tervének megvalósítása megfelelőnek mondható. Az utóbbi években 5-6 településen van jelen a Szövetkezet (Rimóc, Nagylóc, Szécsény, Kudányhalászi, Endrefalva, öt fő teljes állású, ebből 1 fő vezető és öt önkéntes vagy segítő), évente 200-250 fő vesz részt az általunk szervezett képzéseken, 80-100 gyerek a nyári napközis táborok foglalkozásain, az ePontokon pedig évente 3 100-3 300 látogatót fogadnak, akik közül sokaknak tudnak segíteni ügyeik intézésében, és részesülnek egyéni mentorálásban.
- Nagyon fontosnak tartják és büszkék a Szövetkezet fennmaradására, a Palóc-net működésére, az eMagyarország Pont elnyerésére és az eKamion programokra. Idézet egy lelkes mentortól:
„Kilenc éve működünk, még nem szűntünk meg, húsz Palóc-net ügyfélből már közel kétszáz van! Sok gyerek, akik az ePontra kezdtek hozzánk 6-10 évesen járni, most Palóc-net ügyfeleink, nem is gondolkodnak más szolgáltatókban!”
- Nem sikerült viszont a szövetkezet vállalkozási tevékenységének megerősítése. Ebben jelentős szerepet játszik a hulladék-gazdálkodási projekt sikertelensége is.
- Kudarcként élük meg azt is, hogy a helyi vezetőség nem támogatja őket sem erkölcsileg, sem anyagilag. Ez nagyban összefügg jövőképükkel is. Ahogy az egyik mentor mondta:
„Nagy kudarc az, hogy a helyi vezetőség nem ismeri el és nem fogadja el a munkánkat! Nem ösztönöznek, kirekesztettnek érezzük magunkat, különálló kis szervezetnek, akik előbb kapnak támogatást, segítséget magánemberektől, mint az önkormányzattól vagy az egyháztól.”

Sólyom Barbara, PhD., 1970-ben Budapesten született, szociológus, kutató, az Óbudai Egyetemen az Egyetemi Kutató és Innovációs Központban működő Digitális Kultúra és Humán Technológiai Tudásközpont tudományos munkatársa, korábban az Információs Társadalom- és Trendkutató Központ kutatója. Az ELTE BTK Szociológia Intézetében végzett szociológusként (2002), doktori fokozatát a Budapesti Corvinus Egyetemen szerezte (2015). Angol és magyar nyelvű cikkei, tanulmányai olvashatók etnikumok közötti kapcsolatokról (például KOME, Jel-Kép, Tabula, Kultúra és Közösség, MTA Kisebbségkutató Intézet), illetve különböző empirikus kutatásokról (például Információs Társadalom). Az elmúlt években a digitális kultúra témakörében végezte kutatásait.

Lectori Salutem	5
------------------------	---

PAPERS

Mihály Csótó

Are the poorest the information poor?

The various forms of information poverty	8
---	---

This study looks at the development of the concept of information poverty, the evolution of its meaning and the continuous expansion of the understanding and the scope of this term, starting from the 1970s. Based on different approaches and analyses, information poverty can be identified as a state, whose main feature (which can, however, be significantly influenced by economic poverty or the effective use of different information technologies) is the inability to act: the failure of individuals to respond to the challenges in their everyday lives.

Keywords: information poverty, the poor, information literacy, knowledge gap, information behaviour, inability to act

Szilárd Molnár

The way out of frozen Hungarian modernisation through the maze of wide-ranging digital diversity

30

The process of modernisation in Hungarian society came to a standstill 40 years ago. The way in which the structure of employment has remained unchanged must be recognised as one of the main causes for this. In order to achieve any changes in this area a new, correct emphasis on the elimination of the digital divide must be found. In order to facilitate this the framework for the interpretation of the digital divide must be defined; on this basis, we can conclude that the trends in intervening in the Hungarian information society's programs that target bridging the gap are still bad. Reducing the access and usage gap should not be tackled primarily by solving problems with prices. It is perhaps far more important to increase the level of digital competence and skills among Internet users, to increase the role of digital devices in education, and to dramatically increase equal opportunity in access to digital goods and public services.

Keywords: digital divide, social fluidity, e-skills, education, e-inclusion

György Csepeli

Poverty in the Digital Age

48

The notion of poverty is an often reinterpreted concept of domestic sociology, now with cognitive limitations. Moreover, poverty has spread rapidly in Hungary over the past two decades. According to the Central Statistical Office's data, 42.2 per cent of children under the age of seven live in poverty in today's Hungary. This article looks at the changes in the concept of poverty and highlights the disadvantages and opportunities that digital technologies represent for young people.

Keywords: Poverty, sociology, Hungary, ICT, childhood

Levente Székely 53
Winning losers – The youth of the information society

In the last quarter of a century three interrelated system-level changes have taken place in Hungary; the political transition, globalization and the emergence of the information society. These three changes have affected the entire economic-, social- and cultural sub-systems. Along with these system-level changes the study presents the results of a large sample youth survey of 15-29 year-old Hungarians. This extensive survey aimed at a comprehensive understanding of youth could be suitable for examining the digital divide and disadvantages in this particular group of society dubbed the winners of the information society.

Keywords: young people, information society, penetration, disadvantages, digital divide

WORKSHOP

Árpád Rab - László Z. Karvalics 69
**Third-generation information literacy development
 for improving opportunities in children's lives**

The article focuses on the research carried out on digital poverty issues. It is indisputable that the main factor in competitiveness is not technology but the human factor. How can infocommunication technologies help eradicate poverty and information poverty? How can the digital gap be narrowed, and what role do the various forms of information literacy play in this process? These pressing questions are complemented by a specific research plan and an international outlook.

Keywords: poverty, digital, digital gap, information literacy

RESEARCH REPORT

Barbara Sólyom 78
Digital equality – eMultiCoop Social Co-operative

This case study describes the initiative to mitigate digital inequality. The eMultiCoop Social Co-operative in the Szécsény region of Nógrád County is striving to achieve this goal. In our study we present the establishment and operation of the Co-operative, its main characteristics, and future plans. In our empirical research we sought the answers to our questions using organizational documents, interviews and a focus group.

Keywords: digital culture, digital equality, social co-operative, qualitative research

replika

104. szám

Szegénység

Szerkesztette: Székely Iván és Koroncai András

Újragondolt szegénység	7
Szelényi Iván	
Strukturális mobilitás, új munkásosztály és etnicitás (mint társadalmi konstrukció)	17
Kovai Cecília	
Kemény István munkáinak hatása a magyarországi szociológiai cigánykutatásokra egy antropológus nézőpontjából	25
Szabari Vera	
A módszertani individualizmus mint a keményi megismerés sajátos formája A cigánykutatás margójára	33
Virág Tünde	
A cigányfalu mint jelenség és értelmezési keret	47
Mink András	
A tudósi szerepből kilépve Kemény István jegyzetei a Szabad Európa Rádióban	65
Gagyí Ágnes és Pulay Gergő	
Szolidaritás, reprezentáció és képviselet a szegénységkutatásban és az új középosztálybeli aktivizmusban	83
Misetics Bálint	
A szegénység botránya és a szociológia politikája	103
Tari Örs Lehel	
Kemény István gyűjteménye és a kapcsolódó iratok a Blinken OSA Archívumban	113

Tudás az időről: koncepciók, élmények és kényszerek

Csányi Gergely	
Idő, vágy, hatalom Mélylélektan, társadalmi idő és időélmény mint pszichológiai egyenlőtlenség a kapitalista világrendszerben	121

Információs társadalom és számítógépes folklorisztika

Ilyefalvi Emese	
Digitális szövegfolklor-adatbázisok és a számítógépes folklorisztika elméleti, módszertani és technikai kérdései	145

Szakmai partner az Információs Társadalom folyóirat

Az esemény időpontja: 2017. nov. 28. 10.00 - 17.00
Helyszín: Danubius Hotel Gellért, Budapest

Papp László, Gartner képviselő, ügyvezető igazgató
Kik lesznek a munkatársaink 2027-ben?

Mihálydeák Tamás, Debreceni Egyetem, dékán
*Félmünk kell-e a mesterséges intelligenciától?
Ha igen, akkor miért nem...*

Török Ágoston, MTA SZTAKI, tudományos munkatárs
Mesterséges idegsejtek

Z. Karvalics László, Szegedi Tudományegyetem, docens
*A Cybermackó-effektus, avagy mi jön a digitális
bennszülöttek után?*

Csáji Balázs Csanád, MTA SZTAKI,
tudományos főmunkatárs
Tanuló gépek nyomában

Mészáros Tamás, BME MIT, docens
Megszelídül vagy elszabadul a mesterséges intelligencia?

Farkas Richárd, Szegedi Tudományegyetem, adjunktus
Érti-e a szöveget a mesterséges intelligencia?

Bátfai Norbert, Debreceni Egyetem, adjunktus
Neumann áhított elmélete

Szathmáry Eörs, MTA Ökológiai Kutatóközpont
Evolúciós Rendszerek Kutatócsoport, Projektvezető
Evolúció az agyban, valós időben?

Regisztráció a konferenciára

<http://njszt.hu/de/11-de-konferencia-online-regisztracio>

